

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ  
ІНСТИТУТ ЗМІСТУ І МЕТОДІВ НАВЧАННЯ  
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

А. П. ЗАГНІТКО

# УКРАЇНСЬКИЙ СИНТАКСИС

ЧАСТИНА 1

Київ 1996

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ  
ІНСТИТУТ ЗМІСТУ І МЕТОДІВ НАВЧАННЯ  
ПІВНІЧНО-ЗАХІДНИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**А. П. ЗАГНІТКО**

# **УКРАЇНСЬКИЙ СИНТАКСИС**

**(науково-теоретичний  
і навчально-практичний комплекс)**

**Частина 1**

**Рекомендовано Міністерством освіти України  
як навчальний посібник.**

**Київ 1996**

Вміщено основні теоретичні положення з проблем синтаксису простого ускладненого, складного речення і тексту, з'ясовано нові явища і тенденції в українському нормативному синтаксисі, подано системи завдань поглибленого вивчення тем, запропоновано проблемні питання, лінгвістичні вправи, що сприятимуть правильній організації самостійної роботи, змодельовано основні типи вироблення, закріплення та поглиблення практичних навичок та вмінь аналізу синтаксичних явищ, їх послідовної теоретичної інтерпретації, вияву статусу синтаксичних одиниць у граматичному ладі сучасної української мови.

Рецензенти:

Поповський А.М., докт. філол. наук, проф.  
(Дніпропетровський державний університет)

Шульжук К.Ф., докт. філол. наук, проф.  
(Рівненський державний педінститут)

Відповідальний редактор О.С. Шевчук

Затверджено до друку вченою радою філологічного факультету Донецького державного університету

## ВСТУП

І синтаксис є одним із найскладніших розділів курсу мої української літературної мови, що пояснюється його ілі.іпоіочим (синтезуючим) характером щодо фонетики, ики, морфології тощо. Вивчення словосполучення і і пі о речення розраховано на один семестр. Засвоєнню гакого великого за обсягом матеріалу за відносно невеликий Проміжок часу сприятимуть тексти лекцій, які включені до ної теми, проблемні питання, завдання для поглибленої Підготовки окремих аспектів проблеми-

Теми самостійної роботи орієнтують студентів на міх иідовність опрацювання матеріалу, необхідність концентрації уваги на окремих найскладніших питаннях. Здавання мініконтрольних робіт, лінгвістичних вправ мають синтезуючий характер: для їх виконання необхідно в основному шсноїти всю тему, включаючи лекційний матеріал і проблематику самостійної роботи.

Опрацювання текстів лекцій та методичних вказівок до них здійснювалось на основі найновіших досягнень сучасної науки. Тематичний план і графік курсу сплановано з урахуванням специфіки поєднання аудиторної та позааудиторної роботи. У посібнику знайшло місце висвітлення питань, які в синтаксичній науці на сьогоднішній день інтерпретують неоднаково, ґрунтовно розглянуто словосполучення, просте семантично елементарне та семантично неелементарне речення, що пояснюється відсутністю посібників з цього розділу. Більшість хрестоматійно відомих істин, які містяться майже в усіх рекомендованих посібниках, опущена, подаються тільки рекомендації щодо їх опрацювання та ґрунтового засвоєння.

Система роботи над переважною кількістю практичних завдань орієнтована на шкільну практику, вироблення відповідних навичок та вмінь. Опрацювання кожної теми повинно супроводжуватись послідовною роботою над шкільним підручником (5, 8-9 класи), яка має охоплювати виконання вправ, формування відповідних теоретичних положень для їх самостійної інтерпретації школярам.

Рекомендована література (основна, додаткова, література для самостійного конспектування) допоможе

студентам не тільки у випадку необхідності самостійної опрацювати тему, але й глибше проникнути у саму сутність тієї чи іншої проблеми. В літературі враховано максимально і критерій самостійності: студент добирає тільки одне джерело і для конспектування і поглибленого знайомства з окремими питаннями. Загальний список рекомендованої літератури, наведений у кінці посібника, не повторює основну і додаткову літературу кожної теми. За своєю специфікою він орієнтований на самостійний добір літератури до обраної теми курсового/дипломного дослідження.

Навчальний посібник рекомендується студентам денної та заочної форм навчання. Тут студенти можуть знайти виклад і коментування окремих суперечливих питань синтаксису, практичні завдання і питання для самоперевірки, схеми синтаксичного розбору словосполучення і простого речення, вправи для поглибленого вивчення аналізованого питання, проблематику дипломних і куткових досліджень із синтаксису, відповідну літературу.

### Схема синтаксичного розбору словосполучень

I. Поставити словосполучення у початковій формі.

II. Визначити: 1) тип словосполучення за структурою (просте/, складне; якщо складне, вичленувати, за можливістю, прості словосполучення), 2) тип словосполучення за опорним словом (іменне - субстантивне, ад'єктивне, прономінальне; нумеральне; адвербіальне, дієслівне); 3) за характером зв'язку компонентів словосполучення (форма обов'язкова/необов'язкова; форма передбачувана/непередбачувана; вільне//зв'язане (цілісне)), 4) за граматичним значенням (відношенням) - суб'єктне, об'єктне, атрибутивне, комплетивне, обставинне; 5) за типом зв'язку (керування (сильне//слабке, варіативне//неваріативне, безпосереднє//опосередкове), узгодження (повне//неповне), прилягання (власне-прилягання//іменне прилягання), кореляція (повна/неповна)), 6) спосіб вираження граматичного значення (за допомогою флексій, порядку слів, прийменника і флексій, прийменника, за змістом, наголос).

### Схема синтаксичного розбору простого речення

Змити тип речення за метою висловлювання (п'яльке//спонукальне), емоційним забарвленням (г//исокличнс), за відношенням до дійсності (Л/кувальнс//заперечне).

II Знайти граматичну основу і встановити, що речення і...іг Вказати, яке, це речення: а) за членованістю і...оішмс//ичленоване), б) для членованих: за характером ікагинних основ (двоскладне//односкладне, якщо л/іне. назвати його тип), в) за наявністю//відсутністю йруіорилних членів (поширене//непоширене), і) іа іііістю//відсутністю необхідних членів (повне//нс повне; ні що неповне, то який член пропущено і звідки це видно), III наявністю//відсутністю ускладнення (неускладнене//ускладнене; якщо ускладнене, то чим у і іяднюється); д) визначити предикативність (синтаксичний • посіб і синтаксичний час).

III. Скласти схему простого речення, використовуючи умовні позначення речення: 1) за їх типом складності; 2) обов'язковістю / необов'язковістю ( факультативністю Вругорядних членів речення ); 3) різноманітністю валентного зв'язку і Нійчення (суб'єкт, адресат, об'єкт, локатив); 4) встановити участь ЦІЄНІВ речення в реалізації семантично елементарного / неелементарного змісту речення (роль детермінантів, Вуплексивів подати в академічній та шкільній практиці); 5) і мкретичні члени речення розкрити в обох статусах; 6) Гясувати морфологічне вираження члена речення.

а) для простого речення: \_\_\_\_\_ підмет, • ————— • • •

Присудок, гз===== головний член односкладного речення, ~~~~~—означення, \_\_\_\_\_ додток, , . . . . . обставина;

б) для синтаксичних зв'язків:

- керування

II - узгодження

: - прилягання

; - КОреляЦІЯ

у-у - координація

## Тема І. ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ СИНТАКСИСУ

Основні синтаксичні поняття

### І. Питання лекції:

1. Об'єкти синтаксису: словоформа і слово як компоненти синтаксичних одиниць (далі СО); СО словосполучення, просте речення і складне речення. Питання про складне синтаксичне ціле.

2. Формально-синтаксичний (власне-синтаксичний), семантико-синтаксичний, власне-семантичний і комунікативний рівні синтаксису.

3. Зв'язок синтаксису з морфологією, лексикою і фонетикою. Рівні мови.

#### Рекомендована література:

а) основна: Сучасна українська літературна мова. Синтаксис.-К.: Наук.думка, 1972.-С. 5-60.

Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови.-К.: Наук.думка, 1992.- С. 5-32.

Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення.-К.: Наук.думка, 1983.-С. 6-24.

Грамматика современного литературного языка.- М.: Наука, 1970.- С. 486-488.

Русская грамматика: В 2 т.- М.: Наука, 1980. - Т.2.-С. 13-25.

#### Література для самостійного конспектування:

√ 1. Бабайцева В.В. О синтаксических единицах // Русская речь.- 1975.- N 1.-С. 127-135.

2. Золотова Г.А. О "Синтаксическом словаре русского языка" // Вопр.языкознания. -.1980.-И 4.-С. **71-84**.

3. Золотова Г.А. Синтаксический словарь: Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса.- М.: Наука, 1988.С.3-16.

б) додаткова:

1. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Грамматика української мови.-К.: Рад. шк., 1982.-С.133-137.

2. Бабайцева В.В., Максимов Л.Ю. Современный русский язык. Синтаксис. Пунктуация.- М.:Просвещение, 1981.-С.5-38.

IV П|м мі Ш и і іуіштм.....і.....ти і другорядних членів рвЧенНЯ

### ТЕМАТИЧНИЙ ІШЛИ курс)

І КІНІК ПО ІУІГІНІІ І Ш|Ш( П |М"ІГІШІІ

Тема	пскці	І Ірак шт ш	Па бо раї	(Іамос гііпа робо- та	Всьо -го
Предмет, завдання і аспекти синтаксису	2	-	-	2	4
Синтаксичні зв'язки	6	-	6	2	14
Словосполучення	10	-	6	2	18
Просте речення. Граматичні категорії	6	-	2	4	10
Просте речення. Граматична основа простого речення	4		2	4	10
Традиційне і сучасне вчення про другорядні члени речення	10		4	4	18
Синтаксис форми слова	2	-	2	4	8
Кваліфікація простих речень	8	,	-	4	12
Проблеми односкладного речення в сучасній українській мові	8		8	6	22
Ускладнене речення: семантично і формально	12	-	4	4	20
<b>ВСЬОГО</b>	<b>68</b>	<b>-</b>	<b>32</b>	<b>36</b>	<b>136</b>

3. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка: Синтаксис.-№.: Вмш.ШК., Г'МІ. С.5 12.

4. Современный РУССКИЙ НВМК / Под ред. В.А.Белошапковой. -М.: ВыСШ.ШК., 1'81 С.363 364.

Матеріал до заняття: кодограми ( а) рівні мови та їх взаємодія; б) синтаксичні рівні).

## II. Основні поняття теми.

### 1. ОБ'ЄКТИ СИНТАКСИСУ.

Синтаксис правомірно розглядають як вищий граматичний рівень, який стоїть над морфологічним. У синтаксичному ярусі знаходять функціональну довершеність і оцінку всі засоби мови і мовлення. Термін "синтаксис" вживається у двох значеннях. Потрібно чітко розрізнити синтаксис мови, тобто синтаксичну будову мови як граматичний ярус самої мови, і синтаксис як науку. Синтаксис мови - це сукупність діючих у мові закономірностей, що визначають побудову та функціонування синтаксичних одиниць. Синтаксис як наука - це розділ граматики, що вивчає закономірності сполучення слів і творення речень, їх побудову та семантику.

Фундаментальне поняття синтаксису - це поняття про систему СО, (синтаксичну) семантику.

### 2. ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНИЙ, СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИЙ, ВЛАСНЕ- СЕМАНТИЧНИЙ І КОМУНІКАТИВНИЙ РІВНІ СИНТАКСИСУ.

На власне-синтаксичному рівні традиційно визначаються типи членів речення, специфіка їх зв'язку, семантико-синтаксична ознака вказує на 1) семантичну природу характеризованого нею елемента (позначення останнім того чи іншого явища дійсності), 2) природу синтаксичних ін'язків. Центральною одиницею семантико синтаксичного рівня є синтаксисма, що є мінімальною, мані НЕЧЛЕНОМНОЮ одиницею української мови, ЯКІ її існують одночасно як носій елементарного ІМЕТ) ' ІІ КОНСТРУКТИВНИЙ компонент ... піпмч ОІНШКОІЧІІІ» \и.і . . . і М| . . . ріумі.см певним М...|ні . . . І Ні МІ НН фуИ . . . .(ПІИ (Мухин А.М.

Пин іпость и сочетаемость глаголов // Вопр.язікознания.- 1987 №6.-С.52-64; Попова М. Кратък валентен речник на і її,ї.тиге в съвремения български книжовен език.- София: 11 пі по Българската АН, 1987.-С.7-37; Загнітко А.П. Дієслівні юрії в синтагматиці і гіарадигматиці.- К.: НМК ВО, 1990.- 87; Загнітко А.П. Структура та ієрархія валентних значень пі.. пова.-К; НМК ВО, 1990.-С.5-56)).

Глибинну (власне-семантичну) структуру речень утворюють компоненти-семантими - семантичні предикати і ШЛєжні від них аргументи (непредикатні імена), пор.: *Ми ещдили. тополи* - на власне-синтаксичному рівні вичленовується три одиниці (підмет, присудок, додаток), на семантико-іипгаксичному три синтаксеми (суб'єктна, пресуальна, об'єктна), на семантико-глибинному три семантими (семантима діяча, семантима предиката і об'єктна семантима), ідентичний Інвертар спостерігаємо на комунікативному рівні, а в реченні *Оживляєм гори, води* ... спостерігається розбіжність у наборі компонентів на різних рівнях: на власне-синтаксичному, (смантико-синтаксичному - дві одиниці, а на власне-Нмантичному і власне-комунікативному - три (матеріально іііиіражена семантима або комунікатема діяча (*хтось*)).

### 3. ЗВ'ЯЗОК СИНТАКСИСУ З МОРФОЛОГІЄЮ, ЛЕКСИКОЮ І ФОНЕТИКОЮ.

В семантичній структурі СО розрізняються два рівні відображення: денотативний і сигніфікативний. Формою вираження сигніфікативного значення виступають логіко-семантичні? і основана на ній семантико-синтаксична структура, а денотативного - актуалізований Тип СО, що відповідає природі мови як знакової системи особливого плану і подвійною структурацією її одиниць (у парадигматиці і синтагматиці) і з двобічним і двократним їх означуванням - в системі номінативних засобів (первинне означування) і в складі предикативних одиниць у мовленні (вторинне означування) (див.:(Уфимцева А.А. Семантика слова // Аспекти семантических исследований.- М.: Наука, 1980.-С.5 80; Лешенко М.И. Виртуальний и актуальний аспекти иредложения.- Минск: Вышэйш.шк., 1988.-С.5-19.)).

Поняття пресупозиції. Особливістю СО є їх прив'язаність до конкретної ситуації. Інформація не зводиться

до одного тільки повідомлення, вона результат співвідношення ситуації (контексту) і повідомлення. Чим більше відомо мовцям про предмет, тим менше може бути само повідомлення. Сукупність попередніх ("фонових") знань, які роблять можливим певне висловлювання і його розуміння, називається пресупозицією.

### III. Питання для самоперевірки:

<1

1. Назвіть основні СО. 2. Що виступає формою і змістом СО? 3. Чим відрізняються словосполучення: "вчитися з братом" і "вчитися із захопленням", "поїхати вчитися" і "просити приїхати"? 4. Чим відрізняються речення: Він вирішив // Він прийняв рішення.

### IV. Проблемні питання:

1. Що виступає будівельним матеріалом для речення « слово, словоформа, словосполучення? 2. Якою одиницею є складне синтаксичне ціле? 3. Чи рівноправні між собою синтаксична і морфологічна системи?

### V. Завдання для поглибленого знайомства з темою:

Ц

Прочитайте: Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови.- К.: Наук.думка, 1992.-С.5-25.

## Тема II СИНТАКСИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ

I і Інші!!! лекції:

I Неоднорідність зв'язку на різних рівнях синтаксичної

' Міми підрядного зв'язку у словосполученні.

і Види синтаксичного зв'язку в реченні.

(I Рекомендована література

I) В) інчш;і:

I Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський Б.М. імпко синтаксична структура речення.- К.: Наук.думка,

Руї і кая грамматика.- М: Наука 1980. - Т.2.- С. 13-25.

Велешапкова В.А. Современный русский язык:

..... ІІ М.: Высш.шк. 1977.- С.16-59.

і іпії;ура для самостійного конспектування:

V Кононенко В.І. Прийменниково-субстантивний і її аспекти синтаксису // Мовознавство- 1978.-N3.-

• м і

Шиедова Н.Ю. О синтаксических потенциях формы // Поир.изыкознания.- 1971. -N4.- С.25-35.

ШМДОВА Н.Ю. Согласование и координация: их сходство іі раїличия // Проблемы истории и диалектологии славянских шмкоїі ( Ь к 70-летию чл.-кор. АН СССР В.И.Борковского.- і Наука, 1971.-С.312-319.

Цімелев Д.Н. Некоторые особенности согласования в і ом языке // Рус.яз. в шк.- 1962.- N4.- С.24-29.

>)) додаткова:

І ак Н.Г. Теоретическая грамматика французского языка:

< ннтакис- М: -Высш.шк., 1981.- С.32-44.

Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой м.мости.-М.: Наука, 1986.- С.7-19.

Мартышов В.В. Категории языка: СЕМИОЛОГИЧЕСКИЙ і М.: Наука, 1982- С.52-60.

Норман Б.Ю. К вопросу о двусторонней синтаксической і ми іій // Рус.яз. в шк.- 1980.-М- С.84-87.

III. Матеріал до лекції: кодограми ( а) синтаксичні ІКм і її іі простому реченні, б) синтаксичні зв'язки у • нової полученні).

IV. Основні поняття теми.

## 1. НЕОДНОРІДНІСТЬ ЗВ'ЯЗКУ НА РІЗНИХ РІВНЯХ СИНТАКСИЧНОЇ СИСТЕМИ.

Характер синтаксичних зв'язків в одиницях різних рівнів відмінний. Різні і засоби вираження синтаксичних зв'язків й різних рівнях. Так, на рівні форми слова наявні такі засоби зв'язку:

а) флексії: *забивати молотком, наступної осені;*

б) службові слова (прийменники): *йти до лісу, педале, від школи.*

На рівні речення зв'язок оформляють: а) порядком компонентів: *Ліс зелений* (пор. у словосполученні *зелений ліс*); б) сполучники і сполучні слова: *Хто не працює, той не їс* (Нар.тв.); *Що легко прийде, то легко піде* (Нар.тв.); в) інтонації: *Між нарцисами Назорей - біла лілея - Під збанком з воді хилила смагляве плече... - В басаманах ріллі, о кривава м Галіае, Чорна праця землі степовую мадонну печ* (Є.Маланюк).

Традиційна граматику розрізняє два основних види зв'язку: підрядність і сурядність, їх відмінність полягає в наявності / відсутності головного і залежного компонента, пор. *шапка батька і батько й мати*. Обидва типи зв'язку репрезентовані в межах речення, де можна виділити також: предикативний зв'язок, який реалізується в граматичному центрі речення, тобто зв'язок між підметом і присудком. Для словосполучення визначальною і власне-центральною ознакою є підрядний зв'язок.

Типи синтаксичного зв'язку (предикативний, підрядний, сурядний) визначаються на основі напрямку синтаксичної залежності: 1) двобічний напрямок залежності - предикативний зв'язок; 2) односторонній напрямок залежності - підрядний зв'язок; 3) відсутність залежності - сурядний зв'язок.

## 2. ВИДИ ПІДРЯДНОГО ЗВ'ЯЗКУ У СЛОВОСПОЛУЧЕННІ.

На рівні словосполучення функціонує тільки підрядний зв'язок, що характеризується прислівною специфікою. Через словосполучення він реалізується в реченні. Підрядний зв'язок прислівного типу диференціюється а) за семантичною наповненістю (1) сильний; 2) напівслабкий; 3) слабкий), б) за

пм Прислівний підрядний зв'язок в реалізується у таких різновидах: і. руїлини, 3) прилягання.

шиї реалізується безпосередньо через і ш і пики і належить до слабого типу прислівного і (>оку його семантичної наповненості: >> (чол |>, одн.), *новій школі* (жін.р., дав.в., одн.). За м іш формальних ознак у залежному компоненті '\.и.....іим і неповним, пор.: *пахуча земля і ішійної тумани, погожі дні* (відсутнє узгодження в

і • і\ мінім реалізується через смислову незавершеність іпкн отримання, що визначає сильний, напівслабкий і> зв'язку між компонентами словосполучення і Опорними компонентами при сильному типі і пік іупають: 1) перехідні власне-дієслова (*вишивати*, предикативні прикметники, тобто аналітичні і *Подібний до красуні-дівчини хлопчик чемно привітався* •*ип* }) іменники-деривати віддієслівного або цінного походження. Найтипівшим відмінком при руванні (міцному семантичному зв'язку) виступає м нй може займати центральну позицію при прямо-и ч і не прямо-перехідних дієсловах, у випадках, коли пні. пас постфіксом власне-дієслова: - *не сердись на .•чїпайсь на сина*. Напівсильний (напівслабкий) тип інший реалізується у випадках, коли залежний компонент нуї мім не з опорним елементом, а з опорним елементом і • ним під нього словами, напр.: *привезти книжку синові з ті, /є синові залежить від привезти книжку*. В зоні слабого перебуває орудний інструментальний, після якого ичу тиси зона словосполучення та його зв'язків і нш і і і я сфера дії детермінантних зв'язків, що кмітують ускладнення семантичної структури речення, *ишивати цвяха у стіну молотком і По всьому місту чия неймовірні чутки* (А:Дімаров).

Ма фоні керування та узгодження вирізняється • щія як тип підрядного зв'язку, при якому семантичне ЦП і н реї і ня головного елемента здійснюється вибірково і ті мі.Єї.ється його частиномовною приналежністю та і.....іарем його граматичних категорій: *дівчина-інженер, .>. >т-ць-тракторист*. При кореляції спостерігається особливий



тип семантико-синтаксичних відношень між компонентами словосполучення: вони співвідносяться, залежний компонент виступає семантичним конкретизатором головного.

Окремий різновид становлять словосполучення, утворені на основі прилягання, специфіка якого полягає у зовнішньому взаєморозташуванні елементів: *співати голосно, йти швидко, темрява лісу, шафа для книжок*.

Особливу увагу необхідно звернути на кваліфікацію словосполучень типу *йти до міста, квіти в росі*, які можна відносити до одиниць, в яких форма залежного компонента є керованою, і до одиниць, де залежний компонент не вимагається лексико-семантичним змістом, природою (валентністю) опорного компонента, а зв'язок між ними виникає на основі їх взаєморозташування.

Керування розуміють то надто широко, то надто вузько. О.О.Потебня пропонував керуванням вважати такі випадки, "коли відмінок додатка визначається формальним значенням пояснюваного" ("в іншому разі керування зникне в тумані") (див.: (Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. - Т.1-2. - М.: Учпедгиз, 1958,- С. 120-122)).

О.М.Пешковський висунув і обґрунтував два поняття: сильне керування і слабе керування. Перше позначало зв'язок необхідний, друге - необов'язковий і не необхідний, пор.: *переступати через поріг і працювати в полі, працювати на горіді, працювати за столом і под*.

При такому розумінні форма керування стає розмитою і абстрактною, під неї підводиться форма будь-якого відмінка поза його семантичним навантаженням у межах реченнєвої одиниці, воно суперечить семантико-граматичній концепції про члени речення. Видається цілком слушним враховувати морфологізованість синтаксичної позиції, з неї виходить при трактуванні конкретної формули синтаксичного зв'язку. Функціональні ідентифікатори типово-морфологізованої синтаксичної позиції належать до того самого класу формально-семантичних одиниць (членів речення) і поєднуються ідентичною формою підрядного зв'язку і свідчать про первинну стадію трансформації, пор.: *пішов до лісу — пішов туди і до лісу* - синтаксичний прислівник. На цій основі виділяється "іменне прилягання" або "відмінкове прилягання" (терміни є синонімічними, один акцентує увагу на частиномовному вираженні, другий - на значеннєво-

йому плані) (див.: (Грамматика современного русского рпюіо язмка / Под ред. Н.Ю.Шведовой.- М.: Наука, 1970 </> с , Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський іі М < с'млмтико-синтаксична структура речення. -К.: цумки, 1983. - С. 13-18; Лушай В.В. Членъ предложения и П і'интвксихеской связи в их взаимоотношенности.- М.и. мі. ДоиГУ, 1981.- С.39-46)).

## I, ВИДИ СИНТАКСИЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ В РЕЧЕННІ.

Всі інші види зв'язку існують тільки на рівні речення. < > СІПНІО важливим видається послідовне розмежування іріі цикативного і прислівно-підрядного зв'язку, м і. рмінантного і опосередковано-підрядного зв'язку, тяжіння і і іііпположення, напівпредикативних і предикативних відношень П.ІН

Координація (предикативний зв'язок) ґрунтується на двобічній залежності головних членів речення, їх ііі.н мозалежності. Цей тип зв'язку виступає визначальним для ніч., кладних конструкцій і характеризується абсолютно цім юсередженістю від усіх інших типів зв'язку, тобто незалежно мін них утворює речення. Відмінність координації від уиоджсння полягає у тому, що узгодження - це однобічна Іілежність, а при координації спостерігається л ПН моспрямована залежність: підмет передбачає присудок, а Присудок залежить від підмета (пор. В.А.Белошাপкова відносить предикативний зв'язок до узгодження, кваліфікуючи його тільки ні особливий різновид останнього (див.: (Белошাপкова В.А. (Іопременній русский язык: Синтаксис- М.: Вьюш.шк.', 1977.- І 14 39)). При узгодженні спостерігається взаємодія ічимоіменних категорій - роду, числа, відмінка; предикативний іім ч іюк ґрунтується на "поєднанні" різноїменних категорій, причому категорій визначальних. Для іменника такою в < пшлксихному плані виступає категорія відмінка, а для дієслова категорія особа, наявна і в іменнику (третья особа), шіймсннику (перша, друга і третья особа).

Всі інші граматичні категорії є "супровідними" у ім.нмозалежній координації підмета й присудка, з-поміж них іюіііливу значущість має категорія синтаксичного часу і

категорія синтаксичного способу, які витворюють категорію предикативності.

Підрядний зв'язок у реченні має два різновиди: прислівний (через словосполучення входить у речення) і детермінантний. Детермінантний зв'язок у реченні поєднує детермінанти з предикативним ядром речення. Інколи цей зв'язок кваліфікують як слабе керування, почасти як прилягання. Детермінанти справді приєднуються через взаєморозташування і типовою формою цього зв'язку є форма прилягання, але її відмінність від прислівного прилягання полягає в тому, що детермінант прилягає не до одного слова чи форми слова, а до граматичної основи речення в цілому: *У справедливих армій доля завжди прекрасна* (О. Гончар). Детермінант у *справедливих армій* залежить не від одного члена речення, а від обох головних членів (*доля прекрасна* у когос?).

У деяких випадках між підметом і присудком витворюється особливий тип синтаксичного зв'язку, який ґрунтується на постпозиційній ознаковій кваліфікації підмета. Причому постпозиція кваліфікатора-атрибута ускладнена зв'язком з предикатом: *Хлопець стояв трохи похмурий, непорушний Я величний* (В.Епик). Подвійний підрядний зв'язок (тяжінням можна відносити до різновиду координації, але координації ускладненого типу, де спостерігається взаємозалежність не між двома компонентами, а між трьома, чотирма і більше.

В силу розмаїття синтаксичного вираження предиката підмет і присудок можуть не взаємоподібнюватись, що часто має місце при нетиповому вираженні іменної частини, напр.: *Зал в огнях, кружляють пари, хвилі музики пливуть* (В.Сосюра); *Дме рівний, спокійний бриз, і небо все в зорях, у промінні, и радості* (Ю.Яновський). Такий зв'язок називають співположенням. Цей різновид предикативного зв'язку потребує особливої уваги, тому що подібного типу одиниці часто зараховуються до словосполучень.

Отже, предикативний зв'язок існує у трьох своїх різновидах: 1) координація, 2) тяжіння, 3) співположення жоден з них не має собі аналогів на рівні словосполучення.

На рівні речення функціонують предикативний, підрядний прислівний і підрядний детермінантний, подвійний синтаксичний, опосередкований підрядний і сурядний зв'язки. Основою такого тлумачення є семантико-синтаксичний підхід до аналізу цього типу структур (див.: (Уханов Г.П.

ПОНМШПГЩ.ІНІЯ) зв'язь в ее отношении к сочинению и нмІ нІю // Исследования по славянской филологии: Сб., ...імні аклд В.В.Виноградова.-М.: Изд-во Моск.ун-та, і іНі І2)). Джерелом опосередкованого підрядного «гортання структури простого речення в залежний мит. м мІ ПІ.ШІЙ компонент. Компресія (згортання) зумовлена ми іні тотожних лексичних компонентів, пор.: *Отут в /.....).< а. біля гаю, Хороші дні пливуть мої* (М.Стельмах)^— • *а я роїдоллі хороші дні пливуть мої + Отут біля гаю хороші* • *гинуть мої*. Цей тип зв'язку формується й виникає не так ні і мішико-синтаксичному ґрунті, як на формально-інічному. Суть опосередкованого підрядного зв'язку пік и іому, що приєднаний за його формою член речення іґ>... (підковується опорному слову, з одного боку, і через його і• ПШЩГВО співвідноситься здебільшого з предикативним і (ірідка з одним членом речення), щодо якого й мінуються семантико-синтаксичні функції опорного і і пінії компонентів, з другого боку.

Подвійний синтаксичний зв'язок - це зв'язок, що виникне у структурі складного присудка, компоненти якого ін і" бувають - і один, і другий - у власному зв'язку з підметом і її І Р Вихованцем). Такі структури є наслідком згортання і ПМК інших речень з ідентичною семантикою: *Бійці прибігли і мій.оаані* (В.Підмогильний) = *Бійці прибігли + Бійці були і мчі П.іншії І*.

Опосередкований зв'язок, нарівні з підрядним ці її рмінантним і підрядним прслівним, сурядним зв'язком, не участі у формуванні структури простого речення. Фм|імлі.по-граматичними показниками опосередкованого Підрядного зв'язку часто виступають сполучники типу *тобто, нічі. а саме, зокрема*, напр.: *Спільне значення всіх речень однієї іудови, тобто однієї структури, називається граматичним тчійіімМ*.

На противагу предикативному і підрядному зв'язкам, на Ш н яких у простому реченні виленовуються головні і другорядні члени, сурядний зв'язок не вносить істотно-якісних ім п і у структуру речення, що зумовлено його функціональною Особливістю. За допомогою сурядного зв'язку речення поширюється тільки однорідними, тобто ідентичними, у і|ім|>м.т)ібно-граматичному плані елементами, в результаті чого утворюються відносно незамкнені, відкриті ряди однорідних



мати народила сина і нарекла його Тарасом, - титана-сина, що над часом зросте, повстане, потрясе усіх і вся! (В.Коротим).

Великі труднощі виникають при розмежуванні власне- і синтаксичних / семантико-синтаксичних відношень. Необхідно пам'ятати, що ці відношення зовсім не пов'язані з елементом обов'язковості / необов'язковості і тільки частково реально перетинаються з ознакою передбачуваності / непередбачуваності.

Власне-синтаксичні відношення - це тип або різновид структурної функції у мові, в їх формуванні не бере участі лексичне наповнення залежного компонента, пор.: атрибутивні відношення типу *зелений ліс (Зелений ліс виднівся на горизонті / Осінній ліс виднівся на горизонті...)*, предикативні відношення, напр.: *трактор бурчить / трактор ричить / трактор працює...!*; об'єктні відношення, які передбачають сильний характер керування, типу *любити сина, читати книжку*. Аналогічно в межах складнопідрядного речення, де наявні підрядні: з'ясувальні: *Денисові стало точно відомо, хто з їхнього батальйону перебуває в оточенні (О.Гончар), Я знаю, що бійця]* нащадки спом'януть і нашу віру й кров знесуть на н'єдестали (А.Малишко). У більшості випадків власне-синтаксичні відношення супроводжують передбачуваний зв'язок.

У формуванні семантико-синтаксичних відношень бера участь лексичне значення залежного компонента, яке наповнює конкретним семантичним змістом певне утворення. Цей тип відношень характерний для об'єкта диференційованого плану (*привезти вантаж —> бабусі; написати листа —> матері; забивати цвяха -> молотком; вишивати узор —> голкою*) і різного плану обставинних відношень типу *йти по дорозі, йти дорогою, ввійти до залу*. Семантико-синтаксичні відношення наявні і при передбачуваному зв'язку, напр.: *перейти чере́з дорогу, підійти до під'їзду*, де прийменники передбачені; словотвірною структурою дієслів. Просторове значення прийменників підтримується відповідною семантикою іменників.

#### V. Питання для самоперевірки:

1. Чим відрізняється підрядний зв'язок від сурядного, підрядний прислівний від підрядного детермінантного, підрядний опосередкований від предикативного? 2. У чому неточність визначення узгодження: "Узгодження - підрядний

При якому залежний компонент уподібнюється і роді, числі, відмінку"? 3. Наведіть приклади мсіюкного узгодження. 4. Назвіть засоби вираження іЧНОГО ів'язку у словосполученні, у простому реченні, у ніпму реченні. 5. Який зв'язок у словосполученні

ш" іменне прилягання чи керування (сильне чи • ' і' Ц? У чому відмінність між узгодженням і цієї пік ю'Я. Дайте приклад передбачуваного (варіативного пивного) / непередбаченого зв'язку? 8. Яким є зв'язок у ініученні їхати поїздом - передбачуваним і обов'язковим, і" пошупаним і. обов'язковим, передбачуваним і жош-ім, пепередбачуваним і необов'язковим? 9. У чому прмнііпоші відмінність власне-синтаксичних відношень і .....» синтаксичних відношень? 10. Наведіть приклади ним, і іііііположення, детермінантного, опосередкованого ідкого зв'язку?

#### VI- Проблемні питання:

1. Чому виникло питання про іменне прилягання? У полягає його специфіка? 2. Чому зв'язок між підметом і ..... п <м ні- можна вважати узгодженням?

#### VII Чанлання для поглибленого знайомства з проблемою:

1. Утворіть словосполучення способом прилягання, пани: читати, приїхати, сидіти, їхати, запропонувати, їй, здатність, відвідувати, розповідати.
2. Утворити речення з опосередкованим підрядним їм і жом: Н степу тисячі людей прокладали широкий і глибокий Протитанковий рів; Кілометрів за двадцять від Сокального Пиймі людей прокладали широкий і глибокий протитанковий

\* Утворити речення з детермінантним підрядним їМ " н ом: Квіти росли біля хати. Микола часто згадує квіти, що і... пі біля хати.

#### VIII. Лабораторні заняття:

- і) Підрядні зв'язки у словосполученні.
  1. Узгодження (повне/неповне);
  2. Керування (сильне/слабке/напівслабке);
  3. Кореляція;
  4. Прилягання (власне-прилягання//іменне прилягання),
- б) Типи синтаксичного зв'язку в реченні.

І Типи підрядних зв'язків, які є спільними для речення і ЦЮіосполучення (передбачуваний/непередбачуваний,

обов'язковий/необов'язковий; власне-синтаксичний/семантико-синтаксичний тип відношень).

2. Види синтаксичного зв'язку в реченні: 1) предикативний зв'язок підмета з присудком (а) координація, б); тяжіння, в) співположення); 2) підрядний детермінантний і підрядний опосередкований зв'язок; ЗМ сурядний зв'язок.

#### IX. Завдання для самопідготовки:

1. З'ясувати типи синтаксичного зв'язку і характер відношень у поданому реченні:»/Мені ввижається, як в тихім ріднім колі старий дідусь навча своїх онуків. Про давнини справдешні байки править^Про те, що діялось на нашім світі (Леся Українка).

2. Уподаних реченнях вичленувати граматичну основу і визначити характер і специфіку предикативного зв'язку: Поезія - таємниця, яка допомагає з'ясувати для себе таємницю свого серця (Є.Гуцало). Правда - у наших руках, Пісня - у наших серцях, Вічність - у наших ділах (С.Будний). Як дитиною,§ бувало, упаду собі на лихо, То хоч в серце біль доходив, Я собі вставала тихо (Леся Українка).

3. Згрупувати словосполучення за типом підрядного зв'язку: іти в ліс, дівчина-комбайнерка, любов до Вітчизни зустріч щороку, квіти в росі, випадкова зустріч, кава по турецьки, гість з Болгарії, визволені народи, читання; Шевченка, світла доба, зустрітися на площі, візит друга.

## Тема III. СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

I Підмін лекції:

I Питання про основну одиницю синтаксису.

...шк-іюлучення - номінативна СО. Слово і ...учення, словосполучення і речення.

і Граматична форма і граматичне значення іп/іучсмія.

і ІНШІ словосполучень: А) за характером смислових ...і. між компонентами; Б) за видом синтаксичного ...і. за морфологічним вираженням головного і і...> компонентів; Г) за будовою; Г) злитістю.

II Рекомендована література:

і) основна:

Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. піт.. синтаксична структура речення.- К.: Наук.думка, ( Ч 17

Удовиченко Г.М. Словосполучення у сучасній м, і,кіі літературній мові. - К.: Наук.думка, 1968.- С.13-65 і

і рамматика современного русского литературного языка. м Наука, і>70. - С.486-53.9.

і|ці|і;пура для самостійного конспектування:

і Фіпішпов Л.К. Многочленные субстантивные ій очстания // Рус.яз в shk. -1973.-Ж.-С.83-85.

^ Фоменко Ю.В. Типы синтаксически неразложимых ...істаний в русском языке // Рус.яз. в shk. -1981. -N1. - 100

Фоменко Ю.В. Является ли словосочетание ед'иницей N іі і' // Фіологические науки.-1975. - N6. -С.60-65.

і) додаткова:

Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. пика української мови. -К.: Рад.шк., 1482. - С.150-158.

Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної |...і Ч II. - К.: Рад.шк., 1965. - С.10-32.

Давидова Л.П. Из спостережень над структурою і ИЯми субстантивных словосполучень // Укр.мова і літ. в і\*»71.-N11.-020-24.

Прокопович Н.Н. Словосочетание в современном русском литературном языке. - М.: Просвещение, 1966. - С.1 | 125.

Русская грамматика. - М.: Наука, 1980. -Т.2. - С.8-41.

Ярцева В.Н. Пути развития словосочетания // Вопросы фамматического строя и словарного состава языка. - Л.: Изд-в< Леникгр. ун-та, 1952.

III. Основні поняття теми

1.ПИТАННЯ ПРО ОСНОВНУ СИНТАКСИЧНУ ОДИНИЦЮ.

Питання про основну одиницю синтаксису вирішувалоа лінгвістами неоднозначно, видається можливим виділити три напрями у розв'язанні цієї проблеми: 1) логіко-граматичні (Ф.І.Буслаєв). Речення є судженням, значить одиницею мови речення; 2) формально-граматичний (П.Ф.Фортунатов О.М.Пешковський). Основною одиницею синтаксису виступаі словосполучення, незалежно від того, чи виражає воно цілісн^ судження, чи виступає тільки його частиною. Таким чиномі речення, ототожнюючись із словосполученням, виступав частковим виявом словосполучення. До словосполучень за подібними аргументами належать речення типу Була веснт номінативні словосполучення (зелена сорочка, сине небо% словосполучення однорідних членів (Кожним словом, кожним променем, кожним боєм своїм живе в душі нашого народі людина, що їй ім'я - Леся Українка (О.Гончар)).

напрямку як "закінчене словосполучення". Лінгвісти <sup>єз:і:М аль Н:о:Ц:І:І'</sup> « • • • »логічно-зв'язаними словосполученнями (М М.Копиленко, наприклад, значно розширив у своїх працях іШ, іГ, (рн фразеологічних одиниць, включаючи до їх складу будь- им • (• т)лучен ня слів з обмеженою валентністю (пор.: карі очі і і кій)). Отже, словосполучення як номінативна одиниця випадає

Визначення О.О.Потебнею центральної ознаки речення названої " п р и с у д к о в і с т ю " (пор.: темна ніч // ні темна), призвело до виділення основної одиниці синтаксису речення. Словосполучення стало підпорядкованою величиною.<sup>1</sup>

О.О.Шахматов, розвиваючи погляди О.О.Потебні, вияви» домінуючу властивість речення - п р е д и к а т и в н і с т ь і при такому підході "предикативні відношення виявляють уж і існування речення" (див.: (Шахматов А.А. Синтаксис русскої язька. '- Л.: Учнедгиз, 1941. - С.37-41)). За цією ознакою бул|

.... ИШИИ-П;І відмінність словосполучення від речення. Поглиблюючи погляди О.О.Шахматова, у синтаксичній науці .....ціни говорити про предикативні та непередикативні .....мучення. В.В.Виноградов зауважує: "Словосполучення и н складі речення і через речення . входить у 11 її.півну систему категорій мови, засобів спілкування. Але ....і" н.пісжить так само, як і слово, і до сфери "номінативних" .....ни мови, засобів позначення. Воно так само, як і слово, є «ум ще.....іим матеріалом, який використовується у процесі МОїНоіо спілкування. Речення - витвір із цього матеріалу, яке •І....у< повідомлення про дійсність" (див.: (Виноградов В.В. Ми. і шгические основы синтаксической системы іи>"і> Л М.Пешковского // Вопросы синтаксиса современного |>уч і пі о язька. - М.: Изд-во Моск.ун-та, 1950. - С.38)).

2. СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ – НОМІНАТИВНА СИНТАКСИЧНА ОДИНИЦЯ. СЛОВО І СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ, СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І РЕЧЕННЯ.

Вчення про словосполучення і речення пройшло довгий і /підпий шлях: спочатку форма і сплутування за нею двох німиць, потім пильна увага до значення і вираження цього іічснійя, і тільки потім розмежування за функцією, .оіоднішне тлумачення співвідношення словосполучення і чпіня не можна вважати закінченим. З розвитком оре гичної думки про валентнісні (сполучувальні) властивості і (іоні проступила нечіткість межі між синтаксично- і словосполученнями

Але у словосполучення є багато спільного з реченням: [Обидві одиниці граматично оформлені, тобто іміоненти в них пов'язані синтаксичним зв'язком.

2. Будівельний матеріал у них однаковий: слово і і номоформа.

3. Обидві одиниці позначають розширений факт дійсності.

Ще більш істотні відмінності між цими одиницями:

1. Словосполучення виконує номінативну функцію, а речення - комунікативну.

2. Словосполучення входить у комунікативну систему тільки через речення.

3. Словосполученню властива інтонація називання, а реченню - повідомлення.

4. Словосполучення вміщує не менше двох одиниць, речення може складатися і з одного слова. Пор.: *відповідь землякам, лист товариша і Зима. Пізно.*

5. У словосполученні один з членів підпорядковується іншому (субординативні відношення), в реченні вони координуються одне відносно іншого, пор.: *квіти в росі, щасливий час і Пахне троянда; Пролунало могутнє "ура!".*

6. Всі ці відмінності є похідними від наявності в реченні предикативності (Предикативність - вираження мовними засобами відношення висловлюваного до дійсності. Це відношення до дійсності буває двох різновидів: 1) заперечна або стверджувальна модальність; 2) реальна/ірреальна модальність. Мовні засоби вираження модальності - це засоби вираження синтаксичного часу, синтаксичного способу і под.).

7. З усіх наявних форм синтаксичного зв'язку в реченні реалізуються всі, а в словосполученні - тільки підрядний прислівний зв'язок.

8. Не всі сполучення слів у реченні є словосполученнями ( 1) сполучення підмета з присудком; 2) сполучення слів, які є поширювачами семантичної структури речень - детермінанти: *біля школи; в присутності багатьох* і под.; 3) аналітичні форми прикметників і дієслів (*буду говорити, більш сильний*); 4) однорідні члени речення; 5) сполучення відокремлених членів речення з пояснюваним словом - напівпредикативні сполучення слів (напівпредикативний підрядний зв'язок); 6) члени речення, з'єднані преднувальним зв'язком: *Зробили ми вже багато, а недоліки є - і серйозні*, що виступають ускладнювачами семантичної структури речення; 7) фразеологізми та синтаксично нерозкладні конструкції (*жінка похилого віку, бити байдиди*)).

Уже відзначалось, що основна функція словосполучення - номінативна. Ця ж функція притаманна й слову. Чи означає

... № словосполучення тотожне слову? За функцією ... герігається тотожність, за іншими характеристиками утні адекватність. Словосполучення, як і слово, називає імет, ознаку, дію, але називає поширено, конкретизовано.

І) і к\ слово і словосполучення: ) не є комунікативними одиницями; 2) позбавлені предикативності; 3)

и призуються номінативною функцією; 4) система форм визначувана стрижневим словом; 5) виступають будівельним

ріалом для речення; з другого боку, між словосполученням і і попом є істотна різниця: 1) різна кількість смислових

П01 і тиків; 2) словосполучення є мінімальним і онтекстом для слова; 3) у словосполученні активно

Виявляються граматичні категорії опорних слів; 4) і юносполучення будується тільки на основі підрядного зв'язку.

С л о в о с п о л у ч е н н я - це номінативна і интаксична одиниця, яка складається з двох і більше, Пов'язаних підрядним зв'язком, компонентів, один з яких є • фижневим (головним), другий - залежним. (Пор. погляд М Л Іслошапкової, яка визнає за словосполученням і ч'уктуруючу функцію, при такому підході в розряд і ичюсполучень входять і сурядні одиниці, див.: (Белошапкова И А Современный русский язык: Синтаксис. - М.: Вьюш.шк., 1977. -С.74-75)).

### 3. ГРАМАТИЧНА ФОРМА І ГРАМАТИЧНЕ • ЗНАЧЕННЯ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ.

Як і будь-яка інша мовна одиниця, словосполучення Гякож має граматичну форму і форму його вираження. • мічення словосполучення - це відношення між головним і Илежним компонентами. Форма (або структура) і ппосполучення - це форма компонентів, в основному вона і иирається (грунтується) на систему форм головного і пмііонента, пор.: *учитися на філфаці, учись на філфаці, учимось на філфаці, учились на філфаці* і под.

Одне із джерел засобів вираження у мові - це властивість Мовних одиниць мати декілька форм для вираження одного Іначення і, з другого боку, здатність однієї форми реалізувати ВВКІлька значень. Щодо форми і значення словосполучення Подібна асиметрія виступає в таких прикладах: атрибутивне чі.ічення може бути вираженим формами: а) іменник +

іменник в род.в.: *свято міста, приїзд товариша*; б) іменник + іменник в ор.в.: *хвіст бубликом*; в) іменник + іменник в місц.в.: *легенда про море*; г) іменник + інфінітив: *мрія мандрувати; вміння працювати*; г) іменник + прислівник: *макарони по-флотськи*; д) іменник + прикметник: *зелений час*; є) іменник + невідмінюваний прикметник: *година пік*.

Та сама форма може виражати декілька відношень, пор. а) **І) навчатися з братом** (об'єктні відношення) - *вчитись щ задоволенням* (обставинні відношення), 2) характеристика учня; (об'єктні відношення: *характеризують учня і суб'єктні відношення: **учень характеризує***).

#### 4. ТИПИ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ.

За характером відношень між компонентам словосполучення поділяються на такі типи: 1) атрибутивні, 2) суб'єктні, 3) обставинні, 4) комплетивні.

**Атрибутивні відношення** - предмети та їх ознаки *старанний учень, виняткова причина, красива дівчина*. 3-поміж словосполучень з атрибутивними відношеннями домінують словосполучення із залежним компонентом, який виражав узагальнену ознаку (прикметник, займенник, дієприкметник)! Атрибутивні відношення часто виникають і при сполученні іменника з іншими частинами мови, які не позначають узагальнену ознаку: а) іменник + іменник без прийменника *гілка бузку, крило літака*; б) іменник + іменник І прийменником: *сорочка в клітинку, будинок з дерева*; в) іменний + інфінітив: *бажання вчитися, стремління малювати*; г) іменник + прислівник: *кава по-турецьки*.

При атрибутивних відношеннях залежний компонента словосполучення Е межах речення завжди є означенням.

Під час аналізу словосполучень необхідно пам'ятати, що та сама модель може виражати різну семантику. Так^ словосполучення, побудовані за схемою "ім. + ім. в род.в." і можуть виражати атрибутивні й об'єктні відношення.

Означенням залежний компонент у моделі "ім. + ім. в род.в." виступає тоді, коли: 1. Головне слово (далі ГС) називає предмет, а залежне - особу, якій цей предмет належить: *будинок батька, зошит учня, хустка матері*; 2. ГС називає частини предмета, а залежне - весь предмет: *сторінка зошита, дая будинка, рубрика газети*; 3. ГС називає особу, а залежне І

І) колектив, до яких ця особа має відношення: *учу, учитель школи, командир роти, профорг групи*; 4. І < ні «іші: сукупність предметів, а залежне - предмети, з яких імішість складається: *череда корів, зграя птахів, натовп*

- ГС характеризується значенням опредмеченої дії, а позначає діяча (родовий суб'єкта): *політ космонавта, ІІ директора, розпорядження декана*; 6. ГС називає ознаку, а ' цс особу або предмет, яким властива ця "опредмечена" ми. тріольно опередмечена) ознака: *білизна снігу, синява неба, їсть учнів і под.*

Іначення об'єкта (у реченні - додаток) залежне слово піч випадках, коли ГС виступає віддієслівним іменником, и ті (інііідносний з перехідним дієсловом, що вимагає знах.в! „41, ІІІ Вітчизни, читання книжки, перевірка зошитів // ііііцати Вітчизну, читати книжку, перевіряти зошити і т.ін. ІІ, чий і а кого типу словосполучень у мові не суперечить мовним • імірнортям, а підтверджує їх. В основі виникнення таких ііоснолучень знаходиться кілька причин: а) еліпсис іньої ланки більш складної структури, при якому в Пі і" нижній більшості випадків знаходяться прислівники: *ііііііа, у якої є борода - людина з бородою; сорочка, пофарбована в клітинку - сорочка в клітинку; будинок, побудований з цегли - будинок з цегли; кава, зварена по-турецьки цтій по-турецьки*; б) віддієслівна природа іменників, ЯКІ І нуліфікуються інфінітивом: *прагнути перемоги - прагнення піремоги*; в) мовна аналогія. Пор.: *батькова шапка - шапка пчіі.ки*, ;і потім *гілка бузку*.

Об'єктні відношення виникають при семантико-итичній взаємодії компонентів словосполучення, вони м••ті н тих словосполученнях, де ГС вимагає (валентнісне Крої позування) свого поширення об'єктом (на який спрямована пі і яким пов'язується дія): *запустити супутник, створити ц, орати трактором, схвалений урядом і под. В об'єктних ....»«сполученнях залежний компонент може позначати: а) ип об'єкт дії {вишивати рушник, співати пісню}; б) піч дії {орати землю трактором, забивати цвяха М'••піком}; в) дійову особу {підтриманий учасниками}; г) ІІ Мун аси ика дії {розмовляти з друзями}; г) об'єкт, що зумовлює ми і ГС {мрію про подорож, жалкую за лісом}.*



Об'єктні відношення виникають і при сполученні дієслів з інфінітивом: *принести обідати*. У переважній кількості випадків це дієслова руху або волевиявлення.

Об'єктні відношення виражаються і сполучення! прикметника з іменником: *сильний духом, здібний до малювання* і под.

Суб'єктні відношення виникають у словосполученнях, і яких залежна форма позначає суб'єкт дії, діяча (іменник або інша субстантивована частина мови). Суб'єктні відношення ґрунтуються на лексико-граматичній природі ГС, яким виступає дієслово. Пор.: *Приїхав батько - приїзд батька, вітер розкидаєш розкидані вітром*. Можливий збіг в одній формі двох видів відношень: суб'єктних і об'єктних, так звана синтаксична омонімія: *характеристика учня - учень характеризує і учні характеризують*.

Обставинні відношення - дії (або ознаки) і обставини що характеризують дії (або ознаки). Види обставинних відношень: а) часові (*повернутися вранці, піти пізньо приїхати через місяць*), б) просторові (*їти полем, жити в селі перебувати на березі*), в) мети (*приїхати відпочити, подарувати на пам'ять*), г) причинові (*сказати помилково*), г) означальні! обставинні (*хоробро битися, гаряче говорити*) і под.

Комплетивні (доповнюючі) відношення виникають і синтаксично зв'язаних (цілісних) словосполученнях, коли ГІ потребує смислового доповнення: *три пальми, вид спортивної склянка води, ставати червоним*. Словосполучення з цими відношеннями переважно виконують роль одного члена речення.

Велика кількість словосполучень може мати синкретичне значення, тобто поєднувати декілька значень відзначених як основні. Так, можуть поєднуватися атрибутові й об'єктні відношення (*миска з піржками, дума про тебе написання книжки*), атрибутивні й обставинні (*мандрівка в гот повернення з міста*).

У словосполученні можливі чотири види зв'язку узгодження (повне//неповне), керування (сильне//слабко) варіативне//неваріативне, опосередковане//безпосереднє прилягання (власне - прилягання//іменне прилягання) кореляція. Майже кожний різновид підрядного прислів'я зв'язку може оформляти структуру різноманітних семантичному плані словосполучень: 1) керування: *любити син*

*Гіктн*), *п'ять книг* (комплет.), *розкидані вітром* (об'єкти.); 2) *Пі ми: зелена трава* (атрибутивн.), *п'ятьма книжками* (нім.); 3) прилягання: *доручити малювати* (об'єкти.), *ЩННвти говорити* (комплетивн.), *квіти в росі* (атрибутивн.); 4) і цін: *дівчина-студентка* (атрибутивн.).

У морфологією вираження головного компонента словосполучення поділяються на: дієслівні, іменні, п. цінникові. В останній час у лінгвістиці ведуть мову про те, 0 Можни виділяти тільки дієслівні, субстантивні, ад'єктивні словосполучення, прислівникових словосполучень в українській мові. Ці мсмік: "Позиція опорного морфологізованого прислівника в українській мові не виділяється, тому що морфологізований прислівник як найбільш адвербіальна, нереалізована форма, перебуваючи в реченні переважно в ієрархічній ролі, не може поширюватись залежними формами". (Вихованець І.Р. Формально-граматична структура прислівника в українській мові. - К.: Наук.думка, 2000. - с. 20).

Очевидно, варто виділяти прислівникові словосполучення тільки тоді, коли наявне поєднання: а) прислівника + іменника (з прийменником і без): *швидше вітру, ширше до сліз*; б) прислівника + прислівника: *дуже треба, дуже важливо* (хоча І.Р.Вихованець відносить такі словосполучення до аналітичних форм вияву інтенсивної ознаки прислівника). (Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. - К.: Наук.думка, 1992).

Усі інші словосполучення (субстантивні, ад'єктивні: іменникові, нумеративні, дієслівні) добре висвітлені у працях (див. (епіскоп рекомендованої літератури)).

Дієслівні рівне злитості компонентів словосполучення поділяються на: а) вільні, б) синтаксично зв'язані, в) синтаксично зв'язані.

Синтаксично вільні словосполучення характеризуються тим, що кожний компонент виконує в реченні роль окремого члена речення. Синтаксично зв'язані (нечленовані, неподільні, інваріантні) словосполучення виконують роль окремого члена речення. Так, у реченні *Минуло два довгих і тривожних роки* (Кучер) можна вичленувати цілісне словосполучення *два роки* нині словосполучення: *два довгих роки* і *два тривожних роки*.

Цілісні словосполучення, як і синтаксично вільні, мають структуру, граматичне значення, їх компоненти пов'язані одним з різновидів підрядного зв'язку (див.: (Бабайцева В.В., Максимов Л.Ю. Современный русский язык: Синтаксис Пунктуация. - М.: Просвещение, 1981. - С.50-54)). Синтаксичні цілісність окремих словосполучень пізнавана тільки в межах речення. Серед найпоширеніших типів цілісних словосполучень вирізняються:

1. Кількісно-іменні сполуки типу *три явори, багато пісень, декілька днів, п'ятірка плугатарів, згряя птахів*;
2. Словосполучення, побудовані за моделлю: числівник - Ъ Іменник з прийменником (род.в.), займенник + іменник з прийменником (род.в.): *хто-небудь з дітей, хтось з учнів, один] із нас, мама з сином, батько з дочкою* (словосполучення типи *сестра з братом* вважається цілісним тоді, коли ознака дієслова-присудка стосується обох діячів, пор.: *Сестра з братом пішли до міста (сестра з братом - цілісне) і Сестра з братом! пішла до міста (сестра з братом - вільне, з братом - додаток •] Сестра тоді жила з братом)*);
3. Словосполучення, які мають V своїй структурі слова з *очима, з носом, з обличчям, росту* і под.з
4. Особливу групу цілісних словосполучень утворюють сполуки прикметників, дієприкметників з іменниками, що називають родові поняття: *Він був доброю людиною, чуйною*;
- 5] Словосполучення, семантична цілісність яких досягається співвідносними прийменниками *від і до, з і до*: *Від покоління до\ покоління і від серця до серця передають Україні безмежну любов і пошану до генія національного духу, творця незнищенна і вічних ідеалів - Тараса Шевченка, поза яким не уявляється витворення цілісної концепції українства як сладової частини загальнолюдської співдружності націй* (3 газ.);
- 6) До цілісний утворень належать складні присудки, напр.: *Та хоч який біль чя горе скрутять людину, але випростуватись вона мусить сама, і то нерідко так, щоб сторонній не бачив ні заповідного лиха, н& тих милиць, на які спирається стражденне життя* (М.Стельмах).

За будовою словосполучення поділяються на 1) прості і 2) **складні**. Просте словосполучення - семантико-синтаксичне об'єднання двох лексико- повнозначних слів: *голосно співати, чекати товариша*. Просте словосполучення часом може] складатись з трьох або більше слів. Це простежуються: 1) при об'єднанні складних присудків з неіоінозначніши зв'язками та іменною частиною *тоді перестав сміятися, став скупим на*

.) мри поєднанні слова з фразеологізмом: *зробив курям на*

ПДПЙ словосполучення - об'єднання трьох і більше ....лічних слів. В основі складних словосполучень лежить йй олютного простого словосполучення. В сучасній чийми мові можна виділити три типи складних ті ммійук пі: 1) просте словосполучення + залежне від нього

- ноно (за структурою є складними, а за семантикою по цілісним): *врятувати життя товаришам, добре Яяпший у країні*. Тут залежний від простого словосполучення
- м.иі пояснює його в цілому, а не його ГС. У таких м ііінученнях можливе варіювання: *відомий у країні добре; ... М добре відомий* і под.; 2) ГС + залежне від нього (•сполучення: *гідний земного щастя; хода повна гідності*. Ці інжжпий компонент простого словосполучення міцно ....! і ініій з ГС цього словосполучення і через нього взаємодіє і центральним компонентом складного словосполучення. Цим підрічіяються від попередньої групи, словосполучень; 3) І» і цпа або три залежних слова, не пов'язаних між собою і їх, нкі не утворюють словосполучення. Це у переважній .....дієслівні словосполучення, оскільки дієслова мають .....і п. поширюватися кількома словоформами в силу своєї інтимної валентності, пор.: *всунути нитку в голку; вкинути і\*, та у скриньку; вбити цвях у стінку*. Зустрічаються зрідка і іі іи>нучення з іменником: *закладка патрона у гвинтівку*. В .....іі іаких' словосполучень лежить двочленна модель. При іі .ноіюсполучень за структурою на прості і складні в .....ій шчий літературі беруться до уваги різні аспекти їх і ' шій іацій:

1) кількість і характер способів підрядного • іі N п V, 2) кількість повнозначних слів в їх структурі.

Ише докладно розглядалася друга позиція. Перший ЪіеріМ виступає основним у Грамматике - 70". За цим іі іі рим як прості розглядаються словосполучення, побудовані ноні одного способу зв'язку (узгодження, прилягання, ішіія, кореляція), незалежно від кількості повнозначних ми пор.: *купити подарунок матері* (кер.). До складних іі.ін.і оіолучень належать такі одиниці, які утворюються на .....мі різних способів зв'язку, що виходять від одного й того ж .....і Гак, словосполучення *синя* (узг.) *ручка* (прил.) із Штимом за цією класифікацією є складними, тому що слова в

ньому пов'язуються і узгодженням, і приляганням, які виходять з ГС.

Таким чином, при цьому критерії класифікації простих і складних словосполучень вся увага зосереджується на способі зв'язку (див.: (Грамматика современного русского литературного языка, М.: Наука, 1970.- С.538-539)).

О.Б.Сиротіна поділяє всі словосполучення на прості і непрості, виділяючи серед непростих комбіновані (комбінація **простих: компоненти смислової структури = компоненти структури + смислова структура**) і **складні словосполучення (в його структурі простежується паралельне підпорядкування: основні компоненти структури слова = основні компоненти + структури слова)**, з одного боку, і надає перевагу диференціації словосполучень на поширені/непоширені. Серед поширених розрізняються складні, комбіновані, власне-поширені типу *Довгий товарний поїзд* (див.: (Сиротініна О.Б. Лекції по синтаксису руського мови. -М.; Вишш.шк., 1980. - С.30-32)).

Рациональним є розрізнення простих і складних словосполучень за кількістю повнозначних слів, з яких складається словосполучення. Можливі два підходи до класифікації простих і складних словосполучень. Один підхід - від слова до простого словосполучення, а від нього до складного (підхід "знизу"). Він передбачає можливість поширення простого словосполучення (див.: (Грамматикаі руського мови. - ТЛІ: Ч.І.-М.:Изд-во АН СССР, 1960.-С.20 і] дали; Прокопович Н.Н. Словосочетание в современном русском литературном языке. - М.: Наука, 1966)). Так, іменник *ручка*] може бути поширеним словоформами *синя* і *із зажимом*, які у свою чергу поширюються, напр.:

<-----ручка----->

і синя	із зажимом і
*дуже	металевим *

Другий підхід до класифікації простих і складних і словосполучень - від речення і до словосполучення, від нього - до окремого слова. Цей підхід враховує членованість речення на словосполучення, членованість/нечленованість самих; словосполучень. Так, в реченні *Головні війська України були в той час прикуті до Заходу* (М.Стельмах) виявляється одне складне словосполучення *головні війська України*, а в реченні *Учительська професія - це людинознавство, постійне проникнення « складний духовний світ людини, яке ніколи неї*

*щипишеться* (В.О.Сухомлинський) виявляється одне складне .....мілучення:с/мйд««« *духовний світ людини*, всі інші: *учительська професія, постійне проникнення, ніколи не Прнпінється - прості.*

Методика вичленування словосполучення: •

1. Предикативна сполука (підмет + присудок); і іюіосполучення, які входять до складу підмета; < поіюіосполучення, що входять до складу присудка; -І Піп наковування спочатку складних словосполучень (якщо мина і ), із складних вичленовуються прості; 5. Розглядаються і словосполучення. При вичленуванні складних .....лім іолучень із речень такими вважаються:

І Словосполучення, до складу яких входять цілісні (•сполучення: *поїздка з Києва до Полтави, дівчина років /і иши,*

2. Словосполучення, які включають неоднорідні Оімчення: *Карпатський зелений бук і слобідська руїна, Красуня йй. а й велетень Дніпро - це все моя прекрасна Україна, аЛЧонана на щастя і добро* (Р.Третяков);

3. Кількісно-іменні словосполучення, до складу яких «ії. прикметники (чи інше атрибутивне слово), що .....иірюють залежне слово: *три високих будинки, п'ять ,, тичиіх слів;*

4. Словосполучення, які включають слова з подвійною . ііііііі ічною залежністю: *То ж легендарний Прометей украв щмлись вогонь у бога, щоб стала світлою дорога для всіх •іі'чішблених людей* (І.Гончаренко);

5. Словосполучення, що включають сурядний ряд . ппюіоформ (сурядні словосполучення), який може бути як в • •. ІІІІІІІ залежного компонента, так і головнбо: *Бо не просто М##і івуки, не словникові холодины - В них чути труд, і піт, і < Чуття єдиної родини* (П.Тичина). З поданого речення моиується складне словосполучення *чути труд, і піт, і < 'урядне словосполучення входить до складу підрядних • і...." іолучень як цілісний структурно-семантичний піонснт і до списку словосполучень не входить.*

Питання розподілу словосполучень на прості та складні псередньо пов'язане з послідовним розмежуванням власне- • і іолучень та невласне-словосполучень (див.: (Вихованець і Г' Формольно-граматична структура речення // Вихованець І ороденеька К.Г., Русанівський В.М. Семантико-

синтаксична структура речення. - К.: Наук.думка, 1983. - С.б-і 24)). Для вироблення навичок диференціації словосполучень на власне-словосполучення і невласне-словосполучення треба запам'ятати, що основними формами зв'язку для власне-словосполучень української мови виступають форми керування (та узгодження). Форма прилягання у переважній кількості випадків сигналізує про згортання: структурне і семантичне. І Семантична редукція сигналізує про набуття певним членом речення абстрактнішого значення, витворення обов'язкової позиції залежного компонента для розкриття свого змісту. Це призводить до перетворення детермінанта (залежного предикативного ядра) на залежний компонент словосполучення і означає трансформацію форми прилягання на форму керування. Структурна редукція пов'язана із семантичною і мав два різновиди, які виділяються на основі направленості згортання. Редукція підмета кваліфікується як редукція зліва, а редукція присудка - як редукція справа. Ця редукція відображає шляхи перетворення детермінантів, їх органічне входження у словосполучення. Структурна редукція справа виступає активним джерелом утворення субстантивних невласне-словосполучень (модель: іменник + іменник (з прийменником! або без прийменника) у непрямому відмінку): *Ластівка сиділа на гілці бузку* → *Микола часто згадує ластівку, яка сиділа на гілці бузку* → *Ластівку на гілці бузку часто згадує Микола.* І Словосполучення *ластівка на гілці* в структурному плані ґрунтується на реченні; пор.: *Я думаю про горде правая Підводити сонця з імлі...* (В.Коротич); *Неначе це було вчора! так яскраво постає в пам'яті невеличка хатина з палісадником! це весною буйно розцвітають кущі жовтої акації, де зелені першими листочками молодий берест, де білим цвітом, наче густою памороззю, вкривається кожна гілочка рясної вишні* (А.Шиян).

#### IV. Питання для самоперевірки:

1. Дайте визначення словосполучення, визначте форму і значення словосполучення. 2. Яка функція словосполучення? 3. За якими ознаками характеризуються словосполучення? Наведіть приклади кожного типу словосполучення за характером відношень між компонентами. Якими засобами оформляються ці відношення? 4. Покажіть, як реалізуються у словосполученні морфологічні ознаки частин мови. Наведіть!

і ш 5. Що виступило основою виникнення атрибутивних ціпи, у словосполученнях: крило літака, тиждень книги, пі окулярах, бажання поїхати, кава по-турецьки і под.? Чим стали можливими словосполучення з об'єктивними ненцями: уважний до людей, прагнення до перемоги, і... і пік герою? 7. До простих чи складних сполучень належать такі утворення: людина високого смачне на вигляд яблуко, виявити інтерес до справи, пупі книгу в целофан, людина з чорною бородою, шійм сміливе рішення, любов матері до сина? 8. Складіть іїісифікації словосполучень. 9. Наведіть приклади і пінних (доповнюючих) відношень. 10. Утворіть ... пі учення з атрибутивними відношеннями за формою: івниик + іменник, б) іменник + дієслово, в) іменник + Мрм цінник, г) займенник + прикметник, д) прислівник + прикметник. 11. Які словосполучення виступають цілісними? н ІІ, приклади їх різновидів. 12. Наведіть приклади шших словосполучень. Утворіть їх за структурою: і м-І пик, іменник + іменник, зразок: смачне на вигляд м» ІЗ. З чим пов'язана диференціація словосполучень на ІІ і складні? 14. Чому змінюється функціональна специфіка • • і рміїнта?

#### V Проблемні питання:

Пі якій основі чи на якій підставі можна включити іппі ряд до переліку словосполучень? Хто з відомих ..... пімні дотримується такого погляду? 2. Чи вичленяється іісполучення з речення, чи воно виступає будівельним ріплом для речення? Отже, це окрема побудова чи тільки ..... ІІІН побудови?

#### VI Злітання для поглибленого знайомства з проблемою:

І Опрацюйте матеріал вправ 568, 570, 572 (див.: Шриніііл О.І. Сучасна українська літературна мова. -К.: Вища 1977 162 с, далі Брицина 1977)).

Визначте тип синтаксичного зв'язку у іолученнях, їх структуру: відповідати на запитання ії, пііштися за рухом машин, радіти зустрічі з товаришем, ііііііі н бібліотеці з учнями, арія з опери Верді, план іііііііім п'ятирічки, завжди добре підготовлений, треті ..... н м.іакогіського.

3. Вичленувати словосполучення з речення. Диференціювати їх на прості і складні, назвати цілісні: зрікся мови рідної. Нема тепер у тебе роду, ні народу. Чужинці Шани ждатимеш дарма - В твій слід він кине сміх - погорди (Д.Павличко). Нехай житом-пшеницею, як золотом, покрий нерозмежованою останеться навіки од моря і до моря слов'янська земля (Т.Шевченко). Перед ними на десятках кілометрів простяглися порослі лісами знамениті плави (О.Довженко).

4. На основі поданих речень дайте відповідь на питання. Чому - відбувається функціонально-семантичне зміщення детермінантів і якими компонентами вони виступають у словосполученні? Чим ці словосполучення відрізняються від інших? Назвіть вихідні одиниці, в яких ці словосполучення і реалізуються, а наявні детермінанти: У всякого своя доля і свій шлях широкий (Т.Шевченко). На яблуні біля хати переливчасті заспівала іволга і, вийнувши яскравим пір'ям, перелетіла і друге дерево (М.Стельмах). Під землею, в глибині, лежить вугілля здавна. І тут іде і ночі, і дні шахтарська праця слави (Н.Забіла).

#### VII. Лабораторні заняття:

а) Смыслові відношення і морфологічне вираження ГС.

1. Види смыслових відношень у словосполученні. Питання про синкретизм відношень в окремих словосполученнях.

2. Способи вираження головного слова, ти словосполучень за морфологічним вираженням ГС.

б) Структура словосполучень.

1. Вільні, синтаксично зв'язані і фразеологічно зв'язані словосполучення.

2. Складні словосполучення (питання про поширені/непоширені словосполучення).

3. Варіативність зв'язків у словосполученнях.

VIII. Мініконтрольна робота "Характеристики ГС словосполучення"

Завдання: У поданих реченнях виділи словосполучення. Охарактеризувати за наступною схемою:

а) вказується ГС і залежне, зазначається якими частинами мови виражені;

б) тип словосполучення за характером вираження ГС;

в) тип словосполучення за структурою;

її IIII словосполучення за ступенем злитості

и. цпті;  
 НІ іїіімошення між компонентами словосполучення;  
 і пні синтаксичного зв'язку у словосполученні, вказати  
 и ооніююсті;

• і іисоби оформлення зв'язку.

Ірп юк: Жити - Вітчизні служити (Нар.тв.).

Ціпи ті служити

головний компонент служити виражений дієсловом,  
 . . . . лі і омпонент виражений іменником Вітчизні;

• і дієслівне словосполучення;

ні просте словосполучення;

II іільне словосполучення;

ні об'єктні відношення;

керування дієслівне, безпосереднє, слабке, форма

. . . . іупана, обов'язкова, семантико-синтаксичні

. . . . і іти між головним і залежним компонентом;

і ) форма залежного компонента.

#### ВАРІАНТ 1.

I На цій землі мій хліб насущний Яріє в кожному стеблі  
 I I. іім)

' Пюбов до праці, істини й людини Мені мій рід у  
 ішкоінв (І.Гнатюк).

і II осіннім небі журавлі курличуть і голос їхній ледве  
 МЛІ (Є.Летюк).

• і Жіша земля - мій заповіт, і хай пребуде вічно світ  
 II I'• идчук).

• II піснях і труд, і даль походу, і жаль, і усміх, і любов, і  
 пікою народу, і за народ пролита кров (М.Рильський).

Примітка: Даючи характеристику словосполученням,  
 . . . . . іоінкполучення необхідно розкласти на прості.

#### ВАРІАНТ 2.

I Поггичним має бути сам задум, самий підхід до теми,  
 • і життєвий матеріал, що його **письменник** кладе в  
 Мову тору (О.Гончар).

2 Талант і покликання - обов'язкові умови плідж] діяльності письменника, які роблять його вчителем життя (О.Су.омЛп Инський^ а в ньому одавна; маб)ггЬ) з яла—прадЛ

(Ю.Мушкетик^ — земл. господар > • всдід мені сади цвітуі |

/с\* Летюк)

5. Запахи ранні осінні сутінки (Ю.Смолич).

## Тема IV. ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ. ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ. РЕЧЕННЯ ЯК ОСНОВНА СИНТАКСИЧНА ОДИНИЦЯ

### 1. Питання лекції:

I. Проблема визначення речення.

I. Ознаки речення. Граматичні категорії речення.

і Речення і судження.

### 1. ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ РЕЧЕННЯ.

Речення найважливіша одиниця мовлення, займає ... і чи не місце у граматичній системі, її комунікативній і піченості. В англійській граматичній традиції розрізняється иос - речення як самостійна комунікативна одиниця і ііо - предикативна одиниця, яка не може утворювати псе, а може лише ввійти до його складу (частина складного ним)

На відміну від словосполучення п р е д и к а т и в н а Н е т р у к ц і я • (навіть однослівна) завжди передає щніш понять або характеристику, ідентифікацію понять: чина читає (поняття особи - діяча - агенса - суб'єкта і • мін дії); Дитина хвора (поняття особи - носія стану і ітм стану).

Речення носить складний багатоаспектний характер, біля 600 визначень речення. У процесі розвитку і мчиої науки підходи до його кваліфікації • мшючлися. Початки аналізу речення віднаходимо уже в і і \*]. . . . працях українських мовознавців, найінтенсивнішим речення був у 19 столітті, власне його бачення тонували Євген Тимченко, Іван Нечуй-Левицький, п Іозняк та інші. Узагальнюючи підходи до аналізу ним, можна вирізнити:

- і) логічний, при якому речення ототожнюється із і . . . м і подається кваліфікація: Речення - це судження, • попами (Ф.Буслаєв);

2) психологічний, при якому речення тлумачиться як І одиниця, спрямована на реалізацію емоційно-психологічного стану мовця та особливостей його думки (О.О.Потебня);

3) власне-лінгвістичний, при якому за основу беруться і особливості внутрішньореченневих зв'язків (Пилип Федорович Фортунатов).

При цьому реченням вважався особливий тип словосполучення, яке включає граматичний підмет і граматичний присудок. Близько до такого розгляду речення був і О.Пешковський, що навіть складне речення вважав системою словосполучень.

Маючи намір сказати щось або написати, люди оформляють свої думки в речення і повідомляють їх реченнями. Завдяки цьому речення стало знаряддям, одиницею мовних взаємин, мовного спілкування людей. Так **к о м у н і к а т и в н а ф у н к ц і я** вважається найголовнішою властивістю речення (лат. сопштшпісатло ("спілкуюся з кимось")).

Речення можна розглядати у чотирьох аспектах:

1) логічному; 2) комунікативному; 3) формально-; граматичному; 4) власне-семантичному. В останній час названі підходи значно поглибилися і набули викінченості. Сьогодні розрізняються: а) формально-граматичний; б) семантико-синтаксичний; в) власне-семантичний; г) комунікативний підходи до вивчення речення. Кожен з них характеризується власним виміром та окремими одиницями. На формально-граматичному рівні основними одиницями виступають головні і другорядні члени речення, що визначаються на основі формальних типів синтаксичних зв'язків. Реалізація структурних схем і особливі способи вираження їх.

На семантико-синтаксичному рівні суттєвим постає спосіб вираження тих чи інших понять, напр., суб'єкт може виражатися формами називного, родового, давального, знахідного, орудного відмінків, з-поміж яких основним є називний. Основною одиницею семантико-синтаксичного рівня речення є синтаксема, що тлумачиться як елементарна мінімальна, далі неподільна семантико-синтаксична одиниця української мови, яка виступає одночасно як носій елементарного смислу і як конструктивний компонент складніших синтаксичних побудов і характеризується певним набором синтаксичних функцій. Розрізнявальними ознаками

і кнтаксем виступають: 1) категоріально-семантичне значення І попа, від якого вона утворена, 2) відповідна морфологічна форма і 3) здатність реалізовуватися у певних синтаксичних Позиціях. Напр., синтаксема суб'єкта \* характеризується Семантичними варіантами: синтаксема суб'єкта дії, синтаксема суб'єкта стану, синтаксема суб'єкта процесу, синтаксема і уб'єкта якісної ознаки, синтаксема суб'єкта кількісної ознаки, ОИитаксема суб'єкта локативного стану: *Письменник пише роман пня*); *Дерево росте* (процес); *Дівчина любить квіти* (стан); *Дітям весело* (якісна ознака); *їх було троє* (кількісна ознака); *Хлопець на відпочинку* (локативна ознака).

На власне-семантичному рівні суттєвим постає ш гановлення національно-мовної специфіки. реалізації шгльлююдських понять типу діяча (агенса), процесуальності, иокативності, якості та інші. При цьому нульове вираження шумачиться як самодостатне і вказується тільки на особливість реалізації відповідної величини у певній конструкції. Основною Одиницею аналізу є семантема, пор. *Ми посадили явір та калину пі Посадили над козаком явір та калину*. У першому випадку < смантема агенса реалізована особовим займенником "лій", в Врутому - нульовою позицією.

На комунікативному рівні суттєвим виступає співвідношення формально-граматичної структури речення з шіо чи іншою ситуацією, тому комунікативна організація речення н е з а л е ж н а від формально-граматичної. Вона ми іначається" 1) мовленнєвим контекстом, 2) комунікативним призначенням кожного члена речення. Напр.: *Хлопець приїхав* - це речення характеризується на комунікативному рівці шістьма варіантами: 1) *Що чути про ДЮПЦЯ?* - *Хлопець приїхав*; 2) *Що чути про хлопця?* - *Приїхав митець*; 3) *Хто приїхав?* - *Приїхав хлопець*; 4) *Хто приїхав?* - *Хлопець приїхав*; 5) *Що нового?* - *Хлопець приїхав*; 6) *Що Нового?* - *Приїхав хлопець*.

У 20-40-і роки нашого століття у працях учених різних гікш'янських країн майже одночасно розпочалось виділення формальної і комунікативної будови речення як особливих об'єктів вивчення. Найбільший розвиток вчення про речення як комунікативну одиницю набуло у Празькій лінгвістичній школі, Перш за все у чеського лінгвіста-синтаксиста В.Магезіуса, якого і ираведливо вважають творцем комунікативного, або икюального, синтаксису (Матезиус В. О так называемом

актуальному члененню; Язык и стиль // Пражски лингвистический кружок. - М., 1967). Пізніше, у другій половині ХХ століття, як особливий науковий об'єкт були виділені смислова та семантико-синтаксична будова речення.

Питання природи речення - одне з найскладніших питань синтаксису. Недаремно речення, посідаючи центральні місця в синтаксисі, немає загальноприйнятого визначення оскільки важко включити у визначення весь набір ознак речення, хоча в принципі це можливо. Переважно прагнуть визначенні речення охопити всі його ознаки, подати вичерпний їх список. Так, у визначенні О.О.Шахматова "Речення - це одиниця мовлення, що сприймається мовцем і слухачем як граматичне ціле і виступає для словесного вираження одиниці мислення" (Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. - Л Учпедгиз, 1941.-С.19). Це тлумачення розвинув В.В.Виноградов який зазначає, що "Речення - це граматично оформлена за законами даної мови цілісна одиниця мовлення, що є головним засобом формування, вираження і повідомлення думки" (Грамматика русского языка. Синтаксис. - М.: Изд-во АБ СССР, 1960. - Т.ІІ.-Ч.І.-С.65).

У сучасних дослідженнях відображається прагнення розмежувати сферу мови і сферу мовлення при визначенні речення, при цьому у тлумаченні речення подається вичерпний аналіз речення: "Просте речення - це самостійна синтаксична одиниця повідомлення, граматичним значенням якої виступає предикативність, а формою - мінімальна структурна схема відповідною для неї системою власне-граматичних засобів для вираження синтаксичних часів і способів" (Грамматика совр.рус.лит.яз. - М.: Наука, 1970.тС.544).

## 2. ОЗНАКИ РЕЧЕННЯ. ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ РЕЧЕННЯ.

Основною ознакою речення виступає предикативність. до неї прилягають модальність, смислова завершеність, інтонаційна оформленість, смислова членованість, структури організованість, власна парадигма.

Предикативність тлумачиться не всіма однаково: як три ГК, тобто темпоральність, модальність, персональність (В.В.Виноградов); як дві ГК модальності і темпоральное (Н.Ю.Шведова), як способи співвідношення предикативної

Одиниці з текстом, тобто включення в предикативність і Категорій числа, роду, виду (Б.М.Гаспаров). Відоме також і Шперечення предикативності як ГК (Див.: (Распопов И.П. Очерки по теории синтаксиса. - Воронеж, 1973. - С.31)).

Одні лінгвісти тлумачать предикативність як ГК, що відносить зміст предикативної одиниці з дійсністю, інші іфікують предикативність як відношення між головними Членами. Останнє характеризується особливим типом міжкласифікаційної міжкатегоріальної взаємодії. Визначальною горією підмета виступає відмінок (називний), семантичний Компонент якого визначається семантико-синтаксичною Кітегорією валентності дієслова. Визначальною категорією присудка-дієслова є особа, що визначається іменником-Іідметом. Всі інші морфологічні категорії іменника (рід і число) і дієслова (вид, спосіб) виступають супровідними. Останнє ічумачення предикативності враховує внутрішньореченнєві і ініііішньореченнєві чинники, оскільки охоплює комплекс ми (начальних ознак підмета і присудка, що формують предикативну ознаку.

Щодо співвідношення з об'єктивною дійсністю слід їм імежувати об'єктивну і суб'єктивну модальність. Об'єктивна Модальність відношення повідомлюваного до того чи іншого Плану дійсності: те, про що повідомляється, мислиться як р'іпі.не (індикатив) або як ірреальне, тобто можливе, бажане і нін'юнктив, імператив).

Для речень з реальною модальністю властива часова іипаченість: характеристика предмета мовлення (мислі) ти носить до одного з часових планів (теперешній, минулий, /і.ішюминулий та майбутній час); для речень з ірреальною мпдальністю властива часова неозначеність ("зараз або потім", "мінісь", "зараз, або раніше, або потім"). Часовий план уіючнюється в контексті (див.: (Шведова Н.Ю. Синтаксическое Іремя // ФШПОЛ.науки. - 1978. -N3)). Поняття синтаксичного Іосу значно ємніше морфологічного часу, воно включає поряд з Морфологічними формами часу дієслова лексичні виразники та мнпекстуальну реалізацію часу: *Завтра ми йдемо на екскурсію; Учора ми йдемо вулицею і зустрічаємо рантом однокласника.*

Суб'єктивна модальність -це відношення мовця до •Ісловлюваного. До суб'єктивно-модальних значень належить їм ілення (підкреслення, акцентування), експресивна оцінка, іпереконаність або непевність, незгода або згода та ін.





**річки; Син перебував на відпочинку.** У зв'язку з цій висловлюється думка про тричленний характер речення: 3 + 1 + (X), при цьому двочленна структура є усиченням тричленної. Таке тлумачення збігається з логікою відношень (кінець XIX I початок XX століття), яка розглядає основу простого судження як сукупність субстанцій, пов'язаних якимось відношенням х формулою  $aKb$ , де K - предикат, - що виражає відношення а, б, с - величини, які позначають суб'єкт та об'єкти, тобто аргументами. Предикат може бути одно-, дво-, три-, чотири-п'яти- і шестиаргументним, пор.: *Дитина росте* (одномісний) *Хлопець читає книжку* (двомісний), *Юнак забуває цвях молотком* (тримісний), *Дівчина відрізає ножицями шматочек від листка паперу* (чотиримісний), *Хлопець несе вантаж дівчині городу до хати* (п'ятимісний), *Син везе вантаж мате' машиною з села до хутора* (шестимісний). інко.; максимальною вважають тримісність або модифіковану чотиримісність предиката (див.: (Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка. Синтаксис. - М.: Высш.шк.і 1981.- С.6-7; Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. - М.: Прогрессе, 1988.-С.250-296; пор.: Вихованець І.Р. Частина] мови в семантико-граматичному аспекті.-К.: Наук.думка, 1988 С.107-114; Загнітко А.П. Структура та ієрархія валентні значень дієслова.-К.: НМК ВО, 1990.-64с; Загнітко А.І Дієслівні категорії в синтагматичі і парадигматичі.-К.: НМ ВО, 1990.-132с.)). В об'єктивній дійсності зустрічають різноманітні ситуації, що відображаються в обох різновиди структур (див.:(Юрченко В.С. Космический синтаксис. Бс Человек. Слово: Лингво-философский очерк.-Саратов: Изд-і Саратов.гос.пед.ин-та, 1992-137с.)). Тому обидва різновиди висловлювань закономірні і самостійні. У реченні тричлені структура часто утворюється в силу неповної предикаї дієслова, тобто його нездатності вживатися без додатка.

Об'єднання декількох предикативностей в структурі одного речення називається поліпредикативністю. Основної синтаксичною формою вираження поліпредикативності складне речення: *Ми підем, де трави лахш'...*(А.Малишко).

Складнішою формою поліпредикативності напівпредикативність, що виражається дієприкметникові зворотами, дієприслівниковими, інфінітивним прикметниковими зворотами, відокремленими та іншим конструкціями. Напівпредикативні комплекси лет

ші і воруюються в окремі речення: *так приємно знову і>іі.орнути, Пірнувши весь у цигарковий дим, Якийсь роман, щовно напівзабутий, і не читати, мріяти над »іш/(Є.Плужник)*

*Так прємно знову розгорнути якийсь роман + Коли пірнеш у ци-арковий дим + Цей роман давно напівзабутий* (див.: (Пічіяткина А.Ф. Русский язык. Синтаксис осложненного іоужения.-М.: Внсш.шк., 1990.-176с).

У напівпредикативних конструкціях відсутне самостійне ІІІриження власне-предикативних категорій: особи, відмінка та І у провідних морфологічних категорій предикативності: часу і модальності. Ці значення визначаються у зв'язку з основною пін микативністю речення. Але в таких випадках Прі пікативність набуває характерних формальних ознак: Нові форми дієслова, інтонація, відокремлення. Таке і» !• пня є у с к л а д н е н и м .

Граничним виявом згортання вираження ПІН микативності виступає її п р и х о в а н а ф о р м а . У цьому випадку немає навіть паузи у специфічній інтонації, що м м іняє додаткову предикативну конструкцію від іншої частини пня. Прихована предикативність виражається н< інмокремленим членом речення. Основна і додаткова м" микативність переплітаються і проникають одна в одну.

Розрізняють два типи прихованої предикативності:

1) з г о р н у т а п р е д и к а т и в н і с т ь , виражена ці і • ічно характеризуючим іменним компонентом типу **і чи, ішніаний; спокійний: Хлопчик пробіг схвильований — Хлопчик ирибіг + Він був схвильований;**

2) в л а с н е - п р и х о в а н а п р е д и к а т и в н і с т ь , при якій вказівка на ікативність зовні зовсім відсутня, пор\* *Розява! — Ти е • «а.*

Модальність - це є єдність усіх можливих різновидів ПІдношення предиката речення до дійсності, які виражаються формами способу присудка або предикативного члена .....окладних речень, а також модальними частками щодо Присудка або іншого предикативного члена та інтонацією пня. Інтонація як засіб вираження модальності типізувалась | формах речень: розповідні, питальні, бажальні, спонукальні пня, а також різновиди емоційно-оцінних речень.

Істотною особливістю речення є граматична форма, онана в його синтаксичних моделях. У мові наявні типи

речень як суспільна спадщина п історичного розвитку - типи І виробленими готовими позиціями членів речення, їх формі відношень та схем зв'язку (див.: (Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови. -К.: НМК ВО, 1992.1 СІ 1-16)). Граматична форма типів речень, їх синтаксичні будова (на протигагу змінності словесного наповнення) зазнав дуже повільних змін - у напрямі полегшення та вдосконалення! висловлень.

Членоподільна будова речення полягає в тому, що і його структурі вирізняються спеціалізовані позиції головних і другорядних членів речення. Члени речення - це семантико-синтаксичні категорії, які створюються в самому реченні за сталими, модельованими взірцями розподілу функцій, відношень та участі в синтаксичному зв'язку його самостійних слів. Не членами речення традиційно вважаються звертання] вставні слова і вставлені конструкції.

Система форм речення утворює парадигму речення. Остання переважно розглядається в розрізі внутрішньосхемних видозмін формальних зразків речення, тобто парадигма тлумачиться як система форм речення, протиставлених за граматичним значенням, подібно до форм слова у парадигмі слова (див.: (Белошапкова В.А. Синтаксис // Современній русский язык / Под ред. В.А.Белошапковой.-М.: Вьшш.шк.І 1981.-С.457-470)). У зв'язку з цим за основу береться предикативність, що уподібнюється морфологічним категоріям в аспекті власного формального вираження, тобто вона існує у вигляді часткових значень - часових (значень давноминулого] минулого, теперішнього, майбутнього часу), модальності (значеннях реальності або ірреальності різних видів) - ці видозміни називаються формами речення, а вся система форм речення, що виражає категорію предикативності у повному обсязі, - його парадигмою (пор.Шведова Н.Ю. Вопросы описания структурных схем простого предложения // Вопросы языкознания. -1973. -N4.-С.31-32,34 і далі).

Структурна організованість речення пізнається у типологічних особливостях його складників та різновидах синтаксичного зв'язку, який охоплює їх прислівні та не прислівні різновиди. Вершинним виступає предикативний зв'язок, що реалізується на рівні граматичної основи речення, до нього прилягає валентно зумовлене прислівне керування. Основними властивостями останнього виступає заповнення

Цдсжними компонентами семантично зумовлених гнізд у Структурі головного. Поряд з прислівним керуванням перебуває Прислівне прилягання (власне-прилягання та відмінкове Прилягання), прислівне узгодження, що спрямовані на розширення обов'язкових членів речення, семантичне іаднення формально простого речення. Залежність члена сії. ння від слова і від предикативного ядра виступає достатнім Критерієм для розрізнення прислівних другорядних членів (узгодження, керування, прилягання) і другорядних членів- ііі-її-рмінантів. "За наявністю ознак нижчого рівня вирізняються іїкі різновиди другорядних членів речення, як опосередковані Нругорядні члени речення і дуплексиви" (Вихованець І.Р. Пііриси з функціонального синтаксису української мови- К.: Имук.думка, 1992.-С.77), пор.: *Хату біля лісу постійно згадував іїш Карлюга* (О.Слісаренко). Сполука "*біля лісу*" виступає іпірмінантом і поєднана детермінантам зв'язком з ммматичною основою речення, вона є результатом згортання (ііісння з локативним предикатом "*Хата розташована біля яку*" Дуплексиви являють собою також згортання окремого речення, при цьому вони поєднані подвійним синтаксичним цинком: з одного боку, вони залежать від дієслова, з другого Ооку, вони підпорядковуються підметові або додаткові: *Чмир ГиНв босий, роззутий і про щось своє думав* (О.Слісаренко). "*Носий, роззутий*" є дуплексивами, оскільки, виступаючи при повнозначному дієслові, вони розширюють його семантику і Водночас Співвідносяться з підметом, подаючи його мшліфікаційну і якісну оцінку. їх відносна незалежність мі-відчує слабкість зв'язку з підметом: *Чмир сидів босим, роззутим...*

Найпериферійнішим типом другорядних членів речення і реченневої структури є другорядні опосередковані члени речення, що співвідносяться із структурою речення опосередковано - через певний головний або другорядний член речення. За своїм походженням вони також є наслідком моргання простого речення як частини складних конструкцій: *«її, за спинами, над шанцями світової війни скреготали чавунні іуііі смерті і жерли кинуті оселі, а житці їхні з малими дітьми, склавши убогі манатки на вози, тяг.шсн битими шипами на тихий схід* (О.Слісаренко). Сполука "*за спинами*" є опосередкованим членом речення, оскільки її зв'язок з ргченневою структурою опосередкований словом "*там*".

Водночас вона є наслідком згортання простого речення» аналогічної семантики: *За спинами над шанцями світової війни скреготали чавунні зуби смерті...*

### 3. РЕЧЕННЯ І СУДЖЕННЯ.

На синтаксичному рівні слід розрізняти "синтаксичні конструкції", "речення" і "висловлення" як одиниці, для кожне з яких властивим є власне термінологічне окреслення. Синтаксична конструкція - це заповнена реальнісі словоформами структурна схема. Речення - це нееліптичі висловлення, що розглядається безвідносно щодо мовленнєвої (і немовленнєвого) контексту. Речення не пов'язано з ознакою мінімальності, але тільки з ознакою нееліптичності, що означає еліптичних речень немає, наявні тільки їх модифікації на рівні висловлення. Висловлення релятивізовано щодо мовця і слухача, комунікативного акту, мовленнєвого і немовленнєвого контексту, а речення - ні. Тільки висловлення характеризується ілюктивними силами (суб'єктивним оцінками), але не речення, що існує в мовленнєвому і ситуативному "вакуумі" (див.: (Касевич В.Б. Семантика! Синтаксис. Морфологія. - М.: Наука, 1988.-С.95-100)).

Отже, синтаксичні конструкції, наповнюючи лексично,-при необхідності трансформуючись, модифікуючись дають речення, а останні, релятивізуючись щодо комунікативного акту та його учасників, контексту, часті зазнаючи еліптизації, - різноманітні висловлення. Поза такий розмежуванням синтаксичних одиниць адекватний їх аналіз завжди постає суперечливим.

Головною одиницею мислення є судження, що і тричленним, складаючись з суб'єкта, предиката та зв'язки. Судження буває стверджувальним або заперечним. Судження завжди виражається реченням: *Прибулий говорить безліч слів порожніх і незначащих...* (О.Слісаренко) - тут підмет відповідає суб'єктові судження (*прибулий*), дієслово-присудок - предикатові (*говорить*), роль зв'язки виконує закінчення *-ить*. До предиката прилягає додаток-об'єкт *"безліч слів"*, який разом з предикатом становить єдине смислове ціле з логічного боку. Зв'язка може зовсім не виражатися, хоча її наявність (імплицитна) впливає! відношень між головним предикативним членом і додатком (*Нашому батькові уже легше* - суб'єкт виражений давальним

ніімміком (вторинна функція), предикат - головним членом Односкладного речення *"легше"*). Суб'єкт і предикат інколи виражаються в одному- компоненті - так звані еквіваленти речення: *Так. Ні*. Отже, речення-висловлення, на відміну від іуджсння, характеризуються ширшою площиною варіацій. Це Поімпаано з тим, що речення, відображаючи мисленнєве ім ії ії пня дійсності, передає також емоційно-експресивний стан Моищ, що часто не вкладається в класичні рамки судження. Відмінність між реченням і судженням полягає в тому, що 1) Судження - завжди речення, але речення - не завжди судження (ііор. нечленовані речення, питальні, спонукальні, бажальні речення); 2) судження - логічна категорія, а речення - мовна; 3) ії цінність судження перевіряється практикою, тобто Шіімвідношенням з об'єктивною дійсністю, а речення не може вуї істинним чи неістинним. Воно може бути граматично ірмиильним чи неправильним; 4) те саме судження може бути виражене різними реченнями; 5) судження складається лише з іріпх компонентів, а речення - з головних і другорядних членів речення, тобто структурно речення не збігається з судженням; 6) судження завжди має два головних члени, а речення може Ми ги один головний член або бути взагалі нечленованим; 7) ІуПіікт судження і граматичний підмет речення не завжди Ю гаються, бо суб'єкт судження може бути в реченні додатком, 11 "і' *Давно це було зроблено мною, та до цих пір люди не забули ПИПолішук*). Тут *"мною"* - логічний і семантичний суб'єкт- ПСііс, а граматично - додаток; 8) за допомогою структурних Одиниць у мові передаються відповідні логічні зв'язки понять. Іріматичні форми членів речення у кожній мові своєрідні, а Іікони і форми мислення - загальнолюдські. Між реченням і судженням існує діалектична єдність, яка впливає з єдності Мои і мислення, граматики і логіки, але кожне з них Мои характеризується власною специфікою і власною функціональною площиною.

#### II- Завдання для самоперевірки

1- Чим зумовлюється відмінна кваліфікація Предикативності? 2. Які компоненти охоплює об'єктивна Модальність? 3. Поясніть стосунок суб'єктивної модальності до і Груктури синтаксичної конструкції, речення, висловлення? 4. иц чому полягає відмінність речення від судження? 5. Якими Особливостями характеризується реченнєва структура на формально-граматичному, семантико-синтаксичному, власне-

семантичному і комунікативному рівнях ситаксису! 6. Охарактеризуйте поняття парадигми речення. 7. Чим визначається статус предикативного зв'язку у реченнєвія структури? 8. Дайте кваліфікацію прислівних та неприслівних синтаксичних зв'язків у структурі речення. 9. У чому поля гаї особливість детермінантного та опосередкованого підрядної зв'язку? 10. Які чинники є визначальними при тлумаченні словосполучень типу прийшов схвильований, прибіг стомлений як таких, в котрих другий компонент характеризується подвійним синтаксичним зв'язком? 11. Як співвідносяться напівпредикативні конструкції з реченнєвою структурою! 12. Чим зумовлюються різні тлумачення предикативного мінімуму речення?

## Тема V. КЛАСИФІКАЦІЇ РЕЧЕНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

### I. Питання лекції:

1. Типи речень за структурою.
2. Типи речень за модальністю і функціональна класифікація речень.
3. Типи речень за експресією.
4. Особливості ускладнення простого речення і типи мошєннєвої членованості / нечленованості, повноти / неповноти речень.

### II. Рекомендована література:

#### а) основна:

Плющ Н.П. Про один із засобів вирадження суб'єктивної мод;ільності речення // Українська мова і література в школі.- 1975. N 12.-С.45-52.

У Русанівський В.М. Форма умовного способу і вираження «мічення умови в реченні // Українська мова і література в школі.- 1075- N 6.- С.42-48.

#### б) додаткова:

Кононенко В. І. Нові тенденції у розвитку сучасного ИИптіксису // Українська мова і література в школі.- 1973. N 1.- 16,19-27.

Гмир І.С. Розрізнення сполучників від однозвучних УМолучєнь слів // Українська мова і література в школі.- 1972.- N 3,- ГЛ4-56.

? Білецький А.О. Важливі проблеми сучасного мовознавства // Українська мова і література в школі.-1971.- N 9.- С.21-29.

уДудик П.С. Спонукальні речення і слова-речення // Українська мова і література в школі.- 1971.- N 9.- С.30-35.

Тоцькй НІ. Вживання крапки, знаки питання...// Українська мова і література в школі.-1969. - N 6. - С.15-34.

Речення класифікуються • за структурою, модальністю, цією (метою висловлення), емоційним забарвленням. Кожна з класифікацій ґраховує один з аспектів функціонального ний.іііґажєнєкя речення і є по суті комунікативно орієнтованою, Кґм структурної.

## 1. КЛАСИФІКАЦІЯ РЕЧЕНЬ ЗА СТРУКТУРОЮ.

У цьому разі вживання терміна за структурою є деші умовним, оскільки йдеться, перш за все, про поділ речень на типи за кількістю предикативних центрів, виражених предикативним! одиницями. Щодо цієї ознаки речення поділяються пі монопредикативні і поліпредикативні, за першими традиційи закріпився термін - прості речення, за другими - складні речення. Якщо для простого речення визначальним є предикативний зв'язок - зв'язок підмета і присудка, то для складного речеНИ визначальним є сурядний і підрядний зв'язки. ПериферЯ складного речення становлять речення з недиференційовании синтаксичним зв'язком, який широко представлений у більшосЯ різновидів безсполучникових складних речень.

## 2. ТИПИ РЕЧЕНЬ ЗА МОДАЛЬНІСТЮ.

При розрізненні речень за модальністю суттєвим виступе розмежування внутрішньо- і зовнішньосинтаксичної структуш речення. Внутрішньосинтаксична структура речення співвіднесві з типом структурної схеми і підпорядкована системно-мовня вимірам" граматичного ладу, зовнішньосинтаксична структурав українській мові утворюється переважно двома синтаксичним категоріями модальності і часу. За допомогою цих синтаксичні засобів розрізняється сім модальних значень речення: 1) розповідність, 2) питальність, 3) спонукальність, 4) бажальній (оптативність), 5) умовність, 6) імовірність, 7) переповідність. Запропонована класифікація належить О.С.МельничД (див.:(Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення К.: Наук.думка, 1966.-324 с.)).

Модальне значення розповідності полягає в тому, іш загальний зміст речення у всіх його планах подається Я беззастережно відповідний відображуваній чи зображуваній нм дійсності. Інтонація речення - рівна, спокійна, в середньому теми на середньому регістрі. Мелодика: починається на середній висл і підвищується у середині фрази і спадає у кінці. Центр переломИ логічно наголошене слово або дієслово-присудок, пор. *Тихесенькі вечір на землю спадає.*

Розповідне речення легко членується на групу підметЛ групу присудка. Ці групи може розділяти або відокремлювати пауЯ рівної довготи. Розповідні речення є найпоширенішими і вживаються в усіх стилях мовлення. В кінці розповідного реченні ставиться крапка - розділовий знак, що позначає на письмі паузу!

НБііічає синтаксичний тип речення - розповідне. В інтонаційному Ціим крапка означає зниження тону Крапка може відігравати і ПІІііксично-стилістичну функцію, коли вживається для ІЬКремлення парцельованих одиниць (див.:(Загнііко А.П. "Душа ПІінчолить шукає себе в слові" //Культура слова. -1991 - Вип. 41.- 1)1-35)), пор.: *Он іде Малинка. Суха, згорблена оцобинський); Над світом білим, світом бііим хтось всі Мірлі передрів. А хмари бігли, хмари бігли і спотикалися об грім <генко).*

Крапка не ставиться у кінці заголовків, етикеток тощо.

Модальне значення питальності являє собою вимогу "•рдження чи заперечення відповідності загальною змісту Пііішп.ного речення зображуваній або відображуваній ним ділянці ПІІіі мості чи з'ясування якогось істотного моменту відповідної цінники дійсності. Як правило, питальне речення адресується • инчюшовникові чи групі співрозмовників, від яких очікується німіііондъ, вони поділяються на:

1) власне-питальні - це речення, в яких мовець спонукає ....осадника відповісти на запитання, що може вживатися у ПІІІІН іїньому або монологічному мовленні. Останнє визначається імі творення мовленнєвого акту: *Хто ви, звідки і як зветесь? Ііі Олійник); Чом у тебе очі сині? (Б.Олійник); Куди ідеш, куди І \*і)жасш, сизокрилий орле? (Нар тв);*

2) питально-стверджувальні - це речення, що містять і ПІііііпія і відповідь на нього: *Я вранці голос горлиці люблю?! ііі Костенко); •*

3) питально-заперечні - це такі речення, в яких по суті Мін і«чується, висловлене у самому питанні: *Хіба можна так ^Шшо ставитися до своїх обов'язків? (П.Загребельний); Чи чинші уявити п'яного пілота повітряного лайнера? Або машиніста • чтива з посоловілими від оковитої очима,? Скажете: бути не може! і з вами кожен погодиться, бо ішого ніхто і не щим» (3 преси, початок критично-аналітичного коментаря);*

4) питально-риторичні - це такі речення, на висловлене ....ніня яких не вимагається відповіді: *Хто ж бо велич міряє '•ч'ом? (Я.Галан); Як тебе не любити, Києве мій! (Д.Луценко); Що може бути сумніше за погібель народу? (О.Довженко); Хіба цинресне з попелу любов? (І.Гнатюк); Чи можна на вогонь чшить пломбу? (В.Олійник); Хто з вас може перелічити ія» міки матері? (О.Гончар);*

5) питально-спонукальні - це такі речення, в яких Нїм п-жується спонукування співрозмовника до певної дії: *А може*

далі зі мною поїдеш? (С.Лукач); *А може й далі працюватимеш удвох?* (В.Самійленко).

Окремо стоять речення, в яких виражаються ті чи інші емоції, котрі варто кваліфікувати як емоційно-питальні: *Чи десЛ зустрину, чи десь побачу я долю свою?* (Г.Чупринка).

Питальні речення характеризуються власною питальною інтонацією. Інтонація - важливий засіб створення питання! Інтонація може мінятися залежно від змісту питання. Така інтонація буває трьох видів: 1) висхідна, 2) спадна, 3) висхідно-спадна. }

Висхідна інтонація буває в тих реченнях, в яких логічне слово міститься в самому кінці речення: *У відрах крижані кружальця дзвенять? Хмари і липневі грози сняться їй? Гроза приходила десь поруч?*

} Спадна - це така інтонація, при якій в реченні логічне слово оголошене перше слово: *Бачиш оіе село? Погримувала гроза Грізно? Співали птиці в шибку із куца? Куди він пливи* (Л.Костенко); *Чим було для нас потрапити в той дім?*

Висхідно-спадна питальна інтонація спостерігається в реченні, в якому логічно наголошене слово міститься в середині речення: *Може їх і справді не було? Комин снігу вчора наковтався Додому ти лише сьогодні йдеш?*

Крім інтонації, питання може виражатися морфологічними засобами: 1) питальними займенниками: *Що ти робиш? ХтЛ здатен виплекати сад? Котрий із вас тут дужчий? Для кого все це створене?;* 2) займенниковими питальними прислівниками: *Кудт іду, чого шукаю? Коли, коли я знову пригорну пелюстку яблуні своєї? Де ж моя смерекова хата? Чи втрачена назавжди?* (В.Герасимчук); 3) питальними частками: *Чи я в лузі не калина була? Хіба хтось буй тут? Чи кожен з вас спроможний життя віддати за свою рідни землю* (О.Турянський); 4) сполучниками: *А якщо забудеш?*

Інтонація як засіб питальності, її вираження виступав найвиразніше при відсутності в реченні морфологічних засобів вираження питальності.

Модальне значення спонукальності становить адресовані співрозмовникові чи групі співрозмовників вимогу такої дії чи поведінки, яка забезпечила б відповідність між основним змістом спонукального речення й дієністю. Основним синтаксичним засобом вираження спонукальності є наказовий спосіб дієслова яке являє собою синтаксичний центр самостійного простого головного чи сурядного речення, а при значенні 3-ї особи - форми дійсного способу із спонукальною часткою (*хай, нехай*). При

I

І широкому підході до аналізу імперативності 3-я особа виступає Одним із складників його парадигми.

Спонукальні речення мають свою інтонацію, яку важко охарактеризувати однозначно і подати її вичерпний аналіз, і» кілька вона є нерівнорядною у своїх вимірах. Це інтонація від м'якого наказу до категоричного наказу. За своїм виміром і ніяльністю інтонація спонукальності у будь-якому звучанні вища ні і інтонації роповідного речення. Наказ передається у Нілищеному тоні з висхідною інтонацією: *Не співайте мені пісні неї; Ти скажи, про що ти думаєш цю мить?* Спонукальні речення можуть бути з підметом: *Ти шуми, буяй, розбуди в моїй душі Шіння, погаси всі квиління!* (В.Чумак); або із звертанням: *Чуєш, вітре сеповий? Сум отруйний, ступілий, сонний люд окам'янілий Вигоді онови!..*(Г.Чупринка); *Боже великий, єдиний, нам Україну рани, волі і світу промінням Ти її осіни*(О.Кониський); *Навчи тне, серце, навчїть мене, люди, мудрості отієї - завжди пам'ятати про душу!..* (П.Кордун); *Дивися, синку, вчися, люби цю шию, як свою душу* (Є.Гуцало), або без підмета і звертання: *Любїть Україну, як сонце любїть...*(ВІСосюра); *Поховайте та вставайте, кайдани порвіте...*(Т.Шевченко); *Червону руту не шукай вечорами...*(В.Івасюк).

Категоричність наказу передається вживанням інфінітива: *Нам відступати; Всі ідїть на допомогу!*

Основною формою вираження спонукальності виступають морфологічні форми наказового способу синтетичного й Іналітичного типу: *Змагаїться! дім вперед!* (Б.Лепкий); *Бережіть природу, бо - вона у нас одна* (В.Яворівський); *Схаменїться і побратаїться.*

3-поміж спонукальних речень вирізняються структури, які нігіначаються особливою експресією, емоційним забарвленням - це Неповні еліптичні речення. *Світла, тату! Свінуа!* (Марко Іоичок); *Геть! Цить! Гайда!* Широко вживаються у діалогах та у мши-КОВИХ різноманітних командах (див.:(Крип'якевич І., Гнатевич ії., Стефанів З., Думін О., Шрамченко С. Історія українського ПЙська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.)- Вид. 4-е, зм. і іюп- Львів: Світ, 1992. 712 с.)).

Модальне значення бажальності полягає у вираженні г.І+ІІІШЯ суб'єкта мовлення щодо здійснення основного змісту важального речення. Основними формальними засобами Піраження бажальності є умовна форма дієслова, яке входить до ПІїітаксичного центру речення, або інфінітивна форма з часткою *оі* [б]. Інколи умовна форма дієслова в бажальних реченнях і ^проводиться часткою *хоч* (*хоча*). У ролі синтаксичних засобів для

вираження бажальної модальності в сучасній українській мові вживаються частки *б, би, аби, щоб, коб(у), бодай, нехай, хай* (у бажальній функції), *хоч би, хоча б, коли б, якби: Лечу до сяйва крізь ніч... Долетіть, долетіть би мені* (В.Сосюра); *Коли б уже хутчія поїхати, покинути!* (Марко Вовчок); *Коли б не було дощів* (М Коцюбинський); *Хоча б коли до нас у гості прийшли онуки відвідати* (ГТютюнник); *Хоча б малюсенький розмай для нерозважних дум!* (П.Грабовський)

Бажальні речення з часткою *хоч би* у дієслівному центра речення не слід плутати з реченнями, в яких частка *хоч* передає значення допустовості у складі змісту самого речення: *Хоч іш старість стати на тих горах окрадених* (Т Шевченко); *Я хот шматок хліба візьму* (Панас Мирний), де частка *хоч* стосується іменника.

На підставі бажального відтінку окремих синтаксичних структур стверджується наявність в сучасній українській мові окремого граматичного значення бажального способу, що виступає засобом вираження значення ввічливо висловленого побажання! Цей спосіб постає поряд із наказовим, дійсним, умовним та спонукальним, що також тлумачиться як утворення за допомогою форм умовного способу і характеризується значенням спонукування до дії: *ти зробив би, ти пішов би* (див.: (Сучасна українська літературна мова. Морфологія. - К.: Наук.думка, 1969.-С.395-398» Русанівський В.М. Структура українського дієслова. - К.: Наук.думка, 1971. - С.263-281; Русановскій В.М., Жовтобрюх М.А. Городенська Е.Г., Грищенко А.А. Українська грамати́ка. - К.: Наук.думка, 1986. - С.97-100)). Подібне тлумачення структури\* морфологічної категорії способу дієслова спирається на синтаксису морфологічної форми і визнання за однією морфологічною формою кількох варіантів синтаксичної семантики, що в цілому є прийнятним, але відображає тільки (і тільки) функціональну варіативність морфологічної форми, співвідносячись з основним її системним змістом (пор.: Вихованець І.Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті. - К.: Наук.думка, 1988. - С.89-107; Загнітко А.П. Дієслівні категорії в синтагматичній парадигматичній. - К.: НМК ВО, 1990.-132 С; Загнітко А.П. Структура граматичних категорій дієслова. - К.: НМК ВО, 1990.-51] с; Загнітко А.П. Рівні граматичних категорій дієслова // Структура і функції граматичних і лексичних одиниць. - К.: НМК ВО, 1992. - І С.7-37; Загнітко А.П. Взаємодія іменних і дієслівних категорій // Мовознавство. - 1992. - №5. С19-29; Загнітко А.П. Аналітизм у системі дієслівних категорій // Мовознавство. - 1993. - №1. - С.25-33; Загнітко А.П. Національно-мовна картина світу і граматична

Істсма української мови // Матеріали регіональної наукової конференції "Проблеми національного відродження України" (Тернопіль, 1991 року). - Тернопіль: Вид-во Тернопіль, пед. ін-ту, 1991. - С.122-125; Загнітко А.П. Особливості національно-ініціативного наповнення граматичної системи // Духовна і педагогічна діяльність І.І.Огієнка в контексті українського національного відродження: (До 110-річчя від дня народження): Третьє доп. наук.-теор. конф. - Кам'янець-Подільський: Вид-во Кам'янець-Подільського пед. ін-ту, 1992. - С. 145-147).

Виражаючи значення бажання на загальну/конкретну дію, бажальні речення набувають відтінку побажання, який дозволяє кваліфікувати як варіативний вияв бажальності: *Щасливої вам Шкрявки в манливу, важку, відповідальну невідомість!* (М. Мушкетик); *Хай частить вам в усьому, в усіх ваших добрих і Манних починаннях!* (3 газет). Окремі різновиди побажальних речень трансформувались в усталені форми привітань, прощань, Киміви, проклинання: *Добрий день, вам люди добрі!* (Н.Кадук); *Щоб тобі добра не було!* (Нар.тв).

Модальне значення умовності являє собою вказівку на те, чи відсутня в момент мовлення відповідність основного змісту речення дійсності могла б мати місце при певній умові, конкретно ймовірній чи не визначеній у змісті самого речення. Основним формально-морфологічним засобом вираження умовної модальності є умовний спосіб дієслова-предиката, зрідка інфінітив і умовною часткою *би (б)*. Речення умовної модальності більшого бувають складнопідрядними з показником умовності і складносурядними реченнями з показниками умовності. Ніколи речення умовної модальності бувають простими, пор. *іробили б, якби був час; Зробили б, та не було часу; зовсім забулось йти, перемололось* (О.Гончар); *Пішов би в возонь і воду* (О.Гончар); *ПА би вічно ішов* (В.Сосюра); *Ходити б тобі на волі* (Марко І(шчок).

Умовна модальність може поєднуватися з відтінками ймовірності або спонукальності, що найчастіше буває у питальних (іменних): *Чи не прийшли б ви сьогодні до мене, а то багато справ т-нідкладних зібралось?* (Б.Лепкий); *Чи не пішли б ви звідси ти шежди?* (М.Коцюбинський).

Модальне значення ймовірності складається із імастичних відтінків припущення, можливості, ймовірності і імастичної ймовірності. Усі ці відтінки передаються за допомогою спеціальних модальних часток, що стосуються змісту всього речення, характеризуються суб'єктивним відтінком і іпрсважно відокремлюються в реченнєвій структурі: *мабуть, певне,*



**ніби, либонь, десь, чи не, ледве не, навряд (чи) та ін.** РеченЛ гіпотетичної модальності необхідно відрізнити від речень Ш повнозначними вставними і вставленими словами і конструкція» типу *можливо, напевно, здається, на нашу думку,* з частина» складених присудків типу *був мусив би, повинен (би), мав би* або ва складнопідрядного речення з головними реченнями типу *ймовірно можливо, здається, можна припустити, можна передбачити* і под! в яких семантика ймовірності передається не синтаксичними засобами, а висловлюється за допомогою повнозначних члени речення, окремих додаткових опосередкованих структур, тобто тая компоненти становлять тло основного змісту речення, а не його зовнішньосинтаксичну структуру, пор.: *Щось наче я її вже дави не бачив і не пригадаю* (В.Самійленко); *Либонь у них діло ужй покінчено* (Панас Мирний); *Чи не краще його зустріти, все мозМ по-іншому сприйняти* (Є.Гуцало).

Модальне значення переповідності супроводжує новш зміст таких речень, в яких висловлюється вияв не особистош досвіду мовця, його переконання, а переказується спостережений умовиводи інших осіб. Переповідні речення в сучасній українсьюИ мові оформляються за допомогою модальних часток типу *мовляй буцім, буцімто, нібито, начебто* і под., що в складі **реченЯ** відокремлюються. Із синтаксично оформлюваним модальний різновидом переповідності не слід змішувати речення Ш повнозначними вставними словами *кажуть, розповідають*, а також речення з підрядними з'ясувальними, залежними від дієслії мовлення і чуттєвого сприйняття: *Вони намагаються нав'язати читачам тезу про буцімто вимушене стрімке зростання ціи ні сільськогосподарську техніку, що істотно впливає на видозміні пропорцій промисловості і сільського господарства* (З газет).

Традиційно розмежуються розповідні, питальні ш спонукальні речення. Таке тлумачення поширене майже в усіі вузівських посібниках та шкільних підручниках. Це дає зМЛ об'єднати і в межах розповідних речень розглядати, наприклад власне-розповідні речення і переповідні, і гіпотетичні, і умовні,! бажальні структури. В такому разі сумнівним постає протиставлення розповідних питальним та спонукальним питальних - розповідним та спонукальним, спонукальних і розповідним і питальним, оскільки за основу береться тілья визначальна функція інтонації, власне-сиптаксичні показники прі цьому постають супровідними. Найирийнятнішим видаєтьв розмежування усіх модальних типів речення і акцентація уваги Я Всеохплюючій можливості модального значення розповідності, ці охоплює різноманітні відтінки свого звучання, зокреЯ

**І** шотетичності, умовності, бажальності, переповідності та власне-мііповідності. У болгарській мові виділяється категорія переказування, що істотно відрізняється від конклюдива, який Иражає констатацію мовцем дії на основі його власного умо включення або передбачення, напр.: *Той є пишел сега нов роман "Він, як можна зрозуміти, пише зараз новий роман".* **Форми** кійклюдива належать до аналітичних, вони складаються з шмінюваного дієслова *сьм* та дієприкметника імперфекта на *-л, •нитково збігаючись з формами категорії переказування. Цдмінність полягає лише в тому, що конклюдив зберігає іііпоміжне *сьм* у 3-й особі (*є і са*), у перйповідних формах Допоміжний *сьм* у 3-й особі однини та множини обов'язково (Пускається. Таким чином, у 1-й та 2-й особах обох чисел Конклюдив виступає омонімічним переповідності, чітко Виділяються тільки конклюдивні форми 3-ї особи (див.:(Молошная І ІІ Аналитические формы косвенных наклонений в славянских м и.іках // Советское славяноведение. -1991. -N4.-0. 76-87; інір.погляд на розмежування граматичного статусу переповідних форм та дубітива і адміратива Г.Герджикова, який розрізняє Модальну категорію "модус висловлення про дію" (не тотожна Иіігіторія способу), яка виражає ставлення мовця до висловленого про дію та до зв'язку між висловленням про дію та дійсністю, >рія ж способу (так само модальна категорія "модус дії") йражає ставлення мовця до дії і дії до дійсності. При цьому КШІсторія "модус висловлення про дію" складається із чотирьох >/ігментів: 1) засвідчуючий модус (напр., в межах 3-ї особи однини Імперфекта чтеше), 2) умовисновковий модус (*четял* ю, Ч переповідний модус (*четял*); 4) недовірливий модус (*четял* Ця категорія утворюється протиставленнями за ознаками Йірсповідності / непереповідності та суб'єктивності / ^•суб'єктивності. Відповідно засвідчуючий модус типу *чтеше Иііікіжає* неіереповідність та несуб'єктивність, переповідна форма *Чтти* - переповідність та несуб'єктивність, умовисновковий модус Ціну *четял є* - непереповідність та суб'єктивність, недовірливий типу *четял бил* - переповідність та суб'єктивність. Категорія ІНоіобу складається із трьох членів: 1)індикатив, 2) імператив та і) і он'юнктив (див. (Герджиков Г. Преизказването на глаголногo Пійстние в българских езнк. - София: Изд-во Българската АН, ІМ С.12,16 і далі)).*

Примітка. У практиці лінгвістичних досліджень межі вживання терміну "модальність" втратили свою окресленість. її іпумачення є надзвичайно широким , інколи важко знайти навіть них дослідників.які б однаково розглядали модальність

(див.: (Немец Г.-П. Семантико-синтаксические средства выражений модальности в русском языке. - Ростов н/Д: Изд-во Рост. ун-та 1989.- 144с; Теория функциональной грамматики Темпоральность. Модальность. - Л.: Наука, 1990. - С.67-78)). *щ* більшість праць відправним моментом розгляду модальності виступає опора на визначення реальності / ірреальності ДІІІ Видається можливим виділити шість типів модальності (на підставі узагальнення різноманітних підходів до її розгляду):

1. Оцінка мовцем змісту висловлення з погляду реальності /ірреальності, що виражається різноманітними власне! морфологічними (дієслівні форми способу), лексикон морфологічними та морфолого-синтаксичними, власне\*] синтаксичними засобами.

2. Виражена модальними дієсловами та іншими словами оцінка позначуваної у висловленні ситуації з погляду її можливості або бажальності.

3. Оцінка мовцем рівня його переконаності у достовірності повідомлюваного, яка може виражатися модальними прислівниками, вставними словами, а також складнопідрядними реченнями з підрядними з'ясувальними, де головне речення вміщує модальну оцінку того, що виражено у підрядному.

4. Цільове спрямування мовця або комунікативна функція висловлення. За цією ознакою всі речення поділяються на розповідні (виражають повідомлення), питальні (виражають питання), спонукальні (виражають спонукування) та бажальні або оптативні (виражають бажання).

5. Значення ствердження / заперечення, які відображають наявність/відсутність об'єктивних зв'язків між предметами ознаками, подіями, про які йде мова в реченні. Перший член опозиції (ствердження) не маркується, другий - маркується граматичними, словотвірними та лексичними засобами та ін.

6. Емоційна і якісна оцінка змісту висловлення, *щ* виражається лексично (пор.: *добре, погано, соромно, жах*), просодично (окличні речення), а також за допомогою вигуків. До цих засобів прилягають власне-синтаксичні і складнопідрядні структури, в яких головна частина вміщує модус, або конструкції з вставними словами та конструкціями типу *на щастя, на нещастя.*]

Виділення розповідних, питальних, спонукальних і бажальних речень ґрунтується на розрізненні їх комунікативної призначення. Доповнення цього ряду переповідників гіпотетичними та умовними реченнями відображає співвідношення реченнєвої структури з ситуативно-прагматичними завданнями і оцінку висловленого самим мовцем.

За співвідношенням висловленого в реченні з об'єктивною Цілішмк) та відповідності / невідповідності висловленого їй чгпіїа поділяються на СіверіАувальш та заперечні. Пін |> і жувальні речення виражають ствердження того, що існує в пінному світі: *Па озері на чистому, в пустині, Самотній і, ні,її, білий жив* (О Олесь); *Журавлі к,іючем летять і рукою нас чи,* (г Чупринка). Стверджувальними можуть бути розповідні, ним и,мі, спонукальні та бажальні речення, мор.; *Рідн.. мова в \уі>ни школі! Що бринить нам чарівніш'/ Що нам ближче, і миліш, і і не в час недоли?!* (О.Олесь); *У моєму серці билося твоє ктенко*); *Котяться хвилі і грають, Сип.ть на берег піски* Мь Олесь).

Для вираження посилення ствердження вживаються: а) і\* пи *адже, аж* та ін.: *Аж тут нам правда стриась і стаю все \*•• тої місця* (Парів); б) модальні слова: *звичайно і йод: чию, я прийду, давно уже не був у вас* (В.Самійленко); в) РСікл *так, таки: Так, ми будемо твердо іти, хай дивляться на чч, і міх боків* (В.Чумак).

Заперечні речення - не речення, в яких заперечується іа і||| ниті ознака. 3-поміж заперечних речень виділяються:

1) пін).заперечні - не речення, в яких заперечується ознака ЩІПМІ та, виражена присудком: *Не спиняй думок крилатих, Хай итиши, в світи: Без.ііч дивних див угледиш їх очима ти* (О Олесь); (. *прийшло щастя до мене, пролетім, обійшло, тільки листя |#н/|««е принесло* (Н.Кашук); *Не стану я казати, скільки щастя |мі' пройшло...* (В.Герасимчук); *Не питай про долю, що загубишась щ'ь у житах* (А.Малишко). У структурі загально-заперечного \*•• • • • пня може посилюватися загальна семантика заперечення, що Пн шліться введенням у речення заперечних Компонентів до ПНШХ компонентів: *Не дам, не дам нікому знущатись над собою* (Леся Ук|...іка). Посилення заперечення у побутовому мовленні може ЦПі'нюватися власне-інюнанійно-смпліш ми відтінками, тобто іюні відсутності формальних вказівок на заперечення Це іпя з негативною інформацією: *Який там спорт! Знайшов, чим умилитись! Багато ти знаєш!*; 2) частково заперечні - не пня, в яких заперечується не присудок, а будь-який інший ЧНі речення: *Не все те золото, що блищить* (Нар ів ); *Я загоїти цігч чим рани Не на віки, чи роки - на мить... Бо роуїють їх знов ПЙН«"и. Бо ще буря і досі шумить* (О.Олесь).

Є речення, які за будовою заперечні, а за значенням - іжувальні: *Він не міг цього не зробити* "(М.Стельмах). У ім і" чних реченнях, крім власне-заперечної частки-показника, імігречення наявний ще один показник заперечення додаток у

шахідному або родовому відмінку: *Не йди, хлопчику, до мене, неШ труди свої ноги, бо доля вже за дверима* (Б.Лепкий); *Не побачуш дружиниону свою, не поділюсь з нею своєю бідою* (Марко Вовчок).

### Л / 3. ТИПИ РЕЧЕНЬ ЗА ЕКСПРЕСІЄЮ.

За характером експресії речення поділяються на: 1) окличні іа 2) неокличні. Неокличним називаються речення, в яких немає! емоційно-експресивного забарвлення. їм протиставлені окличні речення, в яких сконденсовано емоційно-експресивне забарвлення,! передається емоційно-почуттєвий стан мовця.

Окличними можуть бути речення будь-якого різновидуЯ *Вище ж прапор ясний! Більше віри в борні, Глибше сумніви, стогони,иц сльози: Пролітає життя на крилатім коні, Розкидає квітки по \ дорозі* (О.Олесь); *Конику, Я так тебе чекала!..* (О.Матушек); *А% тепер - винось мене, винось!..* (О.Олесь); *Рідна мова! Рідна мова!... Ш Як розлучимось з тобою, Як забудем голос твій і в вітчизні дорогій иц Говоритимем чужою?!* (О.Олесь).

Оклично-розповідні речення пиражають емоційно-! піднесене ставлення до явищ дійсності. *Свист! Летить по Україні, І нетить з моїм серцем!* (Т.Осьмачка); *Ударив грім - буря Шарпнулвк Всесвітом!..* (В.Поліщук); *Широко... надійно. Вилється колосся!^ ГВ.Чумак).*

Питально-окличні речення висловлюють питання з І відповідним емоційно-експресивним забарвленням: *Де ти блукав, і < де ти ходив, і де сьогодні тебе віднайти?!* (В.Герасим'юк); *Чому, І чому і сьогодні ти приходиш до мене у сні так несподівано і \ нежданно?!* (Є.Летюк); *Звідки летить літо, звідки сили його?!иц* (О.Матушек).

Спонукально-окличні речення виражають емоційне І забарвлення спонукування: *А казали ж боги, А казали ж бо - нещ озирайтесь!* (О.Матушек), *Неси, неси мене, вітре, далі, за синіи моря, за високі гори, хоч там відчую щастя літ* (П.Кордун). В окличних реченнях найнапруженіше вимовлюється слово, що і виступає найбільш логічно наголошеним.

Окличні речення можуть мати додаткові засоби вираження І емоційної експресії: 1) вигуки: *Гей, ідімо знову в поле стрічать І перші промені весни* (В.Басюк); 2) експресивні частки:!*Цікаві (ніде правди діти) Підкралися, щоб ізлякати; колиШ подивляться, що вбиті, З переполоху ну тікати!* (Т.Шевченко); ЛІ *вони тим часом загарбали міські хутори, зігнали з них удів міщанських - і ну хазяїнувати!* (З.Тулуб); *А бодай вам весело було* (Г Квітка-Основ'яненко).

### 4. ОСОБЛИВОСТІ УСКЛАДНЕННЯ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ І ТИПИ МОВЛЕННЕВОЇ ЧЛЕНОВАНOSTI/ НЕЧЛЕНОВАНOSTI, ПОВНОТИ / НЕПОВНОТИ РЕЧЕНЬ.

За особливостями вираження предикативного ш'язку т< і і і матичної основи речення поділяються на односкладні і Шшскладні. Односкладними вважаються речення, в яких ррішатична основа виражається одним головним членом, що за іііііми особливостями наближається до підмета або присудка Ім окладного речення. Двоскладними є такі речення, в яких Предикативний зв'язок виражається стосунками двох головних чипіів - підмета і присудка.

Щодо наявності власне-предикативної ядра та ' Упрвідних компонентів розрізняються неускладнені та ускладнені речення. До неускладнених належать ті речення, в яких наявний "іипі предикативний центр з послідовно заповненими всіма Ійлентними гніздами предиката (одно-, дво-, три-, чотири-, п'яти-, Шестивалентного). Розрізнення ускладнених та неускладнених речень здійснюється на формально-граматичному та семантико-ВІіпаксичному рівні. Семантично ускладненим вважається фпрмально елементарне речення, в якому реалізується дві і більше пропозицій: *Через хворобу хлопець не ходив до школи — Хлопець йорів + Хлопець не ходив до школи.* До класу ускладнених простих речень належать речення: ) з прислівними другорядними членами, Не (умовленими валентністю предиката: *Завтра в алмазах намиста Вирине ранок вогнистий... (В.Чумак); Мене обманюють листи Моїми чесними вустами... (О.Матушек); Якийсь сонячний павук Гоітягнув золоту сітку павутини На ціле небо і почіпляв кінці до річки, до дерев* (В.Поліщук); 2) із детермінантними членами, що Ііпсуються підмегово-присудкової основи речення в цілому: *Павук ічітірушився в небі... (В.Поліщук); Згряя ніколи в свій клан не Приймає гордих і мудрих самотніх вовків* (О.Матушек); *Сонце іпірає на баші* (В.Чумак); 3) з відокремленими членами речення (мбо напівпредикативними конструкціями): *Забачивши діда на лаві у садку, вона (людина) привітала його, здійнявши канотьє, і попрямувала до нього* (О.Слісаренко);... *Сердець, наносних любов'ю, Не порізнить і далина* (І.Гончаренко); 4) з однорідними членами речення: *Хай разом розум і рука Живуть у нашім домі* (М Рильський); *Та, на щастя, Я чую і землю, і квітку, і траву, і дерева... То я проростаю* (М Сингаївський), *Життя - не прогулянка, не забава, а важка праця* (І.Цюпа); 5) з компонентами, Що перебувають у подвійному синтаксичному зв'язку: *День стоая*

над полями тихий і замріяний, заглиблений у себе (М.Рачук); 6) і] морганнями, що не перебувають упозипі підмета: *Щасливий ти\ друже. Щасливий дуже* (П Воронько); *Я прожив, моя рідна, ці літі у найвищому щасті* (Є.Летюк); 7) із вставними словами або» конструкціями: *Бігли вулицею люди до греблі - в степ, видниці* (А.Головко); *От, здасться, ти зайдеш і сядеш тихенько до столу\** *Будеш довего дивитись: Бач, став, мов, який!..* (Є.Летюк); *Певна ріні є в письменницькій майстерності свої специфічні таємниці, якимиц ножному з нас треба оволодівати* (О.Гончар); 8) з опосередкованими другорядними членами речення: *Поряд із словом, таким самим тонким і ніжним засобом впливу на юну] душу, і краса* (В.Сухомлінський); *Література, в тому числі і критика, мас сьогодні жити з іще більшою творчою напругою.* (О Гончар).

ЗА ОСОБЛИВОСТЯМИ МОВЛЕННЕВОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ! НЕРЕАЛІЗАЦІЇ ОБОВ'ЯЗКОВИХ ГОЛОВНИХ І ДРУГОРЯДНИЙ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ розрізняють речення повні і неповні. Ді] неповних належать такі речення, в яких відсутній один або більше обов'язкових головних або другорядних членів речення. Остання зумовлюється контекстуальними або ситуативними завданнями, що] виліває на розмежування контекстуально та ситуативно неповним речень, пор.: *Сніг вкрив... Скрізь все забіліло* (В.Гідмогильний)а *Марійка вже стояла тут і чекала. Звикіа чекати, ні на що не сподіючись і ні від кого нічого не вимагаючи* (М.Хвильовий).

ОСОБЛИВОСТІ ВИРАЖЕННЯ/НЕВИРАЖЕННЯ ДРУГОРЯДНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ інколи виступають «остатньою підставою для розмежування поширених і непоширених речень. Непоширеними виступають речення і вираження власне-предикатнвним мінімумом, тобто за умови вираження тільки головних членів речення. Поширеними є речення з послідовно вираженими другорядними членами речення,! пор.: *Ходить осін берегами, ходить селами й містами, в золіім бубон б'є* (М.Рильський); *Променем сонця я хочу світити в людській оселі* (Д.Павличко); *Серце дитини дуже чутливе, вона відкрите для добра* (В.Сухомлінський); *А ключі від щастя у наших руках* (М.Стельмах).

ЗА ОЗНАКАМИ СТРУКТУРНОГО ВИРАЖЕННЯ; ПРЕДИКАТИВНИХ ЗВ'ЯЗКІВ речення поділяються на членовані та нечленовані. Нечленованими є такі речення, що складаються з одного слова або словосполучення. В таких реченнях не можна] виділити окремих компонентів речення. Членованими є такЯ речення, в яких наявні формальні виразники предикативності і • складі яких виділяються окремі члени речення, пор.: *Ах, як це,*

*Біорочо - не думати, не ждати, А друг уже на ганок твій збіга* 11 (вилічний); *Спасибі вам, що вірили мені. Я вас люблю. Спасибі ті».* *Люблю.* (В.Коротим); - *Отож і там зажинки?-* *Напевне ці П-МЛЯК.*

Примітка. Логічний підхід до аналізу реченневих структур Інколи виступає Грунтом розмежування речень за семантичними особливостями предиката: 1) предикати сутності дають речення книжності: *Брат - учитель; Вчитися - це постійно шукати,* 2) Предикати кількості дають речення із значенням кількісної ознаки предмета: *Нас п'ятеро; Будинків у кварталі вісім;* 3) предикат якості дають речення із значенням якісної ознаки предмета: *Сніг білий; Трава зелена; Течія бурхлива;* 4) предикати відношення дають речення, в яких виражається ознака предмета, що виявляється у стосунках з іншими предметами, у співвіднесеності з ними: *Стіл - і дерева; Кробка - з картону; Золото дорожче срібла;* 5) предикати Місія дають речення з просторовими ознаками суб'єкта: *Мати - в гаду; Діти - на вигоні; Квіти - поруч;* 6) предикати часу дають речення з часовою ознакою суб'єкта: *Збори - сьогодні; Зустріч • 12 січня;* 7) предикати пропесуальності дають речення, в яких ииражається існування, становище суб'єкта, що позначаються неперехідними дієсловами: *Ліс шумить; Діти веселяться;* 8) предикати стану дають речення, що виражають стан: *Сумно; І ритися весело; Видно сліди; Приготовлено запаси та ін.;* 9) предикати дії дають речення, що виражають різноманітні види дії: *Хлопчик читає книжку; Дівчина вишиває рушник; Письменник пише роман* і под. (див.: (Арват Н.Н. Семантическая структура простого нредложения в современном русском языке. - К.: Вища школа, 1984.- 160 с.)).

Відомі також спроби зведення всього загалу речень до шести гипів, що зумовлюється особливостями їх мовного наповнення: 1) двоскладне дієслівне: *Учень пише добре;* 2) двоскладне іменне: *Ніч темна; Течія швидка;* 3) однокладне дієслівне: *Світає рано;* 4) однокладне іменне: *Холодно;* 5) номінативне: *Зима; Шч; Ранок;* (і) модальне: *Так, Ні, Можливо* (див.: (Юрченко В.С. Космический синтаксис. - Бог. Человек. Слово: лингво-философский очерк. - Саратов: Изд-во Саратов, ун-та, 1992.- 137с.)). Правда, не зовсім зрозуміло, чому виділяється окремий різновид речень - модальні, адже кожне речення однією із своїх типологічних ознак має Модальність.

### Ш. Завдання для самоперевірки:

І. У чому полягають особливості ускладнених простих речень<sup>9</sup>  
3. Назвіть основні відмінності між гіпотетичними та

умовними модальними значеннями речення. 3. Чим визначаються складності загальноприйнятої диференціації речень іа модальністю? 4. Виконайте аналіз бажальних речень. 5. Які основ™ чинники "тривалого життя" триелементної диференціації речень ж метою висловлення на розповідні, питальні і спонукальні? і Назвіть основні засоби вираження модального значення речення] 7. Чим зумовлюється статус інтонації у реченнєвій структурі? 8. Вкажіть основні виміри розмежування окличних та неокличних речень. 9. Чому структура питального речення є динамічною? 10. Чим досягається перетворення заперечного речення і стверджувальне? 11. Назвіть основні формальні (морфологічні ті синтаксичні) засоби вираження заперечення. 12. Чим зумовлюється розмежування повних та неповних речень?

#### IV. Контрольна робота

1. Визначте тип речення за модальною, структурною] функціональною класифікаціями.

1. Не спиняй думок крилатих, Хай летять в світі: Безл| дивних див угледити їх очима ти. Обніми рукою землю, Крові обігрій, Але духу, духу тісно На землі малій. Хай тобі людськ мурашник Наче рідний брат, Але ти на світ широкий Не дивись за ґрат. В небо льнє, де він прекрасний, Сонячно-ясний... раюванні дух свій світлий З його сяйвом злий (О.Олес: 2. Танцюй, танцюй, танцюй на попелищі, Топчи схолий попї толочи, Якщо життя - це торжище і грише, Тоді танцюй на ньом мовчи. Тобі болить? А як же ти хотіла? На ста вітрах розтерза вуста... Палити душу - це не те, що тіло, із неї жар повік не облї А ти - танцюй. - Усе життя - при танці, Усе життя - при вітрі вітрах... Тяжких утрат невідборонні бранці, Своє безси. втоптуємо в прах (О.Матушек).

2. Визначити стилістичні особливості різноманітних тип речення.

1. Не читай, моя донечко, Казки смутної ції, Не рида моя донечко, Над голубою труною, Не сумуй, моя донечко, Прин: порятує її... Ну, а хто, моя донечко, Нас порятує з тобою? Не бер моя донечко, Яблучко це наливне, Не гризи його, донечк Жадібно і соковито, Бо не тим воно, донечко, Смаком живильни смачне, і не тим воно, донечко, Соком солодким налите. (О.Матушек). 2. Живіть! Ідіть на сизі гори, В тернах співаючи пісні, Летіть в незмірені простори Назустріч сонцю і весні (О.Олесь). 3. Щоб ми з вершин Чернечої, з крутизни Нарешті на лукавили отчизні Ні власній, ані братовій - довік Пречиста мокоЗ слово світанкове, Зламай злоченоковані підкови, Яви нам в душі свій пречистий лик! (М.Шевченко).

3. Визначити тип ускладненого простого речення.

1. Ми всі потроху любимо Україну - її співучу мову Іпмовїну, Квітчучу мову, мученицьку гліб (М.Шевченко). 2. Осінє мимипула свою суху пору й трусить дрібними дощами над лісом. Лїн ЯК у молоці, а ночі густою чорною патокою важіють над нмією (О.Слісаренко). 3. Сльота на передмісті. У безлюдному Цирку - ти з гілкою сосни в руках (А.Могильний). 4. Не раз н. чірною порою Снуюся по стернистім полі і раз у раз питаю в Цілі: ЧИ найдеш ти талан зі мною (П.Карманський). 5. Мої отари, Ирїй грозових повні, ідіть на захід, на міста одвічні (М.Йогансен). 11 Крізь сотні сумнівів я йду до тебе, добро і правдо віку (В.Стус). І Не беріть із зеленого луґу верби Ні на жовті піски, ні на скелі, Г'> іів'яне вона від жаги і журби По зеленому лузі в пустелі... (О.Олесь). 8. Не дивуйся, старче, що ніхто не плаче, що стоїть Покірно римський люд (В.Герасимчук). 9. Ми, зневажені, знаємо Ми не в грязь і не в славу - ми, зневажені, втопані в час й Кидаємо по праву тон у сивім столітті злости - на стежі віроломства Ні Гіруківка, а наші лоби - і дідівства й потомства (В.Герасим'юк). Ю ідригається обрїй од шалу й грози, А поле - погожою тижня Нпкє і хоче колосся з гіркої сльози Просохнути швидше... О Мінній мій краю! Нехай не чорніє в негоду воно, Докучне дощів'я N мусів обтрусить, і з вітром ізнов захвилюється русо, і зронить у Куїови стигле зерно (М.Клименко). 11. Чуєш?, - сіно шемрає в Ірині, жовте у зеленім крекче тихо, кряче ніж у мокрім рукаві, в'юн Іїїніть, казан туманом диха, - знов, Миколо, серпень і вогонь, а мшімиш... Не клюнуло на голос? Таж на деці плетених долонь індуває жабра мегаполіс! (І.Римарук). 12. В заснулий мрійний сад Прїєвною ходою Зійшла ти крадькома з шумливої веранди, У серце Кинувши блакить своїх очей, Що вабили мене красою неземною. Мовчала ніч. Купались в пахошах троянди, і з щастя журно десь мі м'явся соловей... (С.Черкасенко).

## Тема VI. ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ. ГРАМАТИЧНА ОСНОВА ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ.

### I. Питання лекції:

1. Присудок як граматична категорія речення.
2. Різновиди присудка (за морфологічним, структурним Я семантичним вираженням).
3. Особливості реалізації підмета.
4. Особливості аналізису в сучасній українській мові.

### II Література для самостійного конспектування:

Вихованець І.Р. Називний, орудний і знахідний відмінки Ж функції присудка // Укр. мова і літ в шк. -1973.-N8. -С.23-33.

Вихованець І.Р. Прийменниковий давальний у структурі!! словосполучення і речення // Синтаксис словосполучення Я простого речення. Синтаксичні категорії і зв'язки. - К.:Н Наук.думка, 1975. -С.85-108.

Іваницька Н.Л. Взаємна зумовленість форм головних члени двоскладного речення //Укр. мова і літ в шк.-1979.-N10.-0.28-34. 1

Іваницька Н.Л. Складений присудок як синтаксична структура // Синтаксис словосполучення і простого речення,! Синтаксичні категорії і зв'язки. - К : Наук думка, 1975.-С.59-85.

V Іваницька Н.Л. Трьохелементний присудок в українській! мові // Укр. мова і літ. в шк. -1973 - N1. - С 16-24.

Москаленко Н.А. Підмети, виражені словосполученням /III Укр. мова і літ. в шк. -1970. -N9. -С.23-33.

Піскун Г.О. Складений присудок і його структурні типи Синтаксична будова української мови. - К. Наук.думка, 1968. і С.73-83.

Яценко ІТ. Чи є звертання членом речення<sup>9</sup> / Синтаксична будова української мови К.: Наук.думка, 1968г С.83-91.

### Додаткова

Аругюнова Н.Д. Предложение и его смѣсл. - М : Наук 1976. - 382с.

Арват Н Н. Семантическая структура простого предложени в современном русском языке. • К . В-вісшшк , 1984. 159с

Белашапкова В.А. Современный русский язык: Сшпаксис. М : Вѣсш шк, 1977. -С 99-116.

Грамматика современного русского литературного языка. i М.: Наука, 1970.-С 541-559

Звегинцев В.А. Предложение и его отношение к языку и ,. ЧИ. - М.: Изд-во Моск.ун-та, 1976. - С.158-166 (ііпр.2.11.Предикативность).

Кадошцева Л.О. Українська мова: Синтаксис простого речення. - К.: Виша шк., 1985.- С.29-62.

Лекант П.А. Основные аспекты предложения // Русская рпъ -1975.-N1. - С.120-127.

Лекант П.А. Типы и формы сказуемого в современном Ікском языке. - М.:Вѣсш.шк., 1976.-141 с.

Ломтев Т.П. Предложение и его грамматическая категория. М : Изд-во Моск. ун-та, 1972,- 198 с.

Русская грамматика. - М.: Наука, 1980. - Т.2. - С.83-159, И7 268, 278-315,422-461.

Сиротинина О.Б. Лекции по синтаксису русского языка. - М Івісш.шк., 1980. - С.50-64.

Чернов В.П. О классификации связочных глаголов іішї>емного русского литературного языка // Рус.яз. в шк. - 1971. N 2 - С.83-88.

Юрченко В.С. Типы сказуемого // Рус.яз. в шк. -1973. -N4.- г /9-83.

III. Матеріали до лекції: кодограми (а) парадигма простого речення, б) типи і форми у двокомпонентному реченні).

### IV. Основні поняття теми.

1. ПРИСУДОК ЯК ГРАМАТИЧНА КАТЕГОРІЯ Г'ПЧЕННЯ виступає організаційним, композиційним і смисловим центром речення і виражає два значення: 1) Конкретне, лексичне (дію суб'єкта, його ознаку, стан, родові поняття тощо); 2) граматичне -віднесеність предмета, Що конкретизується, до дійсності. Лексичне і граматичне Ніачення можуть поєднуватись в одній лексемі або поширюватись в інших лексемах, пор.: *Він учителював // Він Пум учителем; Вода синіє // Вода стає синьою* (див.: (Луценко П А. Вид и предикативность. К постановке вопроса // П.іучн.докл.вѣсш.шк. Филол.наук. - 1987. - N2. -С.41-48)).

Грамматичне значення присудка включає: 1) віднесеність Взнаки до суб'єкта; 2) значення часу; 3) комплекс модальних ІИиченв.

## 2. РІЗНОВИДИ ПРИСУДКА.

Можливі два принципи класифікації присудків: 1) з структурою (простий, складений, складний (подвійний)) і 2) з реалізацією структурної схеми (дієслівні та іменні).

Простий дієслівний присудок передбачає поєднання основного і граматичного значення в одному компоненті. Засоби реалізації простого дієслівного присудка виступає відмінювана дієслівна форма: *Мою ходу ніхто не спинить* (Є.Летюк). Особливої уваги потребує ускладнення простого дієслівного присудка, яке відбувається внаслідок приєднання різноманітних синтаксичних елементів: часток, повторів та ін. (див.: (Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. - Ч.П. - К.: Рад.шк., 1961.- С12-145)). Різновидами простого присудка виступають: а) дієслівний; б) інфінітивний; в) нульовий; г) вигуківий. Їх виділення і диференціація ґрунтується на морфологічному вираженні та їх формальній репрезентації. Особливої уваги потребує нульовий присудок, показником якого завжди виступає в реченні обставина місця, виражена відповідним прислівником або іменниково-прийменниковою конструкцією (у науковій літературі такого типу конструкції часто іменують аналітичними синтаксичними прислівниками. Вихідним моментом подібного твердження; виступає морфологізованість // неморфологізованість певної; позиції члена речення (див.: (Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. К.: Наук.думка, 1988. -С,19-23)), пор.: *Спереду невеликий старосвітський полковницький будинок, соломою вкритий. На стрісі мох і навіть кущик жита. Праворуч комора дерев'яна, рублена. Між коморою та будиночком ворота й хвіртка. Біля воріт дві тополі* (О.Довженко). Речення з нульовим присудком виступають варіантними виявами речень з ненульовим присудком, напр.: *Діти біля лісу // Діти граються біля лісу.*

Складений присудок - це сполучення повнозначного слова з дієсловом-зв'язкою. Залежно від морфологічного вираження повнозначної частини мови розрізняють: а) дієслівний складений присудок, б) іменний складений присудок.

При розгляді дієслівного складеного присудка особливо важливим є достатнє розуміння ролі зв'язкового елемента, функцію якого можуть виконувати 1) фазисні дієслова (*починати, продовжувати, закінчувати, припиняти* і под. - позначають певний етап протікання дії); 2) модальні дієслова (*хотіли, намірялися, мусіти* - виражають волевиявлення); 3) каузативні дієслова (*спонукати, зобов'язати, збудити* - позначають спонукання до дії); 4) предикатні прикметники (*повинен, здатний, схильний,*

*шбв'язаний* та ін.). Об'єднуючим моментом всіх груп названих елементів виступає їх інформативна недостатність, яка й зумовляє і крсиективно-наросгаючий розвиток аналітизму у побудові членів речення. Ця проблема потребує окремого розгляду, тому що Ієзпосередньо пов'язана з усім вченням про головні та другорядні члени речення, семантичну та структурну схеми речення, його парадигму (див. питання самостійної роботи).

Складений іменний присудок за морфологічним типами значно розмаїтіший, ніж складений дієслівний. У складеному іменному присудку треба розрізнати: 1) власне-присудкові форми (спеціалізовані для вираження присудковості - це форми наз., орудн., знах.в. без прийменника і знах.в. з прийменником за, род.в. ознаки, транспонований із атрибутивної функції в предикативну), напр. *Весна стояла суха й вітряна* (М Коцюбинський); *Вибухи снарядів здаються йому салютами волі й життя* (Ю.Яновський); *Був, річ відома, молодилі я, тому до дна тепер збагну, що навіть звук чи тон, чи ім'я були мені за тайну* (М.Рильський); *Хвилі, що виникають під часу землетрусів, бувають величезних розмірів і поширюються на великі відстані* (В Бондарчук);

2) невласне-присудкові форми (неспеціалізованою формою може бути будь-який другорядний член речення із дієсловом-зв'язкою *бути*, яке приписує підметові ознаки, то мають конкретний характер), пор.: *Того року трави і пшениці стояли, як Дунай, косарі були в ціні* (М.Стельмах)). Найчастіше невласне-присудковими бувають форми род., знах., ор. і місц.в., їх позиційна значущість визначувана семантичною достатністю/недостатністю дієслів-зв'язок, які бувають: 1) носіями тільки граматичного значення (*бути*); 2) носіями певних відтінків лексичного значення і граматичними маркерами (*стали-ставати, виявитися-виявлятися, лишитися-лишатися, зшишитися-залишатися, зробитися-робитися, назватися-називатися, здатися-здаватися, уваятися-уваятися, доводитися*), 3) повнозначні дієслівні лексеми із значенням руху чи стану (*йти, прийти, повернутися, сидіти, стояти* і под.), напр.: */ стали ми, мов шмат із сталі, в борні незмірено тяжкій* (В.Сосюра); *Ішов на фронт рядовим солдатом, а демобілізувався - гвардії капітаном* (В.Минко); *Комбат про тебе хорошої думки* (Ю.Яновський).

Одним із складних випадків розмежування функціональної специфіки іменниково-прийменникової конструкції місц.в. є визначення її приналежності до граматичної основи або до складу другорядних членів речення. Форма місц.в. виступає іменною частиною тоді, коли виражає: 1) внутрішній стан людини (захоплення, уподобання, ступінь вияву її можливостей): *Він у*

*напрузі; Я у захопленні*, 2) внутрішній зміст предмета: *Та головне\** *звичайно, не в харчах, а духовній поживі, що її так прагне моя душа* (О.Гончар); 3) рід діяльності: *Батько в саперах; Товариш у хіміках; Брат у партизанах*, нахвост, 4) ознаки зовнішнього стану, якісної характеристики, наявності у предмета тієї чи іншої риси: *Дмит рівний, спокійний брыз, і небо все в зорях, у промінні, у радості* (Ю.Японський); *Брат у мандрах* (такі сполуки синонімічна дієсловам, пор.: *у сварці - сваряться, у мандрах - мандрує, у роз'їздах - роз'їжджас, у дружбі - дружать і поа*), Подібна заміна дає можливість окремим лінгвістам говорити про приналежність! подібного плану одиниць до простих присудків. Такий підхід ґрунтується на функціональній специфіці тотожних структур (див.: (Золотова Г.А. Коммуникативні аспекти русского синтаксиса. III М.: Наука, 1972.-С.173, пор. Кадомцева Л.О. Українська мова: Синтаксис простого речення. - К.: Вища шк., 1986. -С 55-57)).

У сучасній лінгвістиці поняття зв'язки значно розширюється, пор. *виявляється непрацездатним, пропонує себе в помічники* (іменна частина стає синтаксею певної форм» вираження). Іменна частина при невираженій зв'язці уявляється надто узагальнено.

Поширення корпусу дієслів-зв'язок при іменному складеному присудку здійснюється часто шляхом виведення III загальної парадигми речення однієї форми, що вважається формально тотожною. Це призводить до тлумачення слів типу: *працювати, ходити* як зв'язкових (пор.: *Він працював учителем М Він учитель = Він учителює — Він стане учителем... Микола ходить гордим = Микола гордий = Микола гордиться = Миколи стане гордим...*). Така, на перший погляд, приваблива й проста; доказовість легко може бути спростованою тим, що дієслова типу *працювати, ходити* є автосемантичними (пор. можливі стилістичні перетворення речення: *Він працює - Він працює учителем // Ві працює на заводі і под*).

У науковій літературі зустрічаються різні назви присудків, які складаються більш як із двох слів, що являють собою семантико-граматичні єдності: "складені присудки ускладненого типу" (О.М.Гвоздев), "трьохчленні присудки" (В.І.Кононенко), "багатоелементні присудки" (В.О.Федосеев), "змішані трьохчленні присудки" (Н.С.Валгина). В останній час спостерігається тенденція розглядати такі присудки як регулярні реалізації позиції присудка з притаманною для них складною, системою вираження різних відтінків присудкової семантики (див.: (Бабайцева В.В., Максимов Л.Ю. Современный русский

язык: Синтаксис. Пунктуация. -Ч.Ш. - М.: Просвещение, 1981.-С.83-91; Лекант П.А. Типы и формы сказуемого в Современном русском языке. -М.: Высш.шк., 1976.-144с; Гусский язык: Энциклопедия.-М.: Сов.э-нциклопедия, 1979.- (293-294; Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові.-К.: Вища шк., 1986.-С.81-86)). У трьохелементному присудку другий елемент, який нагадує дієслово-зв'язку (*хотів стати ревізором*), структурно і семантично зумовлений, що пояснюється інформативною недостатністю першого і другого елементів.

У сучасній українській мові вирізняються три типи таких ір'охелементних присудків:

1) допоміжне дієслово + дієслово-зв'язка + предикативний член *хотів стати ревізором*

2) допоміжне дієслово + перший інфінітив + другий інфінітив

*мусив перестати читати*

3) дієслівна зв'язка + предикативний член + допоміжний інфінітив

*був змушений повернутися*

### 3. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПІДМЕТА.

"Предикативною парою" головних членів речення, які формують двоскладне утворення в українській мові, назвав О.С.Мельничук пімет і присудок (Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. -К.: Наук.думка, 1966.-С.117). Позиція присудка у структурі речення визначається як головна, а по відношенню до присудка відомі різні підходи встановлення його статусу: 1) незалежний член (М.Мещанінов, Л.Блумфільд), 2) вершинний елемент речення і домінуючий над присудком (О.О.Шахматов, О.М.Пешковський, О.І.Смирницький), 3) підпорядкований семантико-граматичній сутності присудка елемент (О.О.Потебня, В.Г.Адмоні та ін.). Специфіка предикативного зв'язку між підметом і присудком не дає можливості визначити верхню ланку в ієрархії головних членів речення, це питання залишається відкритим у сучасній лінгвістиці, незважаючи на значну кількість праць, присвячених проблемам структури речення (Н.Л.Іваницька), модифікації словосполучення і речення (В.М.Русанівський, І.Р.Вихованець, К.Г.Городенська).

Підмету як формально-синтаксичному компоненту граматичної основи двоскладного речення властиві: 1) ядерність, 2)



взаємозалежний зв'язок з присудком, 3) визначуваність присудкош з боку синтаксичного часу, способу, особи.

Підмет означає предмет, якому з боку присудку приписується предикативна ознака. Підмет є завжди означуваним і виступає у двоскладовому реченні носієм ознаки, яку утворює присудок чи володіє нею.

За будовою підмет буває простим і складеним. Діапазон' вираження простого підмета надзвичайно широкий, пор. *Минав ніч. Зоріє схід* (М.Бажан). *Стане дійсним неможливе, що не снилося і в снах* (М.Рильський). *Шостий пішов на посадку* (В.Собко). *Я закоханий палко, без міри, у небачену вроду твою* (В.Симоненко). *І Все буває у серці людському: Тихий смуток і гордий гнів, П'яне щастя і просто втома, Чорний розпач і світлий порив* (В.Корогич) *Л Вони знають, що сьогодні наше загальне "треба" набагато важливіше від особистого "хочу"* (Л.Кассіль). *"Все в ім'я людини! Все для блага людини" - ось наша найвища мета* (О.Донченко).

Складений підмет - це синтаксичний компонент, що являє собою єдність словоформ, які утворюють сполучення слів чи окреме речення, здатне предикативно означитися присудком у структурі граматичного центру двоскладної будови: *Серпень м вереснем стискають один одному правиці* (М.Рильський).

Особливої уваги потребує робота над соціативними підметом, в якому слова, що його утворюють, не становлять семантичної єдності. їх об'єднання стає синтаксично нерозкладним\* (цілісним) тільки в позиції підмета. Ознака, приписувана підметові однаковою мірою характеризує обидва компоненти підмета! Присудок (дієслівний чи іменний) виражається словом у множині тобто формально об'єднує семантику словосполучення в одне ціло як носія предикативної ознаки: *Ми з сином під час канікул поїдемо у Київ*.

Основною умовою віднесення сполучень слів типу *юрба дівчат, потрібним бути, тридцять піонерів* до одного компонента І підмета - є структурна обов'язковість залежної словоформи Ц словосполученні, а також коцентрація на ній предметного значення підмета. Підмети, витворені за моделлю "Числ. + ім.", в граматичному плані являють собою сполучення власне-кількісних простих, складних чи складених числівників (кількісна визначеність/невизначеність предмета може передаватись словами\* типу *голів, штук, осіб*) з іменником у назв, або род.в.: *До хору записалася сотня чоловік* (Ю.Збанацький).

#### 4. ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІТИЗМУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.

Питання синтетизму і аналітизму, їх послідовного і> межування, визначення значущості кожного з них у вираженні грамем у системі граматичних категорій виникло одночасно з ученням про граматичні категорії (В.Богородицький, І.Бодуен де Куртене, М.Крушевський). Дискусійним було і на сьогодні шлищається питання про співвідношення між частинами мови і членами речення (див.: (І.Р.Вихованець. Частина мови в есемантико-граматичному аспекті. -К: Наукдумка, 1988. -С. 5-14; Н.В.Лушай. Члени предложения и виды синтаксической связи в их іпаимообусловленности. - Донецк: ДонГУ, 1981.-С.3-11)). У «пальному розумінні під аналітизмом розуміють спосіб вираження мідповідних граматичних значень певної категорії поза межами слова, тобто окремо від його лексичного значення. У синтаксичній науці питання аналітизму вираження грамем синтаксичних категорій віднайшло втілення у так званих складених формах членів речення (пор. складений підмет, дієслівний складений присудок, іменний складений присудок і под.). В основі розв'язання питань аналітизму в синтаксисі довгий час перебувала інтуїція дослідника, сучасний стан потребує в основу розв'язання питань аналітизму синтаксичних компонентів класти терію словосполучення (див.: (Русская грамматика. - М.: Наука, 1980.-Т.2. -С.213-214)). Аналітизм форм вираження значень синтаксичних категорій передбачає наявність у сполученні двох чи більше лексем, частина яких позбавлена можливості виражати предметне значення і бере участь тільки у граматичному оформленні синтаксичних компонентів, а друга частина, компенсуючи недостатність семантики першої, виражає предметність значення всього словосполучення і надає йому здатність виступати одиницею синтаксичного членування речення. В основі синтаксичних компонентів аналітичної будови перебуває семантична єдність повнозначних слів, весь корпус яких у найзагальніших рисах можна розділити на автосемантичні і синсемантичні лексеми. Автосемантичні (слова абсолютної, закритої семантики) лексеми можуть позначати самостійно об'єкт дії. Тільки в окремих випадках простежується граматикалізація окремих утворень.

1. Граматикалізуються словосполучення прикм. + ім., у яких сполучуваність носить обов'язковий характер і характеризується позиційно-актуалізованою спрямованістю. Подібними позиційно зумовленими словоформами в структурі

речення є іменники, що позначають відрізок часу і род. чи знах.в. прийменниками чи без них: *В день такий розцвітає весна на землі* (В.Сосюра).

2. Пари слів абсолютної семантики, об'єднаних; відповідними прийменниками, граматикуються: *З краю в край безсмертна пісня лине, в ній і слава, і хвала рідному народові* (В.Гончаренко).

3. Легко піддаються граматикуванні словосполучення, де іменники несуть надлишкову семантику і позначають мнимий засіб дії, яка виражена дієсловом-присудком: *Нарешті ви заговорили справжньою мовою* (П.Загребельний) - *справжньою мовою* = *по-справжньому*.

4. Підлягають інколи граматикуванні сполучені субстантивно-нумерального плану, які в структурі речення набувають додаткового значення (переосмислення): *Бачила Олена вже не одного зальотника* (Є. Гуцало) - *не одного зальотника багатьох зальотників*.

5. Аналітизм синтаксичних компонентів зумовлений, сполученням попарно вживаних прийменниково-іменникових (прийменниково-відмінкових) форм: *...Канали лягли від ріки до ріки* (М.Нагнибіда).

Зовсім відмінні процеси простежуються серед синсемантичних лексем, вони завжди позначають предмет за його зв'язками з іншими предметами (див.: (Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка: Морфология. - М.: Высш.шк., 1979. -С. 66)). Особливої уваги потребують слова релятивної семантики, семантичні єдності яких утворюються на основі підрядних зв'язків прислівного типу. Формування таких зв'язків зумовлене у переважній кількості випадків релятивними лексемами. При підготовці і засвоєнні цього питання треба пам'ятати: всі інформативно недостатні слова (лексеми з релятивною семантикою) не можуть утворювати самостійний компонент синтаксичної структури речення. З-поміж них вирізняються центральні групи інформативно недостатніх груп:

1. Дієслово *бути* з властивою йому функцією виступати допоміжним дієсловом в утворенні синтаксичних компонентів речення.

2. Дієслова з модальним та фазисним значенням, що модифікують, ускладнюють головні форми в різних субпозиціях.

3. Дієслова, що виявляють обов'язкову сполучуваність іменними формами в орудн.відм. (*стати, ставати, залишатися, і лишатися, лишилося, зробилося*) і в знах.в. (*означати, становити, являти собою*).

4. Іменники: а) з кількісним значенням (*десяток, сотня, тисяча, мільйон; мільярд*), б) іменники *початок, середина, кінець*, що сполучаються з іменниками в род.в.: *Зима сорок четвертого року закінчилася ще на початку січня* (В.Козаченко); в) іменники з класифікуючим значенням (*вид, ряд, підвид, розряд*): *Одним із видів пружної деформації є деформація розтягу* (В.Душенко); г) іменники, що означають частину, межу, край (*край, кусок, шматок, скібка, решта, залишок*): *Наші війська вступали у межі вашої землі* (П.Козланюк); г) іменники, які модифікують кількісні ознаки предметів у найбільш узагальненому вигляді (*купа, запас, клунок, мішок, торба*): *Великі запаси води мають річки України, особливо Дніпро і Південний Буг* (3 журн); д) іменники з кількісним значенням, які утворюють із залежними словами метафоричні сполучення (*гама, юрба, натовп, потік, ріка, ліс, коло*): *Сіно доп'їє повілі, і лиш часом бухне з тріском сніг іскор* (М.Коцюбинський).

5. Числівники, які використовуються для позначення кількості, у поєднанні з іменниками у род.в. (*п'ять кілометрів, вісім яблук*), в окремих випадках такі числівники можуть ісолютизуватись і виступати як слова автосемантичні: *три шюс вісім дорівнює одинадцяти*. Релятивними виступають і числівники, що виражають межі кількісних вимірів узагальнено (*скізьки, багато, мало, чимало, декілька*): *Юний друже, через книгу ти пізнаєш багато нового, незвіданого і прекрасного* (І.Цюпа).

6. Граматикуються єдності із числівником *один*, який має значення "якийсь" у ряді однорідних предметів чи явищ, що підпорядковує іменник у род.в. з прийменником з: *Ясногорська в цей час була те однієї із стрілецьких рот поблизу* (О.Гончар). Об'єм синтаксичного компонента речення "можуть збільшувати" окремі прикметники, що поширюють словосполучення зліва. У складі таких словосполучень у ролі головного елемента вживаються іменники релятивної семантики з обов'язковою залежною словоформою справа (*велика кількість учнів, незначний об'єм роботи*): *Для Полісся велика кількість вологи - не новина* (В.Петльований), (див.: (Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові.-К.: Вища шк., 1986)).

Прикметники і дієприкметники, що виражають обов'язок, іоду (*повинен, змушений, зобов'язаний, ладен, радий*). Такі слова постійно сполучаються з інфінітивами. Якщо залежна від цих лексем позиція заповнена інформативно недостатнім дієсловом-інфінітивом, то об'єм семантичної інформації прямо пропорційно збільшується за рахунок обов'язкових прислівних поширювачів при першому інфінітиві (*повинен перестати ходити, змушений перестати працювати*).

Заслуговує на увагу виділення окремих груп повнозначних слів Н.Л.Іваницькою за ступенем їх участі в утворенні синтаксичних компонентів аналітичних сполук. Учений розрізняє чотири групи повнозначних слів:

1. Автосемантичні слова (слова закритої семантики) ня потребують конкретизації свого змісту іншими словами: *хліб, жито, пшениця, жовтий, сміятися, рости, веселитися* і под. "Закритість" семантики слова пояснюється його можливістю самостійно реалізувати значення поза синтагматичними обов'язковими сполучуваностями з іншими словами в словосполученні чи реченні" (Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові. - К.: Вища шк., 1986. - С.31).

2. Синсемантичні слова (лексми відкритої семантики) з семантичною і граматичною заданістю заповнення позиції після них відповідною граматичною формою: *турбуватися про дітей, думати про волю, обслуговувати пасажирів, постановка п'єси, створення району* та ін. Таких слів більшість у сучасній українській літературній мові (тільки серед іменників, за нашими підрахунками, їх налічується більше шістдесят відсотків, див.: (Загнітко А.П. Категорія роду в системі граматичних категорій іменника // Мовознавство. - 1987. -N2.-С.62-67)).

3. Слова відкритої семантики з семантичною заданістю заповнення відкритої позиції без формально-граматичної передбачуваності форми, пор.: *працювати на заводі // в полі // за селом Ц під містом // для людей* і под.

4. Слова відносно релятивної семантики, які, на нашу думку, утворюють підклас лексем перехідного типу між автосемантичними і синсемантичними словами, перебуваючи з тими й іншими у привативних відношеннях, напр.: *Він малює -> Він малює картину для матері.*

Опозиція "абсолютивність / релятивність" (автосемантичність//синсемантичність) базується на інформативній достатності/недостатності слів, яка формалізована сполучуваністю слів. Основними ознаками інформативно недостатніх слів треба вважати: 1) приналежність до категорії повнозначних слів; 2% необхідність обов'язкового передбачуваного/непередбачуваного поширення словами, які формують однозначність вислову; 3) нездатність уживатися абсолютно; 4) передбачуваність форми пояснюючого слова у переважній кількості випадків; 5) здатність утворювати разом із залежними словами сполучення слів; 6) властивість утворювати разом із залежним словом аналітично виражений синтаксичний компонент.

#### IV. Питання для самоперевірки:

1. У чому полягає основна функція речення? Які синтаксичні категорії у зв'язку з цим властиві реченню? 2. Що таке предикативність? Чому виникають ускладнення при поясненні предикативності односкладних речень? 3. Чим зумовлений широкий погляд на предикативність? 4. Які основні засоби вираження об'єктивної модальності і синтаксичного часу в реченні? 5. Яка типова структурна схема простого речення? Назвіть способи реалізації підмета у структурній схемі простого двоскладного речення? 6. Яка основна ознака присудка? 7. Назвіть способи реалізації простого дієслівного присудка. Чим він може ускладнюватись? Наведіть приклади. 8. Наведіть приклади різної реалізації складеного дієслівного присудка. 9. Чим відрізняється допоміжне дієслово від зв'язки? Які дієслова виконують допоміжну функцію? Наведіть приклади зв'язок. 10. Назвіть способи реалізації мрив'язкового компонента іменного присудка. 11. Чим зумовлена відмінність поглядів на трьохелементний присудок?

#### V. Проблемні питання:

1. Чому можливі різні класифікації присудків? 2. Наскільки переконливим є погляд на іменний присудок як на простий присудок? Чим він зумовлений? 3. Що входить до поняття структурної схеми: граматична достатність чи граматична та інформативна достатність? 4. Який присудок 0.0. Шахматов називав "подвійним"? Назвіть основні аргументи такою підходу великого лінгвіста. 5. Що зумовлює розвиток аналітизму в синтаксичному структуруванні речення в сучасній мові?

#### VI. Завдання для поглибленого знайомства з проблемою:

1. У поданих реченнях визначте підмет, назвіть способи його вираження.

1. Рідна мова - це найособистініша і найглибша сфера обстоювання свого "я", коли воно є, своєї особистої і національної гідності (І.Дзюба). 2. Гучне "Ура!" пронеслось тоді над лугами і впало в трав розморених дурман (Л.Первомайський). 3. Кудись пливе засніжена акація. Нехай пливе, забудеться, умре, уже поволі стало забуватися. Все пережите, пройдено, старе (К.Герасименко). 4. Писати - значить творити, а творити можна тільки тоді, коли відчуваєш душевне піднесення (О.Панч) 5. Характерним для діяльності підпільників було те, що їх покликали до боротьби власна свідомість, совість і глибоко патріотичний обов'язок перед Батьківщиною (Ю.Збанацький). 6. По-батьківському, по-материнському бажати добра - це значить заступити злу дорогу до дитячого серця, закрити серце дитині від зла (В.Сухомлинський).

3. У наведених реченнях визначити граматичну основи звернувши увагу на способи вираження присудка. Дати відповіді на питання: Чим зумовлений аналітизм присудкового компонента"

1. Ми не можемо терпіти, щоб спустошився світ палаюми війни (О.Гончар). 2. Не може вбить поета куля жодна, коли в його поезії народ (В.Сосюра). 3. Ми світ новий задумали створив руками чистими (В.Олійник). 4. Я єсть народ, якого правди *сц* ніким звойована ще не була (П.Тичина). 5. Учительська професія це людинознавство, постійне проникнення в складний духовий! склад людині, яке ніколи не припиняється (В.Сухомлинський). 6. В кожній людині - мільйони років еволюції, вона несе в со неоціненні скарби - розум, совість, талант, потенціал твор енергії. Скільки поколінь передало в клітини її пам'яті свій досв' (М.Шумлевський). 7. Як море, в долоні хвилюється хліб, нали снагою землі, - здається, по ньому проплисти могли б вел морські кораблі (М.Упеник).

#### VII. Лабораторні заняття:

##### а) Граматична основа простого двоскладного речення.

#### Підмет.

Способи вираження підмета.

- 1.Поняття про підмет як головний член двоскладного речення.
- 2.Типи підмета і способи його вираження:
  - а) простий; б) складений.
- 3.Способи ускладнення простого підмета.
- 4.Місце підмета у структурі простого двоскладного речення.

б) Граматична основа простого речення двоскладного тип«

#### Простий дієслізний присудок.

- 1.Поняття про присудок як головний член речення двоскладного простого речення.
- 2.Дослідження структури присудка у вітчизняній лінгвістиці,
- 3.Простий дієслізний присудок і способи його вираження.»
- 4.Ускладнення простого присудка, місце присудка *III* структурі простого двоскладного речення.

в) Граматична основа простого двоскладного речення.

#### Дієслівний складений присудок.

- 1.Принципи аналітизму у побудові компоненти синтаксичної структури речення. Основні ознаки інформативні недостатніх слів.
- 2.Поняття зв'язки, допоміжного дієслова. Різновиди допоміжних дієслів.
- 3.Смислова значущість інфінітива у структурі дієслівного складеного присудка.

#### г) Граматична основа простого двоскладного речення. гі Є і ний складений присудок. Зв'язок підмета з присудком.

1.Складені іменні присудки із нульовою зв'язкою.

2.Складені іменні присудки з дієслівною зв'язкою.

3.Специфіка предикативного зв'язку. Зв'язок присудка з метом. (Особливості граматичної та семантичної зумовленості исудка в реченнях з інфінітивним підметом).

Примітка. Великий обсяг роботи четвертого лабораторного заняття при необхідності може бути модифікованим. При цьому на другому занятті варто розглянути простий і складений іменний . Останнє заняття присвячується особливостям зв'язку підмета з присудком. Таке розташування проблем мотивується часто виробленням стійких практичних граматичного аналізу речень.

#### VIII. Мініконтрольна робота:

##### ВАРІАНТ I.

Скласти речення за такою реалізацією присудка:

- а) інфінітив;
- б) інфінітив + фразеологізм;
- в) модальне слово + фразеологізм;
- г) модальний прикметник + зв'язка + інфінітив.

##### ВАРІАНТ II.

Завдання: У поданих реченнях підкреслити граматичну основу, вказати способи реалізації підмета.

Зразок: Книги - моя найбільша пристрасть (І.Цюпа).

Підмет книги виражений загальним іменником жін.р.множини.

Хто в труді загартував серця, тим доріг второваних не треба (Є.Летюк). У руку взяв зерно, важке і повне, і налилася силою рука, і щось живе, зворушливе, ледве вловне Заграло в серці дзвоном колоска (В.Бичко). Що для людини є ганьбою? - У вік орлиний крил не мати. - Що від ганьби страшніше тої? - Це мати крила й не літати (А.Бортняк). Не проста це річ - електростанцію будувати (П.Зафебельний). Знати - це значить уміти застосувати знання (В.Сухомлинський). Стати переможцем, залишитися ним, витримати таку честь - було його давньою мрією (В.Собко).

### ВАРІАНТ III.

Завдання: У поданих реченнях визначити граматичну основу, підкреслити її, вказати способи реалізації присудка.

Зразок: Я на гору круту, кам'яну буду камінь важкий піднімати (Леся Українка).

Присудок буду піднімати виражений особовим дієсловом у формі 3-ої ос.одн.майбутнього часу, форма аналітична, простий дієслівний присудок.

Треба зуміти вселити дітям планети думку про те, що мирне небо над головою - це щастя, що мир - над усе (О.Гончар). Я хочу так життя прожити, віддати днів тугий налив, щоб зла страшне й несамовите останній подих спопелив (А.Малишко). Щастя - це вогник чудесний, Вічне дерзання. Це нерозтринькані весня В пору буяння. Щабля - не слава, не гроші, Все це минає Щастя - це друзі хороші, Шана людська (О.Підсуха). В житті мої хата не скраю, Бо я із добою на "ти"... (С.Зінчук). Життя одвічної вище смерті, і це його безсмертна суть (П.Осадчук).

### ВАРІАНТ IV.

Завдання: Подайте повну характеристику головних членів речення.

Зразок: ...Хай славна буде мить (В.Сосюра).

Підмет мить виражений іменником (III в., жін.р.), прости! за будовою.

Присудок хай буде виражений дієсловом у формі 3-ої особи одн. наказового способу, простий дієслівний присудок III структурою.

Але краса - над всім. Вона живе, бо не залежить ні від кого в світі (В.Коротич). Життя - як той потік, А час - мов океан. Як крапля чоловік, Життя слуга і пан (Б.Лепкий). І раптом солові взялись співати про молодість далеку мою (В.Сосюра). Молодь майбутнє людства і від того, якою вона буде, багато залежить, яким буде суспільство (Ю.Мушкетик).

#### IX. Для закріплення необхідно виконати такі вправи:

Вкажіть неузгоджені означення, виражені іменниками або словосполученнями з іменниками. З'ясуйте значення род.в., що виступає в ролі означення.

Парубок літ двадцяти бігав за ним (П.Мирний). Крізь чорну Вн по верховіття де-не-де продерся срібний промінь місяця ІМ Коцюбинський). По степових дорогах пройшли, лишаючи по ПГ>і сліди від металевих гусениць, останні трактори (Д.Бедзик). Умніть собі підземні палаци з мармуру й граніту, бронзи й фарфору це і є метро (3 журн.) На фронті виробилася армійська звичка ініндко орієнтуватись і приймати рішення (А.Шиян). Зосталася [льки одна надія: надія вернутися ще раз на Україну (Леся Українка). Як порива мене палке бажання піти туди пісками, Петрами, послухати гірської пущі гомін, заглянути в таємную Псіодню, з потоками прудкими сперечатись, поміж льоди ии гатись самоцвітні, збудити в горах піснею луну (Леся Українка). [легко і радісно зітхнув густий хутірський парк із столітніми дубами Ъ Насильченко).

Виконайте вправи 592, 593 (I частина), 595 (3 речення), 596 (⊃ речень), 597 (3 речення), (див.: (Брицина 1977)).

Утворіть речення, в яких наведені слова виступали б у функції значень, обставин, додатків: учитися, відступати, мандрувати, дочекатися, оглядати.

Виконайте вправи 600 (2 речення), 601 (5, 6, 8, 9 речення), 102 (4, 7, 9 речення), 603 (7, 9, 11, 13 речення), 604 (4, 5 речення), 609 (усно) (див.: (Брицина 1977)).

Вкажіть обставини у наведених реченнях. З'ясуйте, які мени речення вони пояснюють, їх синтаксичні зв'язки (обов'язковість/ факультативність). Через відкрите вікно вдирається ні і ер, із свистом летить у відчинені двері, далі - крізь двері протилежного залу і витікає, співаючи , крізь вікна (О.Гончар). Через греблю, через мости до уквітчаної гідростанції на мітинг попливли невпинні й безкраї хвилі знамен (Я.Баш). Широкою шиною між двома рядками розложистих гір тихо тече по Исильківщині невеличка річка - Растваця (І.Нечуй-Левицький). На благо миру, в ім'я життя невтомно трудяться мільйони людей країн всієї Землі (3 журн.). В громі артилерійського салюту з краю н край несеться могутнє "ура" (3 газ.).

#### X. Питання для самоперевірки:

1. Дайте визначення кожного другорядного члена речення. Наведіть приклади їх типового/нетипового вираження. 2. Наведіть приклади речень, в яких є детермінант. Які основні ознаки тієрмінантів? 3. Утворіть речення з подвійним зв'язком, дайте ііпіачення дуплексива. 4. В яких випадках граматичний суб'єкт не ііпшадає з логічним? Наведіть приклади. 5. Які основні шляхи річмежування означення і обставини, додатка та означення? 6. Чим відрізняється прямий додаток від непрямого? 7. Які частини

мови можуть виконувати функцію узгодженого означення. Наведіть приклади. 8. Наведіть приклади інфінітива як: а) просто дієслівного присудка; б) складеного дієслівного присудка; в) складеного трьохелементного присудка; г) підмета; д) додатка; е) означення; є) обставини.

#### XI. Проблемні питання:

1. Чи суперечать одне одному вчення про детермінанти (Н.Ю.Шведова) і вчення про синтаксичні форми (Г.О.Золотова)? У чому названі теорії сходяться? У чому вони діаметрально протилежні? 2. Які мовні явища традиційна теорія неспроможна пояснити? 3. Чи виступають поширеними речення типу "Батько командував ротою", "Хлопчик модель зробив сам", "Його вважають героєм"? 4. Чи суперечать одне одному вчення про існування детермінантів і вчення про еліптичні речення?

#### XII. Лабораторні завдання:

##### а) Додаток і означення.

1. Обов'язковість/факультативність другорядних членів речення в семантико-синтаксичній структурі речення.

2. Морфологічне вираження додатка і означення. Приклад як різновид означення.

3. Місце неголовної субпозиції причленного синтаксичного компонента, її співвідношення з традиційним додатком та означенням.

##### б) Обставини. Сучасне вчення про другорядні члени речення-

1. Члени з подвійним типом зв'язку.

2. Структура невластиво-словосполучень, особливості їх функціонування в межах речення. Детермінанти (власне-детермінанти і ситуанти).

3. Обставини, обов'язковість/факультативність обставинних компонентів. Співвідношення обставин і детермінантів.

##### XIII. Мініконтрольна робота.

Завдання 1. Розібрати речення за членами речення. Показати розгорнуті схеми зв'язку. Охарактеризувати другорядні члени речення (вказати, який член речення, його значення, чий виражений, до якого слова відноситься).

Зразок: Робітники зосереджено розглядали проект новатора



Зосереджено - обставина способу дії, виражена прислівником, відноситься до присудка, зв'язок - прилягання (иласне-прилягання).

Розглядали (що?) проект - додаток, прямий, обов'язковий і підсилювальний компонент, виражений іменником чол.р. II в. у ш.іх.в., відноситься до присудка, зв'язок - сильне, неваріативне, підсилювальне керування, форма слова передбачувана.

Проект (чий?) новатора - узгоджене означення, яке позначає ознаку, яка вказує на приналежність предмета, виражене іменником чол.р. II в. у род.в., відноситься до додатка, зв'язок - прилягання (іменне прилягання).

Завдання 2. Визначити синтаксичну функцію інфінітива.

Зразок: Перемогти - означало подолати незмірно важке, часом неможливе (3 газ.).

Перемогти - підмет (перех., док.в.)

Подолати - присудок (перех., док.в.)

#### ВАРІАНТ I

Завдання 1. Хмари снігу свистіли над усім безмежжям рідного краю - ласкавого й суворого, але завжди дорогого серцеві (О.Донченко). Настав час ловити рибу (І.Нечуй-Левицький). Буває пік, що дні довго і одноманітно котяться через усе життя, як трошини по рівному жолобу, стандартно невиразні, позбавлені Іскравих ознак, почуттів чи кольорів (В.Собко).

Завдання 2. Вчора був даний по радіо сигнал починати масову сівбу (Д.Бедзик). Хто положив на мене обов'язок будити мертвих, тішити живих калейдоскопом радощів і горя? (Леся Українка).

## ВАРІАНТ II.

Завдання 1. Було це якимось: ще юнаком ішов, як звичайно, я по вулиці рідного міста (В.Шевчук). На далекій межі небокраю Сто доріг у полях - як одна (М.Ткач). Григорій Тютюнник був людиною великої щедрості, душевної чистоти, закоханості в життя і людей... (О.Гончар).

Завдання 2. Бути хоробрим, мужнім воїном - обов'язок кожного чоловіка (В.Сухомлинський). О пісне українська! Дзвінка, невмируша, Ти мука і радість, ти гнів і любов (Р. Братунь).

## ВАРІАНТ III.

Завдання 1. Братерства крила чуєш за плечима, А в серці - клич високої зорі (М.Ткач). Бліднуть осені півтони, Ранком паморозь іскрить, На каштані лист червоний Заржавіло шелестить (Л.Талалай). Кульбаб Золочені коронки Там пестять Пучки полудневі, Там на дистанції Короткі Стартують Дошки травневі (Г.Мороз).

Завдання 2. І жить - це значить жить. Зречевлювати труд. Зречевлювати мисль... (М.Бажан). Мислити і творити, творити і мислити - це для письменника його фах, його повсякденність (О.Гончар). Майстри працювати обома руками ніби бачили незрівнянно більше в тому ж явищі, що його розглядали ті, які вміли працювати тільки правою рукою (В.Сухомлинський).

## ВАРІАНТ IV.

Завдання 1. Небо округ здіймалося вгору блакитними вежами (Ю.Яновський). Ходить полем молодистим, Гонить хвилю з краю в край Золотистий, колосистий, Яровистий урожай (А.Малишко). Рідна Україно, земле колискова, обіймаю піснею тебе (П.Перебийніс). Шуми, Славутичу-ріка, ростить, дерева юні, гірко клоняться вітами до ніг великим людям і народам (М.Рильський).

Завдання 2. Поезія жити не може на смітнику, а без неї життя - злочин (М.Коцюбинський). Ясногорська подумала раптом, що може отак закам'яніти, як стоїть. Закам'яніє справді, реально, за якусь хвилину і залишиться стояти вічно, одна серед цього пустельного степу (О.Гончар). Той не сміє називатися людиною, хто не відчув військової служби, - пояснював він (Ю.Збанацький).

Аби лиш подолати гнів, сторозтриклятий гнів здолати, я б поіменно міг назвати усіх братів, усіх катів (В.Стус).

## ВАРІАНТ V.

Завдання 1. Народ іде, як велетень казковий, шляхами волі, правди і добра (Леся Українка). В ранковому саду заголубили тіні, і краплею роси заснула в квітці мить (Л.Талалай). Живе поезія у мові, якої мати вчила нас, у гніві, в усмішці, в любові, в красі звичайній, без прикрас (М.Рильський). Розцвітай же, слово, і в родині, і у школі, й у полі пречудесно, пречудово - розцвітай же, слово! (П.Тичина).

Завдання 2. І я вслухуюсь в урочисте, Прискорене серцебиття Усіх, хто нині йде зі мною і Хто раніше йшов сюди Ділитись радістю земною, Шукать розради у біді (Р.Третяков). Жити - це не значить тільки брати, а й давати (Д.Ткач). Добувати знання - це означає відкривати істину, відповідати на запитання (В.Сухомлинський). Деякі породи і мінерали можуть бути розчинені у воді (В.Бондарчук).

Тема VII. ТРАДИЦІЙНЕ І СУЧАСНЕ ВЧЕННЯ  
ПРО ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ.  
СТРУКТУРА ПОШИРЕНОГО ПРОСТОГО  
РЕЧЕННЯ.

- I. Питання лекції:
  1. Причини перегляду традиційного вчення про другорядні члени речення.
  2. Проблема кваліфікації членів речення.
  3. Періодизація вивчення членів речення.
  4. Граматичні категорії другорядних членів речення.
  5. Обов'язкові і факультативні члени речення.
  6. Семантико-граматичні ознаки другорядних членів речення.
    - 6.1. Означення.
      - 6.1.1. Узгоджене означення.
      - 6.1.2. Неузгоджене означення.
      - 6.1.3. Прикладка.
    - 6.2. Додаток.
      - 6.2.1. Прямий додаток.
      - 6.2.2. Непрямий додаток.
      - 6.2.3. Інфінітивний додаток.
    - 6.3. Обставини.
      - 6.3.1. Обставини способу дії.
      - 6.3.2. Обставини міри і ступеня дії.
      - 6.3.3. Обставини місця.
      - 6.3.4. Обставини часу.
      - 6.3.5. Обставини причини.
      - 6.3.6. Обставини мети.
      - 6.3.7. Обставини умови.
      - 6.3.8. Обставини допусту.
      - 6.3.9. Обставини наслідку.
  7. Синкретичні члени речення.
  8. Нове вчення про другорядні члени речення.
    - 8.1. Детермінанти.
      - 8.1.1. Фонові детермінанти.
      - 8.1.2. Детермінанти зумовленості.
      - 8.1.3. Характеризуючі детермінанти.
    - 8.2. Дуплексиви.

II. Рекомендована література:

а) Основна:

Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За ред.акад. І.К.Білодіда. - К.: Наук.думка, 1972.-С179-223.

Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. - ЧИ: Синтаксис. - К: Рад.шк., 1961.-С.46-66.

Література для самостійного конспектування:

Безпояско О.К. Інфінітив у функції другорядних членів речення // Укр.мова і літ. в шк. - 1984. -N3. - С.51-53.

Богдан М.М. Значення і синтаксичні функції родового присубстантивного відмінка (безприймникові конструкції) // Укр.мова і літ. в шк. - 1975.- N6. - С.35-45.

Богдан М.М. Родовий відмінок при віддієслівних іменниках // Укр.мова і літ. в шк. - 1972.- N2.- С.21-2-5.

Ключковский Б.Г. Прикладка і сполучення неприкладкового характеру // Укр.мова і літ. в шк. - 1976.- N12.- С.20-29.

Сич В,Ф. Синтаксичні функції інфінітива // Укр.мова і літ. в шк.- 1972. -N3. -С.24-30.

б) додаткова

Груздева С.И. Второстепенные члены предложения // Рус.яз. в Шк.- 1966. - N2.^93-100.

Мигирин В.Н. Принципы изучения членов предложения // Науч.докл.внш.шк. Филол.науки.-1961.- N3. -С.41-48.

Никитин В.М. Разряды обстоятельств в современном русском языке: Пособие по спецкурсу. -Рязань: Ряз.пед.ин-т, 1973.-118с.

Русанівський В.М. Співвідношення семантичної і формально-граматичної структури речення // Вихованець І.Р., Городенська КГ., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. -К.: Наук.думка, 1983. - С.99-125.

Троицкий С.Г. Роль глагола в развитии коммуникативной перспективы предложения.-Калинин: Калинин. пед.ин-т, 1977.-84с.

Шведова Н.Ю. О синтаксических потенциях формы слова // Вопр.язнкознания. -1971. -Ж.-С. 25-35.

Уярцева В.Н. О синтаксической роли прямого дополнения в языках различных типов.-Л.: Наука, 1972.-С.4-19.



ІІ. Матеріали до лекції: кодограми (детермінанти, дуплективи).

#### ІV. Основні поняття теми.

### 1. ПРИЧИНИ ПЕРЕГЛЯДУ ТРАДИЦІЙНОГО ВЧЕННЯ ПРО ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ.

У сучасній лінгвістиці мають місце три тенденції по відношенню до членів речення: 1) одні вчені відстоюють традиційний погляд на систему головних і другорядних членів речення; 2) другі повністю заперечують точку зору на другорядні члени речення; 3) треті доповнюють, уточнюють окремі поняття, конкретизують їх, тим самим деякою мірою згладжують суперечливі місця. Найчастіше традиційна класифікація (підмет, присудок, додаток, означення, обставина) доповнюється іншими членами речення (детермінант, дуплексив, предикативне означення і под.).

Другорядні члени речення в багатьох працях кваліфікуються як елементи, що реалізують валентні властивості: одно- і багатомісних предикатів (див. детальніше: (Вихованець І.Р. Формально-граматична структура речення // Вихованець І.Р.І Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення.-К.: Наук.думка, 1983.-С.25-30)). Другорядні члени речення розуміються як актанти по відношенню до дієслова! присудка. В ряді робіт особливої гостроти набуває проблем! "другорядних членів речення". "Традиційний аналіз за членами; речення є слабкою опорою для розуміння самої природи елементів,! які виділяються в структурі речення. Про це свідчить той тупик!ІІІ якому опинилось учення про так звані "другорядні члени речення^ - означення, додаток, обставину, що не мають скільки-небудь певних і послідовних ознак, як змістового, так і формального характеру", - зазначає А.М.Мухін (Мухін А.М. Лінгвістический анализ. Теоретические и методологические проблемы.-Л.: Наука) 1976.-С.151).

Як результат останніх досліджень, В.А.Белошапкина виділяє члени речення з урахуванням їх "входження чи невходження в предикативну основу і в номінативний мінімум" (Белошапкина В.А. Современный русский язык: Синтаксис.-М,! Вмш.шк., 1077.-С.133). У сучасних концепціях членів речення за основу покладена опозиція центральність/нецентральність, обов'язковість//факультативність, тобто береться до уваги відмінність як між головними і другорядними членами речення, так і відмінність між самими другорядними членами (пор

Я".Г.Почепцов виділяє три основні групи членів речення: 1) підмет і присудок, 2) додаток і обставину, 3) означення (див.: (Почепцов |.Г. Предложение // Теоретическая грамматика современного йплийского языка.-М.: Наука, 1981.-С.187)). Такий розподіл членів речення лінгвіст пов'язує, з одного боку, із специфікою синтаксичних зв'язків (взаємоспрямований і однонаправлений) і, з другого боку, з частиномовним підпорядкуванням (іменник і мі(слово)).

Традиційні визначення членів речення ґрунтуються на шпючасному врахуванні формально- і семантико-граматичних її ніак. їх ґрунтовний аналіз необхідно зробити за рекомендованою іпєратурою. До основних недоліків традиційної концепції членів речення варто віднести: 1) нездатність у межах існуючої системи членів речення охопити й класифікувати всі мовленнєві елементи речення; 2) відсутність однозначних критеріїв диференціації членів речення у конкретних висловлюваннях; 3) характеристика членів речення безвідносно щодо вияву ознак обов'язковості/необов'язковості в синтаксичній структурі речення; 4) нівелювання лексико-семантичних характеристик слів, їх парадигматичних зв'язків; 5) характеристика членів речення без урахування передбачуваності/непередбачуваності форми ієцентрального елемента і под. Основним недоліком, на думку П.Л.Іваницької, традиційного вчення про головні і другорядні члени речення є поєднання в основі члена речення семантичних і формальних ознак і розмежування на підставі цього конкретних членів речення.

Виходячи з «особливостей опозиції "абсолюти ність / релятивність", варто вести мову про те, що в реченні завжди наступатиме обмежена кількість аргументів, які братимуть участь В утворенні реченнєвої "структурно-семантичної цілісності і комунікативної завершеності" (див.: (Троицкий С.Г. Роль глаголов її розвитку комунікативної перспективи предложений.-Калинин: Калинин. пед.ин-т, 1977.-С.5)). Явище конструктивно-комунікативної завершеності речення можна пов'язати із наповненням відповідними повнозначними лексичними компонентами позицій об'єктивних поширювачів дієслів-присудків. При такому підході теорія будови простого речення має вигляд його позиційної структури, про що досить ґрунтовно в роботах І.Р.Вихованця (див.: (Вихованець І.Р. Головні члени речення // Сучасна українська літературна мова: Синтаксис.-К.: Наук.думка, 1972.-С.42; Вихованець і.Р. Формально-граматична структура речення // Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення.-К.: Наук.думка, 1983.-

С.6-25)), Н.Л.Іваницької (Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові.-К.: Вища шк., 1986.-С.18-27)). Подібного плану; теорії ґрунтуються на синтаксичних зв'язках у словосполученні її реченні (див.другу тему).

В основі формально-ґраматичної структури (власне-синтаксичної) речення лежить предикативний і підрядний зв'язки, які визначають: 1) синтаксичні позиції (одно- і багатоступеневі), 2); умови для утворення синтаксичних компонентів-репрезентантів відповідних синтаксичних позицій. У структурі двоскладного речення можна виділити головну субпозицію (підмет і присудок) і неголовну (детермінант, компонент причленної залежності від одного члена, дуплексив). Кожна субпозиція визначається силою і характером синтаксичних зв'язків. У неголовній субпозиції, наприклад, виділяється центральна, яка завжди запрограмована семантикою керуючого сл^ва, і периферійна, що є проекцією! позиції слова в словосполученні, утвореного за допомогою! однобічного підрядного зв'язку (узгодження, прилягання); пор.: *Твого життя гілля густе Вітчизні в серце проросте* (А.Малишко) і *Вітер стугонів залізним дахом* (О.Гончар).

Детермінант, його субпозиція, на відміну від центральної і периферійної субпозиції причленної залежності, визначуваній! слабким синтаксичним зв'язком із ґраматичним ядром речення \\\\ його позиція в структурі речення завжди периферійна, незалежно від того чи в реченні наявна одна детермінантна субпозиція, чи їх! значно більше, напр.: *У Празі у 20-ті роки відбулася концентрація! духовних сил української еміграції* (3 газ); *Піє ж весни довелось ї матері вперше з сином удвох на степ виїздити* (А.Головко).

Дуплексив також посідає окрему позицію (субпозицію) неголовної позиції. Основною ознакою субпозиції дуплексива е\ наявність подвійного синтаксичного зв'язку (див.: (Чеснокова Л.Д.] Семантические типы членов предложения с двойными отношениями.-Ростов на/Д, 1973.-С.23-56 і далі)). Вирізняється дуплексив на загальному фоні неголовних субпозицій своєю! неоднозначною спрямованістю в межах речення. З одного боку, він! підпорядкований підмету, з другого боку, присудку. Загальний! синтаксичний закон по відношенню до дуплексива можна! сформулювати так: дуплексив, виступаючи неголовним компонентом синтаксичної структури речення, завжди пов'язується! із компонентом, вираженим дієслівною формою, його! обов'язковість/Дієобов'язковість визначається ступенем втрати! семантики автосемантичним словам, що перебуває у головній: субпозиції, пор.: *Батько сидів з веслом на кормі веселий і дужий*

(О Довженко); *Марійка прийшла додому щасливою і веселою* (І Хоткевич).

Отже, ґрунтовний перегляд вчення про другорядні члени речення зумовлений абсолютно новим підходом до визначення елементарної синтаксичної одиниці. Так, Т.П.Ломтев вважав ґмементарною синтаксичною одиницею не член речення, не словесну форму, не словосполучення, а позиційну ланку в і'руктурі речення' (див.: (Ломтев Т.П. Основи сь.паксиса соиременного русекого язьїка.-М.: Учпедгиз, 1958.-С.46-47 і далі)).

Г.О.Золотова у своєму "Нарисі" детально і всебічно иисвітлила елементарну одиницю синтаксису - синтаксичну форму, яка залежно від її зв'язків в реченні може бути вільною (у П Ю.Шведової - детермінант, О.Б.Сиротиніна диференціює детермінанти на власне-детермінанти і ситуанти, останні вказують тільки на додаткову інформацію, що супроводжує основну. Ситуанти виступають факультативними членами предикативних одиниць і є вільними членами предикативної одиниці): *Днями приїхала на канікули донька-студентка* (О.Гончар). *Над лиманом стояла давня генуезька твердиня з високими, довгими, темними, зубчастими стінами* (І.Нечуй-Левицький), зв'язаною, тобто входить до структури речення через словосполучення, пор.: *Із города із Глухова полки виступали з заступами на лінію* (Т.Шевченко).

Г.О.Золотова виділяє ще й конструктивно зумовлені форми: *В тісній кімнаті над столом, застеленим газетами, схилилось кілька командирів* (С.Борзенко). *Хмара закрила сонце*.

Перегляд традиційного вчення про члени речення викликаний: 1) неоднаковим рівнем зв'язку членів речення; 2) різними видами синтаксичного зв'язку в межах речення (власне-реченневого і невласне-реченневого); 3) різною функцією в реченні (ступінь значущості в реченні) та цілим переліком інших причин.

Не всі думки на сьогодні є переконливими, але ясно одне, що традиційне вчення про члени речення не спроможне пояснити всі синтаксичні явища, які все ширше проникають у мову.

## 2. ПРОБЛЕМА КВАЛІФІКАЦІЇ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ.

Проблема визначення членів речення постала водночас з виникненням синтаксичного підходу до аналізу лінгвістичних явищ. Члени речення виленовуються з речення як його

будівельні компоненти, що характеризуються певною семантикою. Поза реченням члени речення не існують. Підсумовуючи ознаки членів речення, виділені при їх вивченні в різні періоди і в різних аспектах, їх варто розділити на структурні та семантичні:

Структурні ознаки членів речення включають:

- 1) участь у формуванні структурної схеми речення;
- 2) спосіб вираження членів речення;
- 3) характер зв'язку (узгодження, керування, прилягання);
- 4) синтаксичну позицію.

Структурні властивості виступають засобами вираження і є носіями категорійної семантики.

Семантичні властивості членів речення включають:

- 1) логічні значення;
- 2) категорійні значення;
- 3) лексичні значення;
- 4) комунікативне навантаження.

Основна проблема кваліфікації другорядних членів речення полягає у визначенні пріоритетів - структурного чи семантичного - їх аналізу.

### 3. ПЕРІОДИЗАЦІЯ ВИВЧЕННЯ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ.

У вивченні членів речення виділяється два періоди: період класичного (традиційного) мовознавства і період сучасної лінгвістики. Перший період характеризується тим, що в цей період формується вчення про члени речення, яке входить у практику викладання української мови. Вперше найповнішу систему членів речення в русистичі запропонував М.І.Греч (Н.И.Греч. Практическая русская грамматика.-СПб., 1827.). До цього переважно користувалися терміном "частини слова", що застосовувалось на морфологічному і на синтаксичному ярусах мовної системи. Перший період завершується у 20-і роки виходом українських науково-практичних і практичних граматик (див.: Білецький О., Булаховський Л., Парадиський О., Сулима М. Українська мова: Підручн. для старшого конц. труд.шкіл. Сьомий рік.-Вид. 2-е. -Харків: Держвидав України, 1928.-С.1-73; Грунський М.. Сабалдир Г. Українська мова. Морфологія, фонетика, синтаксис, фразеологічний словник. Порадник для самонавчання.- Вид.3-є, випр.-К.: Час, 1927.-156с; Грунський Н.К. Украинская грамматика.-К., 1918.-48с; Ізюмов О. Техніка української мови.-

К., 1926.-190с; Крїмський А. Украинская грамматика для учениковъ вмсшихъ классовъ гимназий и семинарий Приднєпровья.-Т.І.-Вип.І, 2 і 6.-Т.ІІ.-Вип.І.-М., 1907-1908; Куліш П. Дві мови, книжна і народня •// Україна.-1914.-Кн.3.-С.22~34; Левицький М. Українська граматика для самонавчання.-Вид.3-є, нипр. і доп.-Катеринослав-Ляїпціг, 1923.-197с; Матвієнко О. Інструменталь чинности при пасивних дієприкметниках // Збірник центральних державних курсів ураїнознавства.-Харків, 1928.-С.51-69; Нечуй-Левицький І. Граматика українського язїка.-Ч.І: Етимологія.-К., 1914.-166с; ЧИ: Синтаксис.-К., 1914.-83с; Німчинов К. Мова Донбасу//Всеукр.зїзд прол.письм.-Харків: Держвидав України, 1927.-73с; Німчинов К. Синтаксичне вживання граматичних форм.-Лекція II // Дод. до газ. "Нар.Учит."-1927.-Ж6 (97) та N47 (98); Лекція 12 і Лекція 13 // Дод. до газ. "Нар.учит."-1927.-Ж8 (99); Німчинов К. Синтакс простого речення // Дод. до газ. "Нар.учит."-1927.-ІМ47; Німчинов К. Синтакс складного речення // Дод. до газ. "Нар.Учит." -1927.-N48; Огієнко І. Наглядна таблиця для вивчення побічних речень. - Вид.-7-е.-Львів, 1923; Огієнко І. Чистота й правильність української мови; Підручник для вивчення української літературної мови. Популярний курс з історичним освітленням.-Львів, 1925.-215 с; Сімович В. Граматика української мови для самонавчання в допомогу шкільній науці.-2-е вид. з одм. й дод.-Київ-Ляїпціг, 1919.-584с; Смаль-Стоцький С, Гартнер Ф. Граматика руської мови.-3-є перероб.вид.-Відень, 1914.-202с; Смеречинський С. Способи відносної (релятивної) сполуки в українській мові // Записки історико-філологічного відділу ВУАН.-1929.-Кн. XXV.-С.1-31; Сулима М.Лекція з української синтакси.-Харків, 1928.-241с; 152с; 23с; Тимченко Є. Співрядне сполучення речівників (з української складні) //Збірник історич. секції ВУАН.- 1924.-Т.ХІХ.-С.94-203; Тимченко Є. Українська граматика.-К., 1917-168с). На цей час уже нормалізувалось уживання термінів на позначення головних і другорядних членів речення, сформувались погляди щодо їх співвідношення. Уже на початку 19 століття намітилася тенденція розмежовувати підмет, зв'язку і присудок, диференціації означення і додатка, спостерігається прагнення розрізнення додатка та обставини, встановлення визначальних рис простих і складних присудків. Основною ознакою періоду є співвідношення головних членів речення з компонентами судження, опис другорядних членів речення за їх синтаксичним уживанням та значенням. Аналіз другорядних членів речення ґрунтується на формальних принципах: означальними вважаються слова, що приєднуються до головних членів речення узгодженням;

додатковими - слова, що приєднуються керуванням; обставинами слова, які не узгоджуються і не керуються.

Новий підхід до аналізу головних і другорядних членів речення запропонував О.О.Потебня, більшість його кваліфікацій на сьогодні виступають актуальними. Однією з визначальних ознак його підходу до тлумачення членів речення є кваліфікація присудка]] як найсамостійнішого члена речення, що може обійтися без іншим членів речення (див.: (Потебня А.А. Из записок по русской грамматике.-М.: Учпедгиз, 1958.-Т.І.-П.-С.74)). Учень О.О.Потебні; Д.М.Овсянко-Куликовський диференціював обставини на два класи: 1) власне-обставини і 2) обставини, що перебувають на межі між додатком і обставиною - "фіктивні" обставини, пор.: *Весно/А підемо з тобою до гаю того, що наснився ночами* (Д.Загуд!) *Ранками буває прохолодно*. Таким чином Д.М.Овсяніка і Куликовський обґрунтував перехідний характер окремих другорядних членів речення, поєднання в їх семантиці кількох; ознак.

^7 Період сучасної лінгвістики характеризується кількома етапами у вивченні членів речення. У 30-і роки поширеною була спроба дати вичерпний аналіз статусу, специфіки членів речення і позицій традиційного тлумачення. Показовим у цьому плані і твердження О.М.Пешковського, що стверджує: "...Члени речення - це частини мови, що набули руху". При цьому до традиційне\* системи членів речення додає другорядний присудок, виражений; інфінітивом: "...інфінітив як найбільш дієслівний член речення найбільше наближається до присудка" (див.: (Пешковський А.МІ Методика родного язика, лінгвістика и стилистика: Сб.ст.-іЯ 1926.-С.79; Пешковский А.М. Русский синтаксис в научной освещении.-М.: Учпедгиз, 1956,-7-е изд.-С185)): Цікавою є думка) О.М.Пешковського з приводу походження обставин і синкретизм» семантики окремих членів речення, що, на його погля." мотивується тим, що "...всі обставини (крім дієприслівник! виникли із додатків. Цей процес утворення обставин з додатк продовжується і сьогодні..." (Там же. -С. 181.). Найповніг синкретизм другорядних членів речення був описаний М.Судимо М.Грунським, у русистичі - О.О.Шахматовим, який, крі предикативних, виділив атрибутивні, предикативно-атрибутивні об'єктні та релятивні відношення. Атрибутивні відношення і основою виділення означення, з предикативно-атрибутивних У предикативні означення і предикативні прикладки (в сучасній лінгвістиці відокремлені означення і прикладки), з об'єктного відношення - додаток, з об'єктного - обставина. Період 1917 - 193] років з повним правом можна назвати періодом цілісного аналіз

членів речення, стабілізації термінології на позначення головних і другорядних членів речення, боротьби різних орієнтацій щодо визначення нормативності/ненормативності тих чи інших синтаксичних форм (пор. погляди Є.Тимченка, О.Курило, С.Смеречинського, М.Сулими, П.Шерстюка, В.Сімовича, С.Смаль-Стоцького та ін.). Набуває активізації дослідження синтаксису частин мови як самодостатнього для вивчення реченнєвої структури. У 1937 - 1938 роках спостерігається обґрунтування протиставлення головних і другорядних членів речення, їх різної участі в побудові реченнєвої одиниці. Останнє ознаменувалося прагненням віднайти викінчену концепцію головних і другорядних членів речення, в силу чого наголошувалися то власне-формальні, то семантичні ознаки. У 50-і роки В.В.Виноградов наголосив на необхідності перегляду системи членів речення, в результаті чого постали три напрями у підході до вивчення членів речення. Одні лінгвісти запропонували обмежитися вивченням словосполученням, другі повністю або частково відмовляються від термінів членів речення і пропонують Еласне розмежування суб'єктно-предикативного центру і детермінантної периферії, треті пропонують поглиблений аналіз реченнєвої структури (пор.: Шапиро А.Б. О второстепенных членах предложения в русском языке // Вопр.языкознания.- 1957.-N2; Стеблин-Каменский М.И. Грамматика норвежского языка.-М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1957; Кокорина С.И. О семантическом субъекте и особенностях его выражения.-М.: Наука, 1979; Іваницька Н.Л. Член речення як синтаксична категорія // Укр.мова і літ. в шк.- 1974.-Н5; Білецький А.О.Важливі проблеми сучасного мовознавства // Укр.мова і літ. в шк. -1971.-N9.-С.21-29; Іваницька Н.Л. Синтаксична структура простого речення // Укр.мова і літ. в шк. - 1971.-ІЧ1.-С.20-26). Цілково очевидно, що традиційні межі п'яти членів речення не відображають всієї різноманітності семантичних компонентів речення при їх деталізації. Недостатність традиційного підходу до аналізу членів речення виявляється також в тому, що відсутня сувора відповідність між формою та змістом члена речення. У зв'язку з цим однією з моделей, спрямованих на розгляд реченнєвої структури, виступає синтаксемний аналіз (пор. (Мухин А.М. Функциональный анализ синтаксических элементов.- М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1964; Мухин А.М. Структура предложений и их модели. -Л.: Наука, 1968; Мухин А.М. Синтаксемный анализ и проблема уровней языка.-Л.: Наука, 1980.-С.21-28 і далі; Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення.-К.: Наукдумка, 1983.-С.6-99; Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській

мові.-К.: Вища шк., 1986,-167с; Вихованець І.Р. Нариси • функціонального синтаксису української мови.-К.: Наук.думкаї 1992.-222с. та ін.)).

Будівельними елементами речення виступають синтаксичні слова, що тільки в реченні набувають статусу структурно-семантичних його компонентів різної конструктивної значущості. На цій підставі постає можливим викінчений аналіз реченнєвої структури з урахуванням спеціалізованості/неспеціалізованості морфологічних форм у тих чи інших синтаксичних позиціях. При цьому найскладнішим постає розмежування власне-суб'єктних невластивих-суб'єктних позицій, виражених різними морфологічними формами. Власне-суб'єктна семантика співвідноситься підметовою позицією, невластивих-суб'єктна семантика корелює :і додатком, пор.: *Хлопець йшов лісом до села і Камінь розбив вікно* (камінь є носієм невластивих-суб'єктної семантики, оскільки його позиція опосередкована відмінковою деривацією і виражав інструментальний суб'єкт: *Хлопчик кинув камінь + Камінь розбив вікно = Хлопчик каменем розбив вікно —> Камінь розбив вікно*). і

Члени речення вирізняються тільки в реченні й існують Д рівні реченнєвої структури, а будуються речення із синтаксичним слів, пор.: *Хлопчик біг додому і вправ. Йому боляче* (форма "йом/ позначає носія стану і виступає додатком, тільки в комплексів боляче вони втворюють речення).

Значним явищем в українському мовознавстві виступає вихід "Сучасної української літературної мови. Синтаксис", в якій комплексно розглядаються всі члени речення (пор. у ("Грамматик современного русского литературного языка".-М.: Наука, 1970) аналізуються тільки головні члени речення, а в ("Русской грамматике".-М.: Наука, 1980.-ТЛІ.) розглядаються і головні другорядні члени речення). В останній час розрізняють і виділяють головні члени речення (підмет, присудок), поширювачі І детермінанти, які розрізняються тим, що поширювачі І прислівними членами (сильними або слабкими), детермінанти ж поширюють все речення. Поруч з ними розташовані дуплексиви. "Неможливість чіткої кваліфікації меж членів речення, зумовлені наявністю синкретичних явищ, продовжує хвилювати широкі коли лінгвістів" (Бабайцева В.В. Система членів предложения в современном русском языке.-М.: Просвещение, 1988. -С. 15) Л.ВЛЩерба, оцінюючи погляд, при якому означення отожднювалося з прикметником, додаток - з непрямыми іменниковими відмінками, обставина - з прислівниками, писав "Не даремно люди придумали ці терміни, можливо, під ними щось приховується, якісь спостереження, якісь факти під ними 102

приховуються, і тільки треба спробувати подивитися, чи немає чого-небудь у мові, що все-таки примушує шукати чогось подальшого, якоїсь диференціації, одним словом, примушує не •упинятися на якійсь спрощеній схемі" (Щерба Л.В. О иероглифических членах предложения // Избр. труды по м ібікознанию и фонетике.-Л.: Учпедгиз, 1958.-С.94).

#### 4. ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ ДРУГОРЯДНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ.

Визначальними чинниками теоретичного тлумачення юловних і другорядних членів речення виступають: 1) структурно-ссмантичний і формально-граматичний напрями розгляду синтаксичних одиниць; 2) члени речення входять у систему мови і і синтаксичними категоріями, співвідносячись із словосполученням, реченням і синтаксичним словом і утворюючи систему взаємопов'язаних і взаємодіючих структурно-семантичних компонентів речення; 3) члени речення виступають Оагатоаспектними, тому глибоке і всебічне їх вивчення передбачає «рахування усіх аспектів членування речення; 4) основними ознаками членів речення виступають структурний і семантичний, найсуттєвішим виступає семантичний принцип, оскільки немає і не може бути беззмисловою форма; 5) при кваліфікації членів речення враховується не тільки значення відношень даного члена речення з іншими, але й його власне лексико-граматичне значення; 6) при аналізі членів речення, їх кваліфікації широко иикористовуються граматичні питання (див.: (Чеснокова Л.Д. Грамматические вопросы как ередство анализа предложения // Гус.яз. в школе.-1978.- N2; Чеснокова Л.Д. Грамматические ікшросм как ередство анализа членов предложения // (овершенствование методов обуяения русекому языку.- М.: Просвещение, 1981)); 7) при розгляді членів речення, при їх класифікації широко враховуються явища перехідності, що шпворюють різноманітні напрями "синкретизму" (див.: (Бабайцева Н.В. Зона синкретизма в системе частей речи современного рчского языка // Филол.науки.- 1983.-N5)).

#### 5. ОБОВ'ЯЗКОВІ І ФАКУЛЬТАТИВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ.

Поділ членів речення на головні та другорядні в основному є адекватним їх структурному та семантичному

призначенню в реченні. Структурна роль членів речення визначається: 1) їх участю, у вираженні компонентів думки (суб'єктно-предикатна структура); 2) їх роллю в блокові слів, що витворює багатослівний член речення. З погляду першого критерію структурно обов'язковими є витворювачі структурної схеми речення. їх кількість і специфіка зумовлюється структурою думки, що знаходить реалізацію в реченні. Головні позиції у двоскладному реченні займають підмет і присудок (незалежно від їх вираження), в односкладному реченні займає головний член речення і другорядний член, якщо він зумовлюється структурою думки. Отже, головні члени завжди належать до обов'язкових в структурному аспекті.

Обов'язковість/факультативність другорядних членів речення у структурному напрямі визначається самим тлумаченням структурної схеми речення. Так, поєднання структурного і семантичного аспектів виходить із змістової і комунікативної достатності реченнєвої структури поза контекстом, що призводить до значного збільшення необхідних другорядних членів речення, оскільки можна обґрунтувати значне число другорядних членів речення, навіть за умови їх комунікативної надлишковості. Очевидно, провідним чинником визначення обов'язковості/факультативності другорядних членів речення повинен виступати, принцип їх участі в суб'єктно-предикативній структурі речення. Тому обов'язковими постають такі члени речення, які вміщують суб'єктний компонент у своїй семантиці і об'єктний за умови семантичної недостатності дієслова-предиката типу *накрив* → *землю*. В односкладних реченнях виступає структурно обов'язковим непрямий додаток у формі давального відмінка (суб'єктивний дагив = давальний суб'єкта): *Мені не ходилось; Йому не стоялось*; непрямий додаток в орудному відмінку (суб'єктивний інструменталь): *Вітром затягнуло дерево на узлісся*, непрямий додаток у формі родового відмінка іменника (родовий суб'єкта = суб'єктивний генетив): *Батька немає*; знахідний суб'єкта (суб'єктивний акузатив) *Дівчину заливало потом*; деякі обставини місця, вживані пр позначенні стану середовища або обстановки: *У будинках криш стало; Скрізь капало*. Все це засвідчує, що головні і другорядні члени постають як категорія реченнєвого рівня.

Семантичний статус членів речення визначається значущістю інформації, яку вміщує той чи інший член речення, у семантичній структурі речення. Семантична обов'язковість/факультативність члена речення може розглядатися у власне-мовному і мовленнєвому аспекті. Ядро мовної семантики

"членів речення утворюють логіко-граматичні поняття, в силу чого мовна семантика посилює позиції структурно обов'язкових г не ментів членів речення і водночас зумовлює ці позиції і знаходить через них власне вираження.

Інформативна семантика охоплює всі реченнєві компоненти - і структурно обов'язкові і структурно факультативні, і кілька інформативний план співвідноситься з пропозицією та ситуативно-прагматичними завданнями мовленнєвої комунікації.

Усвідомлення обов'язковості/факультативності членів речення у структурному та смисловому аспекті розкриває механізм побудови речення, хід формування думки, її рух та процес її ілюстрації, мовного оформлення та мовленнєвого вираження, пор. *(ніг іде; Перший сніг іде; Він - такий незвичайний, він - перший іїсник зими*. Перевід ознаки до предикативно актуалізуючої посилює смислово вагу ознаки, оскільки вона підтримується структурною-важливістю позиції присудка.

Таким чином, основна відмінність між головними і другорядними членами речення визначається їх значущістю у побудові речення: головні члени обов'язкові для структурної схеми, другорядні члени переважно у двоскладних реченнях у структурному аспекті є факультативними.

## 6. СЕМАНТИКО - ГРАМАТИЧНІ ОЗНАКИ ДРУГОРЯДНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ.

6.1. Означення. Як структурно-семантичний компонент речення типове означення характеризується такими ознаками: 1) не входить до структурної; схеми речення; 2) виражається прикметником та іншими узгоджуваними словами; 3) спосіб зв'язку - узгодження; 4) стоїть перед означуваним словом; 5) означуване слово - іменник; 6) позначає конкретизуючу ознаку предмета; 7) може входити як до складу теми, так і до складу реми.

"Означенням називається синтаксично залежний від іменника, займенника чи будь-якого субстантішованого слова або виразу другорядний член речення, який узгоджується з означуваним словом у відмінку, а також, здебільшого, у числі й роді або пов'язується з ним синтаксичним зв'язком керування чи ... прилягання" (Сучасна українська літературна мова. Синтаксис.-К.: Наук.думка, 1972.-С.199). Основні значення означення:

1) значення якісної ознаки предмета: *улюблена справа, солов Іна пісня, сонячний день, материнське щастя*;

2) значення ознаки за дією: *зеленіючий ліс, виконана справа, молота мука*;

3) значення ознаки дії за суб'єктом дії: *політ льотчика, наказ командира, шепіт лісу*;

4) значення ознаки предмета за його стосунками до іншого предмета: *човен з парусом, чай з лимоном, кава з молоком*;

5) значення ознаки предмета за матеріалом, з якого зроблений предмет: *будинок з цегли, плаття із ситцю, туфлі з шкіри*;

6) значення якісної ознаки: *третій день, на двох столах, у шістьох хлопців*;

7) значення ознаки за належністю: *моє село, пісня солов'я, серце матері, хата батька* (щодо цих конструкцій С.Смерчинський стверджував їх ненормативний характер, а більшу властивість конструкцій типу *соловІна пісня, батькова хата*);

8) значення ознаки предмета за місцем: *будинок у лісі, приміська зона, сільський хлопець*;

9) значення ознаки за часом: *травнева ніч, дощ у липні, січневі морози, березневі відлиги*.

Всі виділені значення, вміщені в одному залежному компоненті, за способом вираження поділяються на узгоджувані та неузгоджувані. Узгоджувані означення виражаються словами, що потенційно узгоджуються у відмінку, роді, числі, зокрема повними прикметниками та дієприкметниками, займенниками-прикметниками, порядковими числівниками.

6.1.1. Узгоджені означення виражаються:

1) прикметниками будь-якого семантичного розряду: *Даруйте радощі мої і клопоти мої - нещастя й радощі мої - весняні ручаї* (В.Стус); *Вчорашній день минув чудово!* (О.Олесь);

2) дієприкметниками: *Сірі води густо спливали з сірого неба на посірілу землю* (М.Коцюбинський);

3) займенниками прикметникової форми: *Ах, як він мить оцю зустрів!* (А.Малишко);

4) порядковими числівниками: *На моїх очах перші сніги зійшли і сповнили мутної води ручаї* (Леся Українка);

5) кількісними числівниками у непрямих відмінках, крім знахідного: *Тут розгорнулися науково-дослідні ділянки двох класів сільської школи* (З газ.).

Узгоджене означення може мати при собі залежні слова. Такі означення називають поширеними. Останнє в українській мові виражається прикметниковими (прикметник із залежними від нього словами) і дієприкметниковими (дієприкметник разом із залежними від нього словами) зворотами: *Схожі на велетенських журавлів крани виднілися на кожному кроці* (В.Собко); *Куці, вмиті вранішньою рососою, ніжно посміхалися і здавались казковими* (О.Слісаренко); *Ген килим, витканий із птиць, летить над полем* (Л.Костенко).

6.1.2. Неузгоджені означення - дуже продуктивна властивість української мови. Вони широко представлені у мовленні, оскільки "вони багатші за своєю семантикою, ніж узгоджені, тому що основне значення ускладнюється додатковими семантичними компонентами" (Бабайцева В.В. Система членів предложения в современном русском языке.- М.: Просвещение, 1988. -С. 132). Значення означення у відмінкових та прийменниково-іменникових словоформ розвинулось та ґрунті об'єктних та обставинних значень семантично вихідних первинних синтаксичних конструкцій.

За способом зв'язку з основними словами неузгоджені означення поділяються на керовані і прилягаючі. До прилягаючих належать означення, виражені інфінітивом, прислівником та фразеологізмом. Прилягаючий інфінітив часто поєднує означувану семантику з об'єктною: *думка навчатися, спроба піти, вміти зіставити (думка (яка? про що?) навчатися)*. Прилягаючий прислівник ускладнює семантику означення своїми лексико-граматичними значеннями місця, часу, способу дії: *Жодна травинка внизу біля річки не ворушилася від вітру* (О.Слісаренко) і *Трава внизу біля річки ніжно простелилася до її течії*.

Традиційно неузгоджені означення, виражені відмінковими та відмінково-прийменниковими формами іменників, називаються керованими. Ця назва відображає їх статус та первинну придієслівну позицію. У поєднанні з іменником така позиція тільки умовно може бути названою керованою, а точніше - вона прилягаюча. Об'єктний компонент у семантиці субстантивного означення зумовлений формою його вираження, а обставинний - лексичним значенням.

Неузгоджені означення виражаються:

1) іменником у родовому відмінку без прийменни *Нові квітки на килимах рука дівчини вишиває* (М.Рильський).

Означення, виражені іменником у родовому відмінку (Я прийменника, можуть означати:

1) особу, предмет, якому прямо або непрямо належить предмет, названий стрижневим словом (родовий посесивний)! *Хату матері я завжди згадую у своїх думках* (В.Герасимчук); і

2) особу, частина тіла якої названа головним словом *Серце дитини чутливе, воно відкрите для добри* (В.Сухомлинський);

3) тваринні або рослинні організми, частина якЛ названа пояснюваним словом: *Опадає черемхи цвіт* (В.Сосюра);

4) подію, якою знаменується певний проміжок часу, названий головним словом: *Дарина часто згадувала день приїзду на шахту* (Ю.Яновський);

5) учасників певного колективу, названого пояснюваним словом: *Учителі школи опрацювали модульну систем/ викладання предметів шкільного циклу* (З газ.);

6) означення до іменника, який указує на форму відтворення образу людини або її зовнішнього вигляду: *Постаті партизан метушилися у розжевій млі* (Григорії Тютюнник);

7) ознаку за місцем перебування, проживання: *Народи світу все більшою мірою виявляють своє прагнення до контролю\* за правами людини у кожній країні світу* (З газ.);

8) діяча, витворювача дії: *Дихання холоду і ночі розлуки вітер нам приніс* (В.Сосюра);

9) ознаку за її носієм або джерелом: *Дубів кошлатих набігає тінь* (А.Малишко);

Ш) якісну характеристику з боку сорту, розміру, віку (такі означення переважно двокомпонентні): *Дівчатко років трьох вибігло на дорогу і дивилося захоплено на заграву вечірнього неба* (Я.Мельник).

2. Іменниками у непрямих відмінках з прийменникамиЛ

1) іменником у родовому відмінку з прийменниками з/із, до, від, з-під, без, для, біля, проти: *Шафа для одягу ховалася в кутку* (В.Собко); *Моя бабуся живе у невеличкому будиночку біля річки; На кормі людина без кашкети* (Ю.Яновський);

2) іменником у знахідному відмінку з прийменниками на, у(в): *Серед майдану стояла прездорова сахарня на чотири поверхи* (І.Нечуй-Левицький);

3) іменником в орудному відмінку з прийменниками з, під, що характеризує ознаку предмета за наявністю в ньому чогось: *Вгорі висіла лампа під жовтогарячим абажуром* (В.Собко);

4) іменником у місцевому відмінку з прийменниками по, у (в), на: *За кермом сидів маленький боєць у великих димчастих окулярах* (О.Гончар).

3. Присвійними займенниками його, їх (зв'язок прилягання): *Його хата була праворуч; її серце тривожно забилося: невже щось трапилося з сином* (О.Довженко).

4. Неозначеною формою дієслова: *Рідко в кого з'являлось бажання виходити опівдні без діла з затінку на сонце* (Ю.Збанацький).

5. Прислівником: *Дорога ліворуч була небезпечною.*

6. Дієприслівником: *Змагання з стрільби лежачи завжди збирало багатьох його прихильників.*

7. Синтаксично нерозкладним сполученням іменника у непрямому відмінку з залежними від нього словами: *Науковець ботанічного саду показав на куцувату рослину, розкішно одягнену майже в суцільну білясту, з розжевим натяком збірну квітку, і професійно-байдуже назвав їїлеспедицею* (Іван Ле).

3 метою розмежування додатків та неузгоджених означень можна використовувати різноманітні синонімічні перетворення:

1. Заміна неузгодженого означення узгодженим: *сік яблуні - яблучний сік; шапка брата - братова шапка.*

2. Перетворення словосполучення з неузгодженим означенням у сполучення підмета з присудком. При цьому слово, яке виступає означенням, стає підметом, а пояснюваний іменник трансформується у дієслово-присудок: *шепіт трави - трава шепотить, сум матері - мати сумує.*

3. Перетворення словосполучення з неузгодженим означенням у речення з присудком *давати*. При цьому слово-означення стає підметом, а підпорядковуюче слово - прямим додатком: *вогонь багаття —> багаття дає вогонь, світло від лампи —> лампа дає світло, тінь від абажура —> абажур дає тінь.*



4. Перетворення неузгодженого означення у поширені узгоджене означення чи в підрядне означальне речення: *теплі багаття* —> *тепло, що йде від багаття, плаття з шовку* *Щ плаття, що пошите з шовку, кава з молоком* —> *кава, щ приготовлена з молоком.*

6.1.3. Прикладка. Прикладка як структурно семантичний різновид означення характеризується таким ознаками: 1) не входить до структурної схеми речення; 2) виражається іменником; 3) може бути узгоджена з означувани словом; 4) може бути у препозиції та постпозиції; 5) пов'язана і іменником; 6) означаючи предмет, дає йому іншу назву (поєднує значення ознаки предмета з значенням предмета); 7) може входити до складу теми і реми. Особливість приклади щодо вираження та її семантика дає підставу вичленувати її як окремих другорядний член речення (див.: (Современні русский літературний язык /Под ред. П.А.Леканта.-М. Высш.шк., 1982; Основина Г.А. Приложение и уточняющие члены предложения // Предложение как многоаспектн единица языка /Под ред. В.В.Бабайцевой.-М.: Высш.шк. 1984)).

Прикладка може означати:

- 1) характеристику особи за професією, родом занять; *лікар-невропатолог, дідусь-шахист;*
- 2) характеристику особи за національною належністю *дівчиши-туркменка, хлопець-грузин;*
- 3) характеристику особи за соціальним походженням *Ц юнак-робітник, дівчина-орендаторка;*
- 4) характеристику особи за місцем проживання: *жінка-киянка;*
- 5) характеристику особи за віком: *дитина-немовля, хлопець-підліток;*
- 6) характеристику особи за родинними стосунками: *дівчата-сестрички;*
- 7) родову назву при видовій: *Дніпро-річка, Київ-місто;*
- 8) видову назву при родовій: *трава звіробій, місто Донецьк, річка Сіверський Дінець;*
- 9) якісну характеристику особи або предмета: *юнак-богатири, дуб-велетень, красуня-берізка.*

Прикладка - це залежний від ведучого слова другорядний член, який виражається іменником або

субстантивованим словом і приєднується до ведучого слова паралельними з ним формами з метою, його визначення, уточнення або пояснення.

Відношення прикладки з означуваним словом є «позитивними, що походить від лат. *аррозМо* -близький. Лпозитивні відношення - це відношення смислової і граматичної рівноправності. Обидва ці слова позначають один об'єкт реальної дійсності. Апозитивні відношення в історії лінгвістики називали по-різному: синтаксичний паралелізм (Д.М.Овсянико-Куликовський), кореляція (Є.В.Кротевич), іплікація (І.П.Распопов).

Паралелізм. При паралелізмі залежний іменник не повторює форм стрижневого слова, а вступає з ним у паралельний зв'язок, вживаючись у певних формах і однаково підносячись і до тих слів, які залежать від них, і до тих слів, від Іких вони самі залежать. Форми цього слова можуть збігатися з иедучим (*офіцер-парламентер*) і не збігатися (*дівчина-фіолог*). Це особливий вид синтаксичного зв'язку, який об'єднує ознаки сурядності і підрядності. Момент сурядності виявляється в їх рівноправності, але це не однорідні члени речення, а словосполучення, в якому одне слово залежить від іншого.

При сурядності є перелічувальна інтонація і сполучники сурядності і різні слова називають різні об'єкти реальної дійсності. У цьому ж випадку,крім відношень паралельності, встановлюються стосунки пояснення, а не перелічувальні, тому V такому словосполученні спостерігається відношення між підметом і ознакою.

Між стрижневим і залежним словом можуть спостерігатися різні випадки кореляції:

1) не збігається відмінок, коли у ролі прикладки ішступає прізвисько: *Всеволода Велике Гніздо; з Річардом Левине Серце;* або назви творів, органів друку, установ: *романом "Тигролови"; у повісті "Щедрий вечір",* або прізвища і словосполуки із словами *на ім'я, на прізвище: братів за прізвищем Вовк.*

2) не збігається число, коли залежне слово є власною назвою: *місто Черкаси, місто Чернівці.*

Прикладка може виражатися:

1) іменником: *професор Коваленко, хлопці-запорожці, багач-дукач;*

2) субстантивованим словом: а) прикметником: *жінка-вчений, мама-вагоновожатий*; б) дієприкметником: *завідуючий Сидоренко*;

Ведучим словом найчастіше виступає: а) іменник: *хііопець-молодець, дівчина-красуня*; б) субстантивованій прикметник: *про найголовніше - життя*; в) займенником: *вони, поети, всім відомі*.

Прикладка може стосуватися і опущеного члена речення: *Чи бач, де заховалася пустунка?* Прикладка може стосуватися будь-якого члена речення, вираженого іменником\*м, займенником або іншим субстантивованим словом: *Земле, моя всеплодющая мати*. Вона може бути препозитивною і постпозитивною: *Вітаю тебе словом-привітом; сорока-злодійка; дуб-гігант*.

Прикладка може бути непоширена і поширена: *зупинка "Вулиця Шекспіра", станція "Великі луки", пароплав "Тарас Шевченко", лозунг "Працюймо чесно!"*.

Прикладка може бути невідокремленою і відокремленою: *Ми, студенти Донецького державного університету, пишаємося своїм вузом*.

Критерії розрізнення прикладки і означуваного слова:

1. Прикладка за змістом конкретніша від підрядкуючого слова, бо вона уточнює його, дає якісну характеристику: *Шевченка глибоко радувала зустріч з простою людиною, з селянином-кріпаком (П.Жур) (селяни які? кріпаки)*.

2. Власні назви неістот (назви гір, рік, озер, морів, міст, сіл, планет, умовні назви установ, підприємств, організацій, закладів, газет, журналів, творів мистецтва, пароплавів, потягів, зупинок тощо) є прикладками до загальних назв: *Село Троянівка гніздиться в долині* (Григорій Тютюнник).

3. У словосполученнях, які складаються із загальної назви і власного імені: по-батькові, прізвища людини, прикладкою є власна назва: *Професор Буйко й собі завернув на шпиль Владимирської гірки (Я.Ваш) (професор який? Буйко)*.

Написання прикладк. Непоширені прикладки з означуваним словом пишуться окремо, через дефіс, в лапках:

1. У більшості випадків прикладки з означуваним словом пишуться через дефіс. Це прикладки на позначення якісної характеристики головного слова, визначення його вікової, національної, фахової та локативної властивості: *калина-красуня, чоловік-харків'янин*.

2. Якщо родові поняття передують видовому, то прикладка пишеться окремо (прикладкою є родові поняття): *трава ініробій, квітка пролісок, дерево смерека*.

При зворотному порядку слів ставиться дефіс і в цьому випадку прикладкою є родові поняття при видовому: *звіробій-трава, пролісок-квітка*. Складні терміни типу *заєць-русак, льон-Оовгунець* пишуться через дефіс, хоча першою стоїть родова наша.

3. Коли спочатку стоїть власна назва, а за нею загальна, то прикладка пишеться через дефіс (прикладкою є загальна назва): *Дніпро-ріка, Шевченко-художник*, якщо зворотний порядок слів - то окремо: *ріка Дніпро, художник Шевченко*.

4. Якщо прикладкою є загальноприйняті в побуті назви людей, то вона пишеться окремо: *громадяни пасажири, панове учителі, товариші філологи*.

5. Умовні власні назви підприємств, установ, закладів, організацій, пароплавів, потягів, творів мистецтва, журналів, газет і под. пишуться в лапках: *поема "Тайдамаки", кінотеатр "Зірочка", часопис "Слово"*.

Від сполучень прикладкового типу слід відрізнити неприкладкові сполучення, що також пишуться через дефіс, зокрема складні слова: *рута-м'ята, хліб-сінь*. Основною ознакою прикладкового словосполучення є його співвіднесеність з одним поняттям. І прикладка, і пояснюваний іменник є різними назвами того самого предмета: *народ-борець, жінка-мати, лікар-терапевт*. Одне із слів є головним, пояснюваним, а друге - залежним, пояснюючим. У сполученнях неприкладкового характеру компоненти означають два різні предмети і виступають як рівноправні, тобто сурядні, елементи єдності і між ними можна поставити сполучник єднальності /.

6.2. Додаток. Як структурно-семантичний компонент речення типовий додаток характеризується такими ознаками: 1) переважно не входить до структурної схеми речення (є другорядним членом речення), 2) виражається іменником і займенником, 3) пов'язаний з підпорядкуючим словом керуванням або приляганням, 4) стоїть після пояснюваного слова, 5) підпорядковуюче слово має дієслівний характер, 6) позначає предмет (об'єкт), 7) може входити до складу теми і реми, може самостійно виражати компоненти актуального членування.

З формального боку у сучасній українській літературній мові розрізняється два різновиди додатка - прямий і непрямий. Показником їх розрізнення є насамперед специфіка керування у підрядному словосполученні з об'єктними відношеннями. Загальносемантичним відповідником цього поділу є уявлення про різні ступені охоплення об'єкта дією чи станом.

Додаток - це другорядний член речення, що означає предмет, на який переходить дія або доповнює уявлення про предмет. Додаток може позначати:

- 1) об'єкт, на який переходить дія предмета: *Дівчина вчить віри;*
- 2) об'єкт чуття, думки, мовлення, мислі, бажання, прагнення доповнити дію: *відчувати сором, сподіватися успіху;*
- 3) доповнення уявлення про якості чи властивості: *повне зоряних багатств;*
- 4) суб'єкт стану: *Софійку аж тіпало від образи та злості* (А.Дімаров);
- 5) об'єкт володіння, передачі і присвоєння: *Мати продавала квас* (П.Панч);
- 6) адресат дії: *подарувати матері, віддати товаришеві, повернути сусідові.*

За характером зв'язку додаток може стосуватися:  
а) дієслова: *зустріти колегу, звернутися до дівчини;* б) іменника: *страх за батька, читання книжки;* в) прикметника: *уважний до матері, чуйний до колег;* г) прислівника: *зрозуміло для всіх;* г) слова категорії стану' (предикативного прислівника): *мені сумно, мені зрозуміло.*

6.2.1. Прямим називається додаток, що означає предмет, на який безпосередньо переходить дія: *Важко їй слухати ці суворі слова.* Прямий додаток є конструктивно необхідним і завжди реалізується тільки при перехідному дієслові.

Семантично прямий додаток може означати:

- 1) об'єкт фізичної дії: *перекопати город, обстругувати дошку, зрізати дерево;*
- 2) об'єкт сприйняття: *побачити дівчину;*
- 3) об'єкт почуття: *відчутти тепло;*
- 4) об'єкт мислення: *уявляти перспективу, продумати розвиток.*

При дієсловах руху прямий додаток може означати просторовий об'єкт: *проїхати степ, пролетіти море, пропливти океан.*

114

Залежно від семантичної диференціації перехідних дієслів і значенневого відношення, властивого підрядному словосполученню, що відображає зв'язок між дією та її об'єктом, у межах прямого додатка виділяється кілька різновидів.

1: Додаток означає наявний до початку дії-предмет, на який дія переходить повністю, охоплюючи, змінюючи, переводячи його до іншого стану: *бити скло, гризти дерево, ламати палицю, прати білизну.*

2. Додаток означає предмет, поняття, явище, що виникає як наслідок відповідної дії: *будувати завод, конструювати літак, розпалювати вогнище, писати роман, скликати збори, витесувати кіюк.*

3. Додаток конкретизує, доповнює значення відповідного дієслова, виступаючи у з'ясувальній функції: *відчувати біль, чути пісню, слухати доповідь, бачити долину, трактувати результати, визнавати уряд.*

4. Додаток сполучається з кількісно обмеженою групою безособових дієслів фізичного стану: *морозити, лихоманити, тіпати, трусити, трясти, нудити.*

Прямий додаток виражається:

1) іменником, займенником, словами інших частин мови, вжитими у ролі іменників, у знахідному відмінку без прийменника, а також сполученням кількісного числівника чи іменника з числовим значенням у знахідному відмінку з іменником у родовому або називному відмінку: *Мохнатий джміль із будяків співає мед* (М.Рильський); *Вона підійшла до кіоска і купила два бутерброди.*

2) іменником, займенником, субстантивованим словом у родовому відмінку без прийменника: а) якщо при дієслові-присудку є заперечна частка *НЕ*: *Соняшники зовсім не ворухатся й нікуди не повертають голів* (Ю.Яповський); б) коли дія переходить не на весь предмет, а лише на якусь його частину: *Мама попросила сина купити хліба;* в) якщо паралельна форма знахідного відмінка можлива: *Оля купила олівці і Оля купила олівець;* г) якщо іменник позначає неживий предмет і залежить від предикативного слова у безособовому реченні: *Чомусь аж шкода \*зробилося цієї рослини* (Іван Ле).

6.2.2. Непрямий додаток. Залежачи від неперехідного дієслова, непрямий додаток може означати в окремих випадках предмет, на який безпосередньо спрямовується дія: *диригувати оркестром, керувати хором, командувати взводом.* Отже,

основна відмінність між прямим і непрямим додатком містить не в характері спрямованості дії на предмет. Визначальним % непрямого додатка є, насамперед, вираження його формами непрямих відмінків, крім знахідного.

Розрізняється два різновиди непрямого додатка: прийменниковий та безприйменниковий.

Безприйменниковий непрямої додаток<sup>^</sup>  
Безприйменниковий непрямої додаток може виражатися:

- 1) родовим відмінком: *допомогтися успіху*;
- 2) давальним відмінком: *вторити товаришеві, кланятися матері*;
- 3) орудним відмінком: *оволодіти наукою, керувати школою*.

Семантично безприйменниковий непрямої додаток може виражати:

- 1) зняряддя дії: *рубати сокирою, різати пилюкою, стругати струганком, розрізати ножем, розтинати ножицями*;
- 2) міру місткості: *діжка меду, ложка цукру*;
- 3) об'єкт зіставлення: *вищий батька, старший сестри*;
- 4) діючий предмет: *небо вкрилося хмарами*;
- 5) об'єкт навчання: *навчатися співу, навчатися танцю*;
- 6) суб'єкт дії: *не віриться мені*;
- 7) особу чи предмет, на яких спрямоване почуття: *зрадів друзів*;
- 8) уникнення певного, об'єкта: *Вона боялась Відпари (М.Коцюбинський)*;
- 9) міру наявності об'єкта: *бракувати часу, вистачати волі*;
- 10) адресата дії: *Організація доручила Валентинові скласти радіоприймач (О.Гончар)*;
- 11) об'єкт руху: *замахнутися рукою, жестикулювати руками, ворушити ногами, хитати головою*,  
Напр.: *Процент був як стіна білий і божевільно розводив п4 боках очима (Панас Мирний)*;
- 12) наділення певним об'єктом: *нагородити медаллю, озброїти рушницею, оснащувати озброєнням*;
- 13) вживання відповідного об'єкта: *харчуватися продуктами*;

14) об'єкт обміну: *обмінюватися телеграмами, перекидатися м ячем*.

#### Непрямої прийменниковий додаток

За допомогою прийменників при додатках у сучасній українській літературній мові виражається широке коло об'єктних відношень. До найважливіших ознак, на основі яких встановлюється функція прийменникової конструкції в реченні, належить здатність додатка відповідати на питання непрямих відмінків, а обставин - на питання обставин, а також можливість заміни іменникових додатків з прийменниками відповідними особовими займенниками при тих самих прийменниках (*з ним, над ним* і под.), а іменникових обставин - займенниковими обставинами без прийменників (*там, тоді, так, так довго* та ін.).

Ядерним підрядним зв'язком у словосполученні поєднується не самостійна відмінкова форма іменника, що має об'єктне значення, а прийменниково-іменникова конструкція. Непрямої додаток може виражати семантику:

- 1) об'єкта (позитивного чи негативного; ставлення, піклування: *З якою пристрасстю він сперечався про діло кровне - про літературу!* (М.Рильський);
- 2) об'єкта розумової діяльності: *Ніби несе велика вода до водоспаду, мені годі думати про врятування (Ю.Яновський)*;
- 3) об'єкта чуттєвого сприйняття: *Не дивись на березу плачучу (Леся Українка)*;
- 4) об'єкта дотику: *Попереду, спираючись на плечі товаришів, іде поранений вже літній робітник (О.Довженко); Він заглиблюється в далекий і недосяжний світ (О.Донченко); Правда, смішно вірити й любить, Правда, сішно з квітів милуватись? (М.Рильський)*;
- 5) об'єкта досягнення, наближення до нього в результаті дії: *Ми йдем, ми дійдем до мети (В.Сосюра)*;
- 6) доповнення одного об'єкта іншим: *Я приєднуюсь до них і додаю голоса до їхньої пісні (Ю.Яновський)*;
- 7) спрямування дії, виконуваної суб'єктом, на об'єкт: *До неї засміялася русява голівка з мигдалевими очима і кучерями, розсипаними по округлих плечах (П.Панч)*;
- 8) ставлення об'єкта: *Хвиля вже далеко летить і над лозами глузує (О.Олесь)*;
- 9) об'єкта праці, мислення, спрямування зусиль на оволодіння ним: *Ох, мав він над чим думати: його справи*

грошові з якого часу були не в найліпшому стані (Ле Українка);

10) соціативності: *З ними, з цими людьми, простим чесними й відданими, він уже пройшов сотні кілометрів і мріяв пройти ще сотні* (О.Гончар).

### 6.2.3. Інфінітивний додаток.

Додаток, виражений неозначеною формою дієслова, може залежати від перехідних і неперехідних дієслів | співвідноситься з функціонального погляду з додатком простоїв речення або підрядним з'ясувальним (за структурної семантичною) і підрядним додатковим (підрядним додатковим У за логіко-граматичною) класифікацією.

У сучасній українській літературній мові виділяють кілька груп дієслів, з якими поєднується додаток у формі інфінітива. Це дієслова, що означають:

1) бажання, прагнення суб'єкта виконати дію: *хотім прагнути, братися, збиратися, готуватися, силкувати відважися: Полк саме готувався форсувати річку* (О. Гончар);

2) домовленість, зобов'язання, намір виконати дію! *погодитися, домовитися, обіцяти, поклястися, загрожувати, думати, сподіватися, мріяти: Він мріяв здобути собі у горах орла, вимуштрувати його для полювання і протягом зими здобути багато лисиць* (З.Тулуб);

3) сприяння або перешкоду у виконанні дії: *дозволити, допомогти, дати, заборонити, навчити: Зброя дів\*нить, не дай на край суходолу ступити;*

4) небажання виконати дію або уникнення дії: *відмовлятися, боятися, соромитися, ухилитися, уникати, лінуватися: Збирайте, як розумний садівник, Достиглий овоч } Грінченка й Доля, Не майте гніву до моїх порад і не лінують } доглядать свій сад* (М.Рильський).

У внутрішньосинтаксичній структурі речення інфінітивний додаток співвідноситься з прямим знахідного відмінка іменника, непрямым безприйменниковим та прийменниковим додатком (див.: (Сучасна українська літературна мова. Синтаксис.-К.: Наук.думка, 1972.-С 187-199)),

### 6.3. Обставина. Як структурно-семантичний компонент

речення типова обставина характеризується такими ознаками 1) не входить до структурної схеми речення (виступ другорядним членом речення); 2) виражається прислівником дієприслівником, відмінковими і прийменниково-відмінковими

формами іменників (з тенденцією до незмінюваності, що виявляється неоднаково); 3) спосіб зв'язку - прилягання і "слабке керування"; 4) займає різні позиції, найчастіше - постпозитивну; 5) прилягає до дієслівного слова; 6) позначає обставину (або ознаку ознаки, дії та ознаки); 7) може входити до складу теми і до складу реми.

Зживання обставин як другорядних членів речення впливає не з лексико-граматичної природи ядра підрядного словосполучення, яке вони пояснюють, а з конкретної потреби охарактеризувати дію щодо способу, часу, місця, причини, умови, міри і ступеня її перебігу. Основу граматичного зв'язку обставин з тим членом речення, який вони характеризують, становить прилягання. Тільки при дієсловах руху та локативної семантики обставини постають валентно зумовленими і є обов'язковими компонентами реченнєвої структури: *відправити пакунок (звідки?) з міста (куди?) до села; перевозити (звідки?) з села (куди?) до хутора; перебувати (де?) на відпочинку.*

Обставина - другорядний член речення, який указує на спосіб здійснення дії, її якість або інтенсивність, а також місце, час, причину, мету, умову, з якими пов'язана дія або вияв ознаки. Обставини можуть відноситися як до окремого члена речення (валентно зумовлені компоненти реченнєвої структури), так і до основи речення в цілому (детермінанти): *Коні шалено мчали полем* (Ю.Мушкетик) - обставина *шалено* пояснює присудок *мчали*; *У місті хлопці зустрілися з побратимами* (О.Слісаренко) - обставина *місця* (детермінант) у *місті* пояснює основу речення загалом:

Обставини можуть виражатися:

1) прислівником: *Раптом небо пронизливо засвітило* (О.Гончар);

2) дієприслівником: *Тривалий час вони йшли не розмовляючи;*

3) дієприслівниковим зворотом: *Відповівши на всі запитання, він підійшов до головного;*

4) іменником в орудному відмінку без прийменника: *Струнками пружними клинцями пішла авіація, розгортаючись над дотами* (О.Гончар);

5) непрямыми відмінками з прийменниками: *Додому і лікарні Демид повернувся через тиждень* (В.Собко);

б) субстантивованими словами у непрямих відмінках\* *Другого дня Семен Олександрович постукав у двері Демида сьомій* (В.Собко);

7) інфінітивом: *Вони приходять послухати Сократ* (Ю.Мушкетик);

8) порівняльними зворотами: *Холодні очі сковзнули я всьому, наче крижинки* (М.Коцюбинський);

9) синтаксично нерозкладними словосполученнями: *і вечора до самого ранку їздив начальник по своїй ділянці кордон* (Ю.Збанацький);

10) фразеологізмами: *У важку хвилину майор Сергее особисто повів в атаку й поліг в бою смертю хоробр* (Н.Рибак).

Значення обставин різноманітні. За найбільш загальними семантичними ознаками виділяють: обставині-способу дії, міри і ступеня, місця, часу, причини, мети, умови, допусту, наслідку.

6.3.1. Обставини способу дії дають якісц характеристику дії чи стану, означають спосіб здійснення аб вияву ознаки і відповідають на питання: як? яким способом?

Основним способом вираження обставин способу дії виступають:

1) якісно-означальні прислівники: *Ми обоє могли бут об'єктивними, могли розмовляти тактовно, логічн* (Ю.Яновський);

2) означальні прислівники способу дії: *Незадовго світання поодиноці і по двоє почали розходитись* (М.Стельмах);

3) іменник в орудному відмінку без прийменника загальним порівняльним значенням: *Самотою повзли мі хатами брудні дороги* (М.Коцюбинський);

4) іменник з прийменником: *Ліс гомонить, мов живий, на тисячу ладів, на тисячу голосів* (П.Мирний);

5) дієприслівниковий зворот: *. Тихо, немов крадучись, підповзає до перону військовий ешелон* (А.Шиян);

6) порівняльний зворот: *Він, як бурчак, рвав би каміння, рив береги, з корінням вивертав би дерева* (М.Коцюбинський).

6.3.2. Обставини міри і ступеня характеризують дію або ознаку щодо інтенсивності чи міри їх вияву і відповідають на запитання в якій мірі? як часто? як багато? скільки разів? у скільки\* разів?

Обставини міри і ступеня дії виражаються:

1) прислівниками: *Червоно-жовті плями його (сонця) ішуться з порохом шляху і, здається, занадто старанно бивають у собі найтонші дрібнички улиці* (Г.Косинка);

2) прийменниково-іменниковими конструкціями: *Але я, прикусивши до болю нижню губу, поспішаю до хати* (Г.Косинка).

6.3.3. Обставини місця дають просторову характеристику ті, ознаки, події і відповідають на питання куди? де? звідки? Обставини місця означають 1) місце дії: *Під горою веселками (пищав Дніпро* (Яків Ваш); 2) напрям руху: *Датико обережно, це впевнено йшов уперед* (Ю.Збанацький); цей напрям руху Характеризується трьома відтінками: а) безвідносно до Маю кінцевого чи вихідного пункту: *Ми йшли уперед, долаючи перешкоди* (І.Гнатюк), б) вихідний пункт руху: *Просте Надія поверталась з заводу наче на крилах* (Яків Ваш), в) кінцевий пункт дії: *Та стежка вела до Дикого струмка* (Ю.Мушкетик); 3) шлях руху: *Через ліси й поля, побіля сіл тече маленька річка, прозора й чиста* (Є.Гуцало).

Обставини місця поділяються на власне-обставини та обставини напряму дії чи стану. Власне-обставини місця вказують на локалізацію дії в просторі, на відповідній площині дії чи стану, що виражається присудком двоскладного речення Ібо головним членом односкладного речення, і відповідає на питання де? Власне-обставини місця виражаються:

1) прислівниками місця: *У сонці красуючись, біла хмаринка тріпоче вгорі* (П.Дорошко);

2) прийменниково-іменниковими конструкціями: *Аж ось на шпилі, На гострому сірому камені блиснуло щось, наче племін* (Леся Українка).

Обставини напряму дії чи стану конкретизують перебіг дії в просторі, вказуючи кінцеву (куди?), вихідну (звідки?) точку поширення дії чи стану або ж виражають шлях дії-руху (яким шляхом?). Характерною особливістю цих обставин є те, що вживані для їх вираження лексеми (синтетичні або аналітичні) поєднуються з дієсловами, загальне значення яких полягає у вираженні руху, переміщення.

6.3.4. Обставини часу характеризують дію, ознаку, стан за їх відношенням до певного часу і відповідають на запитання коли? з якого часу? до якого часу? з яких пір? до яких пір? доки? Обставини часу виражаються:

1) прислівниками: *Вчора відбувся зїзд орендаторів та фермерів області* (3 газ.);

2) прийменниково-іменниковими конструкціями: *На горіщі було відчинене віконце і звідти тягнуло приємною прохолодою* (В.Винниченко);

3) безпрійменниковими іменниками у формі непрямих ідмінків: *Днями відбудеться іспит із спеціальності*;

4) дієприслівниковими зворотами: *Пройшовши узлісся, Микола побачив невеличку хату, що прилулися самотньо до лісу* (Я.Мельник).

Обставини часу можуть бути поширеними і непоширеними, пор.: *У суботу в молоді Та великий збір, То ж сходяться подруженьки До неї у двір* (Леся Українка); *На світанку дев'ятого січня о десятій годині тридцять хвилин почалася артилерійська канонада і тривала дві години* (Григорій Тютюнник).

Обставини часу можуть вказувати:

1) на часову межу дії - її вихідний або кінцевий момент: *Ганна з першого ж дня збрала свою ланку й не знала спочинку ні вдень ні вночі* (Ю.Яновський);

2) на момент, в який відбувається, відбувалася чи відбуватиметься дія: *О другій годині небо задзвеніло тонким комариним гулом* (Ю.Бедзик);

3) на характеристику дії безвідносно щодо її вихідного і кінцевого моменту перебігу: *Чи зустрінеться вона ще коли і ним?* (Ю.Збанацький).

6.3.5. Обставини причини вказують на причину, підставу виникнення дії чи ознаки, відповідають на питання чому? через що? з якої причини? на якій підставі?

У сучасній українській літературній мові обставини причини виражаються:

1) прислівниками причини: *Спересердя він кинув наполовину недокурну сигарету на підлогу* (П.Загребельний);

2) прийменниково-іменниковими конструкціями: *Від одного слова розкрилася в душі моїй руна* (Леся Українка); *З радощів він мало не збожеволів* (М.Коцюбинський).

Окрему групу становлять прийменниково-відмінкові конструкції з похідними прийменниками типу *завдяки, внаслідок, в результаті, у зв'язку*, що виражають семантику причиново-наслідковості: *В результаті підвищення авторитету України у міжнародних стосунках вона все більшою мірою посідає належне їй місце у світовій інтеграції фінансових і підприємницьких зв'язків* (З газ.).

3) дієприслівниками: *Натомившись, спить дочка його рідка, у світі єдина!* (І.Нехода);

4) дієприслівниковими зворотами: *Гнат зрадив, побачивши Настю та сина, і заплакав* (М.Коцюбинський).

6.3.6. Обставини мети означають мету дії і відповідають на питання для чого? з якою метою?

Обставини мети виражаються:

• 1) прийменниково-іменниковими формами: *Не все нам бігати по горішки, жартуючи, у тихий гай* (Л.Глібов); *Захоп, те в світ, де склється джерело, Де в'ються ластівки, снують брунатні бджоли, Де в честь оратая пшениця гне стебло. Де дерево життя не зав'яда ніколи* (М.Рильський);

2) інфінітивом: *Через три дні їх справді випущено і дозволено піти попрощатися з родиною* (Панас Мирний)

6.3.7. Обставини умови означають умову, при якій відбувається чи може відбуватися дія і відповідають на запитання при якій умові? Обставини умови виражаються іменниково-прійменниковими конструкціями з прийменниками *у, при, за*: *Та при такій погоді треба ще подумати про купівлю* (М.Стельмах); *Отик жив Чіпка, виростав у голоді та в холоді, у злиднях та недостачах* (Панас Мирний); *Божевільний!.. Бо ж тільки з божевілля потягнуться пальці на клавіші буквально в другім такті після страшного вибуху міни поруч* (Іван Ле).

6.3.8. Обставини допусту вказують на умову, всупереч якій відбувається дія, і відповідають на запитання незважаючи на що? всупереч чому?

Обставини допусту можуть виражатися:

1) прийменниково-іменниковою конструкцією з прийменником *незважаючи на*. *Незважаючи на малесенький вітерець парило і робилося душно* (Григорій Тютюнник);

2) прийменниково-іменниковою конструкцією з прийменниками: *всупереч, наперекір*. *Наперекір долі я знову йду стрімко до перемоги* (В.Герасимчук).

6.3.9. Обставини наслідку означають наслідок, зумовлений перебігом дії/стану стрижневого дієслова, відповідають на питання для якого наслідку? до якого наслідку? Обставини наслідку здебільшого виражаються іменником у знахідному відмінку з прийменником *на*: *Я все життя пам'ятаю її на муку* (В.Паншук); *Взяв я цей шмат землі на біду* (Г. Косинка).

## 7. СИНКРЕТИЧНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ.

Синкретизм у системі членів речення - це поєднаний (синтез) в одному члені речення диференційних ознак різних членів речення, їх функцій. Причиною появи та існуванні синкретичних членів речення є необхідність виражений синкретичної семантики, що значно багатша, ніж семантики типових членів речення. Синкретизм членів зумовлюється:

- 1) невідповідністю форми і змісту;
- 2) подвійними синтаксичними зв'язками і відношеннями;
- 3) синкретичними категорійними значеннями словоформ;
- 4) еліпсисом дієслівної форми;
- 5) лексико-граматичними властивостями сполучуваних форм.

Завжди синкретичними за семантикою є словоформи, що поширюють члени речення, виражені віддієслівними іменниками, оскільки семантика цих слів поєднує значення предметності із значенням дії. Так, у словосполученні *подорож до Києва* синкретичне категорійне значення головного сліши зумовлює складну семантику словосполучення і лівобічне ті правобічне поширення: *минулорічна* (яка?) *подорож до Києва*. У словосполученні *подорож до Києва* поєднується означальне її обставинне значення (яка? куди?), оскільки субстантивній властивість іменника "*подорож*" (предметне значення) вимагав або зумовлює необхідність атрибутивного поширювача, загальна дієслівна властивість (дія) - необхідність в обставинному ти об'єктному поширювачі. Необхідність в обставинному поширювачі зумовлюється лексико-граматичним значенням руху. Питання куди? зумовлюється існуючим генетичним зв'язком віддієслівних іменників з мотивуючим дієсловом: *подорожувати куди?*

Віддієслівні іменники вносять у речення додаткову предикацію, тому можлива заміна їх дієприслівниковими зворотами та підрядними реченнями: *Після прибуття до Києва школярі відвідали музей Лесі Українки // Прибувши до Києва, школярі відвідали музей Лесі Українки // Як тільки школярі прибули до Києва, вони відвідали музей Лесі Українки.*

Синкретизм члена речення може зумовлюватися синкретичним характером його власних семантико-<sup>1</sup>

синтаксичних властивостей, місцем у системі частин мови. Підтвердженням цього є інфінітив. "Якби ми нічого не знали про походження неозначеної форми, то ми б визначили її як "дієслово, що зробило один крок у напрямі до іменника". Знаючи ж її походження, ми скажемо, що це "іменник, який не дійшов один крок до дієслова" (Пешковський А.М. Русский синтаксис в научном освещении.-7-е изд.-М.:Учпедшз, 1956,-С.131). Як і в інших синкретичних формах, в інфінітиві залежно від синтаксичних умов посилюється то субстантивний, то дієслівний компонент. Субстантивний компонент посилюється:

1) в позиції підмета; 2) в позиції додатка; 3) в інфінітиві уявлення (В.В.Виноградов назвав такі конструкції "інфінітивно-називними реченнями" (Див.: (Виноградов В.В. Основные вопросы синтаксиса предложения//Изб.труды. Исследования по русской грамматике.-М.: Наука, 1975.-С.268; Жарков А.В. Отражение глагольно-именной природы инфинитива в его синтаксических функциях // Рус.яз. в школе.-1982.-Ж)): *Йти вночі до лісу? Ні, це страшно та й небезпечно* (О.Слісаренко).

Дієслівний компонент у семантиці інфінітива актуалізується у синтаксичній позиції складової частини дієслівного складеного присудка, самостійного присудка. Інколи суб'єктний інфінітив при модальних дієсловах типу *ігноруються, мріяти, боятися, готуватися* кваліфікують як додаток (Див.: (Сучасна українська літературна мова. Синтаксис.-К.: Наук.думка, 1972, розділ написав А.П.Грищенко; Распопов И.П. Строение простого предложения в современном русском языке.-М.: Просвещение, 1970.-С.52)). Це здійснюється на підставі можливого перетворення залежного інфінітива разом із прислівними поширювачами на окреме підрядне речення: *Хлопчик надіявся вчасно приїхати до міста // Хлопчик надіявся, що вчасно приїде до міста*. З другого боку, він доповнює семантику модального дієслова і може кваліфікуватися разом з ним як єдине синтаксичне ціле - складений дієслівний присудок. Отже, інфінітив у таких конструкціях виконує подвійну функцію: "позначає дію діяча та об'єкт дії, виражений відмінюваною дієслівною формою" (Бабайцева В.В. Система членов предложения в современном русском языке.-М.: Просвещение, 1988.-С.95^).

Синкретизм компонентів речення наявний при еліпсисі дієслівної форми, при якому залишкова частина бере на себе функцію еліпсованої структури, зберігаючи свою первинну



функцію. В результаті у словоформі поєднується старий зміст новим, що виявляється у нових зв'язках: *Я приніс додому ціли букет фіалок, які були всі в росі // Я приніс додому цілий букет фіалок у росі*. Означення "в росі" зберігає свою попередню об'єктну семантику, і набуває нової атрибутивної семантики<sup>TM</sup> перебуваючи у приїменниковій (власне-предметне значення іменника "фіалки") позиції.

Синкретизм членів речення може зумовлюватися віднесеністю сполучуваних форм до лексико-семантичної угруповань слів, до лексико-граматичних розрядів частин мови їх валентним потенціалом та ін., пор.: *Білка сиділа на гілці дерева і смакувала лісові горішки* (Є.Гуцало). До словоформи "ні г'яци" можна поставити два питання де? і на чому? Перші питання зумовлене валентними властивостями дієслова! предиката "сидіти", а питання на чому? - як властивостями дієслова-предиката "сидіти", так і (особливо!) - лексико\*граматичними властивостями словоформи "на гілці", в якій конкретно-предметне значення не послаблюється у таких синтаксичних умовах (*сидіти не тільки де?*, але *й на чому?*). Ці обидва різновиди валентності дієслова поєднується в одному компоненті "на гілці", пор.: *сидіти у в'язниці* - одна, *сидіти тут* (одна), *сидіти на дивані* (дві). Поєднання семантики місця ТЦ об'єкта робить можливим постановку двох питань кваліфікацію такого елемента як синкретичного, що поєднує собі семантику додатка та обставини.

У синкретичних членах речення залежно від синтаксичної позиції може посилюватися той чи інші семантичний компонент. Актуалізація його зумовлюється:

1) семантикою сурядної однорідності. Такий ряд однорідних членів відкривається морфологізованим членом речення, всі інші перебувають в аналогічній синтаксичній позиції: *Ніч була прохолодною, з дощем і з вітроЦ* (В.Підмогильний);

2) морфологізованим узагальнюючим словом: *Гарбузі росли скрізь: і на городі, і на леваді, і навіть на вулиці, не даючи й проходу* (О.Довженко);

3) морфологізованим уточнюючим словом: *Рантом попереду, на перехресті, щось блигнуло один раз, потім другий\** *Всіх охопила тривога* (О.Слісаренко).

Синкретизм членів речення перебуває у постійному розвитку, що засвідчує видозміну традиційно витлумаченої

реченневої структури з п'ятиелементним інвентарем членів речення.

## 8. НОВЕ ВЧЕННЯ ПРО ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ.

Синтаксичні зв'язки між словами можуть бути глибонними і поверхневими. Традиційне вчення про члени речення ґрунтується на ототожненні обох типів зв'язків. Нове вчення ґрунтується на їх розмежуванні. Ще О.М.Пешковський звернув увагу на слабкокеровані форми в реченні, які відносяться не до одного слова, а до всього речення в цілому. Розвиваючи ці думки, було запропоновано розмежувати синтаксичні зв'язки в реченні на реченневі та словосполучувальні (Т.П.Ломгев, Я.І.Рословець). Все це дало підставу для опрацювання концепції детермінуючих членів речення, яка послідовно опрацьовується І.Р.Вихованцем, К.Г.Городенською (русистами Н.Ю.Шведовою, Г.О.Золотовою, М.В.Всеволодовою, В.П.Малашенком, Т.О.Жданкіною, О.Б.Сиротініною, Г.М.Акимовою, Т.І.Антоною, Т.М.Зінченко та ін.). У русистиці панує погляд на детермінанти як компоненти, що не входять до структурного мінімуму речення. На цій підставі розмежовують суб'єктно-об'єктні детермінанти (за Н.Ю.Шведовою) та обставинні детермінанти (за Н.Ю.Шведовою). До перших відносяться структури типу *Мені холодно, Унас канікули*. Вихідною позицією такого погляду є те, що їх зв'язок нагадує предикативний у структурі двоскладного речення. Загалом це суперечить самому визначенню детермінанта як компонента реченневої структури, що розширює весь її склад, а не стосується окремого члена речення. У таких моделях суб'єктний компонент є валентно зумовленим і тому він належить до поширювача предиката, тобто виступає у формально-граматичному тлумаченні непрямым додатком, водночас він може виражати семантику суб'єкта дії, стану. До детермінантів хлід відносити дійсно поширювачі всієї структури речення, або обставинні детермінанти (за Н.Ю.Шведовою). Прагнучи розмежувати термінологічно перші та другі детермінанти, інколи назву детермінанти зберігають тільки за першими (П.Адамець та А.Грабе такі компоненти кваліфікують як ад'єкти (див.: (Адамець П., Грабе А. Трансформация, синтаксическая парадигматика и

члени предложения // 81aУа.-Т.37.-1968.- N2))). Обставини детермінанти іменують ситуантами (за О.Б.Сиротініною).

8.1. Детермінант - це самостійний семантичний поширювач речення, наявність якого зумовлюється комунікативними потребами висловлення: *Гармошка десь на другій вулиці виводила добре знайомий мотив довосної пісні* (В.Собко). На конструктивному рівні детермінант виступає факультативним поширювачем, який може бути опущеним без поширення формальної будови речення. Фактор "опущення" такого компонента із структури речення без впливу на семантику дієслова є доказом на користь виділення детермінанта. У цьому - головна відмінність детермінантів в прислівних поширювачів - конструктивно зумовлені обов'язкових елементів, які включені в речення за законам валентності. Детермінант - категорія реченнєвого рівня характеризуються детермінанти власним детермінантним зв'язком. Зв'язок детермінанта з реченнєвою предикативною основою є непередбачуваним і необов'язковим: *До самого ранку битва лютувала з перемінним успіхом* (І.Малик); *Другого дня ми були в Києві* (Ю.Щербак). Словоформа "в Києві" є валентно зумовленою, поза нею семантика дієслова не виявляється, а словоформа "другого дня" є семантично непередбачуваною і виступає детермінантом.

3-поміж детермінантів вирізняються за семантикою:

- 1) Фонові детермінанти.
- 2) детермінанти зумовленості,
- 3) детермінанти з характеризуючим значенням.

8.1.1. Фонові детермінанти виконують атрибутивну функцію щодо всього висловлення і є своєрідними, експозиціями до нього. Вони об'єднують локальні і темпоральні детермінанти: *Скрізь владно вторгалася весна* (С.Скляренко); *Шумить на сотні кілометрів приморська тайга* (О.Довженко); *Інколи я вже дуже хочу додому повернутися* (О.Іваненко); *Щоранку я зустрічаюся з морем* (В.Логвиненко); *Знову пролунала команда до бою* (Ю.Яновський); *А вона весь вік мала на думці лише власну персону* (Ю.Мушкетик).

8-1.2. Детермінанти зумовленості називають ситуацію, подію, яка перебуває у відношенні зумовленості з основною подією. Детермінанти зумовленості "поділяються на детермінанти причини, мети, умови та наслідку, пор.: *Під впливом своєї вчительки Леся ще більше полюбила музику* (Л.Костенко); *Од знемоги бійці хиталися* (В.Сосюра); *Для*

*іахисту від обростання підводні частини різних споруд покривають необростаючими фарбами* (О.Липа); *Попри незвичайність події, запорожці вели себе стримано, спокійно* (І.Малик); *При бажанні він міг би цілком законно уникнути відрядження* (О.Гончар).

8.1.3. Детермінанти з характеризуючим значенням вміщують різноманітні відтінки якісної характеристики основної події. Прикметною особливістю характеризуючих детермінантів виступає їх двопланова співвіднесеність і залежність від кожного з двох головних членів речення, пор.: *Василь поглянув здивовано* (В.Міщенко) = *Дивиться здивовано* + *Василь здивований*. Детермінанти характеризуючого типу поділяються на: 1) детермінанти з означувальною характеристикою: *радісно, ніжно, спокійно, нервово, голосно, несміливо* та ін., напр.: *Спокійно і чемно батько ступив у тамбур* (М.Вінграновський); 2) детермінанти із значенням уточнення/обмеження: *зовні, практично, фактично, психологічно*, напр.: *Зовні він здавався спокійним* (В.Малик); 3) детермінанти сукупності/роздільності: *вдвох, гуртками, разом з сином, поодиноці* і под., напр.: *Разом з Григорієм вони розробили кілька спеціальних маршрутів для найбільш безпечного переходу з сектора в сектор* (Ю.Дольд-Михайлик).

8.2. Значну групу утворюють члени речення з подвійним зв'язком, що одночасно відноситься до двох членів речення (пор.:(Руденко' Л.Н. *Обстоятельственные детерминанты в семантико-синтаксической структуре простого предложения* (на матеріалі сучасного українського літературного мови): Автореф. ... канд.філол.наук.-К., 1988.-23с.)): *Темна хмара одна чорніє на далекому небосхилі* (В.Підмогильний). Словоформа "одна" стосується іменника "хмара" та дієслова "чорніє". Члени речення з подвійним зв'язком здобули в лінгвістиці назву "дулексиви" (див.: (Чеснокова Л.Д. Конструкції с предикативним определением в структуре предложения.-Ростов н/Д: Изд-во Рост. ун-та, 1972.-С.134; Чеснокова Л.Д. Семантические типы членов предложения с двойными отношениями.-Ростов н/Д: Изд-во Рост. ун-та, 1973.-С.73). Л.Д.Чеснокова включає в дулексиви два типи другорядних членів речення з подвійними відношеннями: атрибутивно-обставинні та атрибутивно-об'єктні. Перший позначає ознаку предмету, яка одночасно вказує на обставини,

при яких спостерігається ця ознака: *На фронт Микола пішов щ хлопцем* (Я.Мельник), тобто "хлопцем" = *коли ще був хлопцем*.

Атрибутивно-об'єктний дуплексив "позначає ознаку предмета, яка одночасно є об'єктом дії і виявляється у предмета тільки в результаті цієї дії" (Чеснокова Л.Д. Семантические типы членов предложения с дизоными отношениями.-Ростов н-Д: Изд-во Рост. ун-та, 1973.-С.73). Цей тип дуплексива, на думку Л.Д.Чеснокової, спостерігається при дієсловах типу *працювати, служити, оформити, оформитися, зарахувати, влаштувати, влаштуватися, зробити, зробитися, вважати, вважатися* та ін., напр.: *Марія оформилася секретарем*. Тут словоформа "*секретарем*" позначає атрибутивно-предикативну ознаку предмета і є одночасно об'єктом дії. Такий погляд має повне право на існування, але часто виникають труднощі у (розмежуванні обох типів дуплексивів у силу недостатньої мотивованості їх відмінностей.

В україністиці значного поширення набула точка зору І.Р.Вихованця, який кваліфікує дуплексиви як компоненти > речення, що перебувають у подвійних синтаксичних зв'язках. І постають як подвійні присудки. "Подвійний присудок необхідно | відрізнити від тотожних у зовнішньому плані елементів і іменного складеного присудка у конструкціях з дієсловом стояти і прикметником, пор.: *Люди стояли похмурі й сумні* (Я.Ваш); *Ліс стояв мовчазний...* (М.Чабанівський); *Осінь стояла червоно багряна, палаюча, суха* (О.Гончар). Диференціація формально-синтаксичної структури поданих речень проходить по лінії семантичної природи іменника-підмета. Якщо іменник-підмет називає особу, то він поєднується подвійним синтаксичним зв'язком з елементами подвійного присудка (підкр. наше - А.З.) - дієсловом стояти і предикативним прикметником. І навпаки - коли позицію підмета займають назви неживих предметів, то сполука "дієслово стояти + прикметник" з формально-синтаксичного боку не членується, тобто є аналітичною формою, іменним складеним присудком (розр. наша - А.З.) із трансформованим у зв'язку з дієсловом стояти. Відмінність між двома вказаними типами синтаксичних конструкцій виявляє трансформація розчленування, пор.: *Люди стояли похмурі* —> *Люди стояли + Люди були похмурі* і *Осінь стояла суха* —> *Осінь була суха*"

(Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови.-К.: Наук.думка, 1992.-С.90).

Зв'язок у конструкціях типу *прибіг схвилюваний, стояш похмурими* інколи називають тяжінням, звертаючи увагу на тяжіння атрибутивного компонента до іменника-підмета. Кваліфікація його як подвійного синтаксичного зв'язку повністю розкриває статус таких компонентів у структурі речення.

#### V. Запитання для самоперевірки:

1. У чому полягають особливості соціативного підмета?
2. Назвіть диференційні ознаки складеного дієслівного присудка.
3. Які основні чинники розмежування власне-предикативних і непередикативних форм в іменному складеному присудку?
4. Назвіть основні групи допоміжних дієслів-зв'язок у складеному іменному присудку.
5. Чим може ускладнюватися простий дієслівний присудок?
6. Назвіть основні засоби вираження простого дієслівного присудка.
7. У чому виявляється специфіка паралельного синтаксичного зв'язку?
8. Які основні чинники вияву неповної кореляції?
9. Чим може виражатися неузгоджене означення?
10. Дайте визначення всіх різновидів обставин.
11. У чому виявляється специфіка детермінантного зв'язку?
12. Чому детермінанти кваліфікуються як категорія реченневого рівня?
13. На якій підставі розглядаються дуплексиви як особливий компонент реченневої структури?
14. Назвіть основні способи вираження прикладки.
15. Подайте характеристику узгоджених однорідних/неоднорідних означень.

## Тема VIII. СТРУКТУРНА СХЕМА ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

### 1. Питання лекції

1. Поняття структурної схеми. Основні підходи визначення структурної схеми простого речення: внутрішньо предикативний і номінативно-предикативний.

2. Компоненти структурної схеми простого речення.

3. Типи "поширювачів" структурних схем простого речення.

### II. Рекомендована література:

а) основна

Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксис української мови.-К.: Наук.думка, 1992.- С.33-41.

Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові. К.: Вища школа, 1986.-167с.

Література для самостійного конспектування:

Вихованець І.Р. Називний, орудний і знахідний відмінк» у функції присудка // Укр. мова і літ. в иік. - 1973.-Ш.-С.23-33.

Вихованець І.Р. Прийменниковий давальний у структурі словосполучення і речення. // Синтаксис словосполученням простого речення. Синтаксичні категорії і зв'язки. -К.; Наук-думка, 1975.-С.85-108.

Іваницька Н.Л. Взаємна зумовленість форм головищ членів двоскладного речення // Укр. мова і літ. в шк. -1979. \* П110.-С.28-34.

Іваницька Н.Л. Складений присудок як синтаксична структура // Синтаксис словосполучення і простого речення, Синтаксичні категорії і зв'язки.-К.: Наук.думка, 1975.-С.59-85. |

Іваницька Н.Л. Трьохелементний присудок в українській мові // Укр. мова і літ. в шк. -1973.-N1. -С.16-24.

Москаленко Н.А. Підмети, виражені словосполученням // Укр. мова і літ в шк. -1970.-Б'9.-С.23-33.

Піскун Г.О. Складений присудок і його структурні типи // Синтаксична будова української мови. -К.: Наук.думка, 1968.-С.83-91.

б) додаткова

Арутюнова Н.Д. Предложение и его смьюл. -М.: Наука, 1976.-382с.

Арват Н.Н. Семантическая структура простого предложения в современном русском языке. -К.: Вышш.шк., 1984.-159с.

Белошапкина В.А. Современный русский язык: Синтаксис. -М.: Вышш.шк., 1977.-С.99-116.

Грамматика современного русского литературного языка.- М.: Наука, 1970.-С.541-559.

Звегинцев В.А. Предложение и его отношение к языку и речи. -М.: Изд-во Моск. ун-та, 1976.-С. 158-166 (пар.2. II. Предикативность).

Кадомцева Л.О. Українська мова: Синтаксис простого речення. - К.: Вища шк., 1985.-С.29-62.

Лекант П.А. Типы и формы сказуемого в современном русском языке. -М.: Вышш.шк., 1976.- 141с.

Ломтев Т.П. Предложение и его грамматические категории. М.: Изд-во Моск.ун-та, 1972.-198с.

Русская грамматика. -М.: Наука, 1980.-Т.2.-С.83-159, 237-268, 278-315, 422-461.

Сиротинина О.Б. Лекции по синтаксису русского языка.- М.: Вышш.шк., 1980.-С.50-64.

Чернов В.П. О классификации связочных глаголов современного русского литературного языка // Рус.яз. в пік.- 1971.-Ш.-С.83-88.

Юрченко В.С. Типы сказуемого // Рус.яз. в шк. -1973.- N4.- С.79-83.

III. Матеріали до лекції: кодограми ( а) парадигма простого речення, б) типи і форми присудка у двокомпонентному реченні).

### IV. Основні поняття теми.

## 1. ПОНЯТТЯ СТРУКТУРНОЇ СХЕМИ. ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СТРУКТУРНОЇ СХЕМИ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ: ВНУТРІШНЬО-ПРЕДИКАТИВНИЙ І НОМІНАТИВНО-ПРЕДИКАТИВНИЙ.

Речення належить до системи мови і до системи мовлення. В.Матезіус підкреслював: "Речення не належить цілком мовленню, а пов'язане у своїй формі з граматичною системою мови, до якої воно належить" (Матезіус В. О системном грамматическом анализе // Пражский лингвистический кружок. -М.: Прогресе, 1967.-С.226-238; див.

також: (Бенвенист 3. Языковые структуры и их анализ // *Общая лингвистика*.-М.: Прогресе, 1974; *Основи поброеннї описательной грамматики современного русекого литературного язька: Сб. статей*.-М.: Изд-во АН СССР, 1966; Ломтев Т.П, *Принципы построения формулы предложения // Филол.науки*,\* 1969.-N5; Шведова Н.Ю. *Вопросы описания структурных схем простого предложения // Вопросы язккознания*.-1973.-M| Ломтев Т.П. *Структура предложения в современном русеком язьке*.-М.: Изд-во Моск.ун-та, 1979; Теньер Л. *Основи структурного синтаксиса*.-М.: Прогресе, 1988)). західноєвропейських та американських синтаксичних концепціях поширений погляд на речення як одиницю мовлення, що витворюється мовцем у процесі мовлення (Ш Е.Бенвеністом), водночас Л.Теньер витлумачує речення як абстраговану систему позицій. Очевидно, слід послідовно розмежовувати речення як абстраговану від контекстуальних реалізацій структуру, що на рівні мовлення реалізується в різноманітних варіантах висловлення. Навіть зберігаючи єдиний для мови і мовлення термін речення (властиве для українознавчих лінгвістичних студій), слід розмежовувати його власне-мовне і мовленнєве окреслення.

У реченні наявні і відтворювані (системні), у витворювані мовцем елементи. Відтворювані як елементи структури речення не вільно утворюються мовцем і *ц* конститутивними компонентами речення, становлячи його предикативний мінімум. Останній необхідний для того, щоб речення було граматично оформлене. Ширший набір компонентів речення необхідний для семантичної реалізації речення, без якої воно не може існувати як змістове повідомлення.

Комплекс компонентів речення, необхідних для формування його смислової довершеності, називають номінативним мінімумом, напр.: *Він працює*; при інфінітиві! давальний відмінок: *Йому чергувати*; при запереченні і наявності родового відмінка: *Немає давно снігу*; при локативних дієсловах - наявність валентно зумовленого локатива, вираженого місцевим відмінком: *Хлопець давно перебуває ш\ відпочинку*. Ш

Завдання вчення про структурні схеми - визначити щодо речень різного типу мінімум компонентів, при якому речеш»| поза контекстом здатне виконувати свої когнітивні та комунікативні функції. Структурна схема - це відзосереджений

абстрагований зразок, який складається з мінімуму компонентів, необхідних для створення речення.

До визначення структурної схеми речення у сучасній лінгвістиці сформувалося два відмінних підходи. Прихильники першого (Н.Ю.Шведова та ін.) в основу побудови речення кладуть предикативний мінімум. На цій підставі до структурної схеми не входять всі прислівні поширювачі, навіть передбачувані та обов'язкові, без яких речення не може існувати поза контекстом (?). Структурну схему утворюють тільки компоненти предикативного мінімуму. Для такого розуміння є несуттєвим, що не будь-який предикативний мінімум забезпечує номінацію події і є комунікативною одиницею, пор.: N1 V) - *Птахи прилетіли і Хлопці опинились з лісі*. Цей рівень продовжує традиційне чітке розмежування головних і другорядних членів речення.

Прихильники другого підходу звертають увагу не тільки на формальну організацію речення як предикативної одиниці, але й на його смислову завершеність. Тоді структурна схема виявляється обширнішою (В.А.Белошапкова та ін.):  $MiY_r$  - тільки *Птахи прилетіли*, а *Хлопці опинилися в лісі* -  $г^{\wedge}U^{\wedge}i_{oe}$  (N2100 - будь-яка іменниково-прийменникова конструкція із значенням місця дії;  $ASU_{oc}$  - локативний прислівник). Другий підхід до визначення структурної схеми простого речення набув широкої популярності, йому присвячено чимало ґрунтовних праць. При всій привабливості такого аналізу структурної організації простого речення суттєвим його недоліком виступає неможливість зведення всього розмаїття смислових реалізацій до закритого списку структурних схем, оскільки мінімум речення тлумачиться як "межа семантичної автономності, придатності до виконання номінативної функції" (Общее язккознание. Внутренняя структура языка,-М.: Наука, 1972.-С.306). Додатки при цьому повинні належати до необхідних компонентів речення (Там же.-С307). Між двома підходами: вузьким і широким спостерігається опозиція включення, пор.: *Він працював над статтею* -  $\wedge V\}$  (вузька, предикативний мінімум:  $Ii_{yui}$  " іменник у будь-якій відмінковій формі із значенням найближчого об'єкта дії).

## 2. КОМПОНЕНТИ СТРУКТУРНОЇ СХЕМИ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ.

Специфіка речення як синтаксичної одиниці полягає в тому, що воно 1) виражає актуалізований інформативний зміст, 2) подає зміст і назву ситуації. До мінімальної структурної схеми простого речення входять компоненти трьох планів: 1) показники предикативності (у сучасній українській мові наявні три класи таких слів: відмінювані форми дієслова ГУг), інфінітив (Іпт), відмінювані форми зв'язки-дієслова (Сор^). форми зв'язки не виступають самостійними компонентами структурної схеми, не можуть одні створити мінімальне просте речення і відмінювані форми дієслова, в яких рід і число або особа у складі структурних схем варіативні, тому що їх оформлення визначається зовні - формами слів, з якими вони узгоджуються (постаючи реченнево спрямованою і предикативнотвірною, морфологічна категорія особи дієслова є детермінованою у семантико-парадигматичному аспекті іменником-підметом); 2) до мінімальних структурних схем, які включають зв'язку, входять певні іменникові форми, які разом із зв'язкою утворюють єдиний синтаксичний комплекс. Це форми І називного та орудного відмінків (МіД^), а також! безприйменникові та прийменникові форми будь-якого І відмінка іменника (N2), форми прикметника, дієприкметника! (АсІі/АсІ5); 3) до мінімальних структурних схем, які включають І форми дієслова або зв'язки, які постають не суворо визначеними, а допускають варіантний вияв у плані узгодження і у формах роду, числа та відмінка, входять компоненти, що визначають форму показників предикативності за числом, і родом, особою. У сучасній українській літературній мові це, називний відмінок іменника та його різноманітні субститути І (сполучення кількісних слів у різних формах з родовим відмінком іменника, що поєднується комплетивними відношеннями і на реченнево рівні функціонують цілісними словосполученнями, виступаючи одним членом речення).

Мінімальні структурні схеми являють собою результат високої абстракції: вони включають лише такі компоненти, наявність яких не зумовлена прислівними зв'язками і фіксують тільки специфічні факти синтаксичної організації речення. Список мінімальних структурних схем демонструє формальний апарат речення, його конкретно-мовні форми. Мінімальні

структурні схеми за своїм складом дорівнюють предикативному мінімуму речення. Мінімальні структурні схеми можуть бути однокомпонентними та двокомпонентними. Однокомпонентні мінімальні структурні схеми утворюються такими компонентами предикативного мінімуму, які є не варіативними щодо узгоджуваних морфологічних категорій. Двокомпонентні мінімальні структурні схеми простого речення, крім предикативного центру, включають ще компоненти (іменник або інфінітив), які визначають форму предикативного центру щодо узгоджуваних категорій. Мінімальні структурні схеми українських речень об'єднуються в три блоки (пор.: (Андерш Й.Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською. -К.: Наук.думка, 1987.-С.40-180; Иванова Л.П. Структурно-функціональний аналіз простого предложения.- К.: Вища шк., 1991. -168с.)), які розрізняються між собою кількістю компонентів (однокомпонентні та двокомпонентні) і за формою одного з двох компонентів (номінативні та інфінітивні двоскладні речення).

**ПЕРШИЙ блок, ДВОКОМПОНЕНТНИЙ НОМІНАТИВНИЙ.** Цей блок реалізується такими структурними мінімальними схемами (їх валентні різновиди у трикомпонентному, чотирикомпонентному семантичному обсязі див.: (Андерш Й.Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською. -К.: Наук. думка, 1987.-С.40-180):

1) г^Х^ - або 5<sub>n</sub>iУг (де 5<sub>n</sub>i - іменник у називному відмінку)  
**- Птахи прилетіли; Зеленіють дерева; Наступає весна; Течуть ріки;**

2) М)Сор{АсУп/5 - **Ніч була тиха, Ніч була тихою; Зима була морозна, Зима була морозною; День був сонячний, День був сонячним;**

3) МіСорГІі/5 - **Брат став учитель, Брат став учителем; Дівчина була тут бригадир, Дівчина була тут бригадиром;**

4) МіСор^рг/АоЧ - **Цей ліс без ялин; Зал в огнях, кружляють пари (В Сосюра); Дівчина була доброго рибальського роду (О.Довженко).**

**ДРУГИЙ блок, ДВОКОМПОНЕНТНИЙ ІНФІНІТИВНИЙ.** Характерною ознакою цього інфінітива постає його темотвірний вияв, ремотвірними компонентами при цьому можуть виступати відмінювані форми дієслова,

іменникові, прикметникові, дієприкметникові, прислівникові аналітичні компоненти:

- 1) ІпiУ<sub>r</sub> - *Наступати забороняється;*
- 2) ІпГСорАсi/5 - *Вмовляти його було зайвим; Мандрувати не було звичайним;*
- 3) ІпГСор^i/5 - *Дотелефонуватися - велика проблема ІДотелефонуватися було великою проблемою; Приїхати вчасно до села - великий успіх, Приїхати вчасно до села було великим успіхом;*
- 4) Іп{СорГЧ2<sub>р</sub>/Асi - *Працювати було не в моїх правилах;*
- 5) ІпiСорІпГ- *Жити - вічно працювати; Навчати - постійно удосконалювати себе.*

ТРЕТІЙ блок, ОДНОКОМПОНЕНТНИЙ. Блок однокомпонентних структурних схем характеризується виявом тільки предикативного центру, поза його валентними гніздами:

' ) УзЗ/п - *Світає... (Т.Шевченко); А завтра, як почне світати, - готово військо виступати... (І. Котляревський); Надворі вже зовсім розвиднилось (М.Стельмах); Якби на ці перелogi та води вдосталь... Зацвіло б! (О.Гончар);*

2) Уфі З - *Латину тільки що сказали , що од Енея єсть послі; Панів за те там мордували і жарили зо всіх боків, Що людям льготи не давати і ставити їх за скотів (І.Котляревський); Пісенні, мальовничі й чарівні Карпати...їх у народі ще звать Верховиною (С.Пушкін);*

3) Сор{-з/п Раегі<sub>но</sub>/10 - *Листоношу було кинуту на пісок, на плечі й ноги йому сіли німці, розлютовані з того що їх обдурено (Ю.Яновський); Було душно не по-осінньому (Я.Мельник);*

4) Сор£з/п^...<sub>р</sub>/АоУ<sub>r</sub> - *Нехай буде й по-твоєму (В.Самійленко); Було вже далеко за північ, коли вони вступили в село і потривожили всіх людей (І.Вершигора);*

5) Сервіз Афері - *Йому були раді, привітали, нагодували І тільки потім зачали розпитувати (О.Слісаренко);*

6) СоріріІг...<sub>р</sub>Г/А(іУ<sub>r</sub> - *Від нього були у захопленні (В.Підмогильний); З ним у будь-якій ситуації було дуже просто (Я.Мельник);*

7) Соргі^і - *Вечір. Зорі в небозводі. Блиск над синіми снігами (П.Тичина); Велике місто. Будинки високі. Людей тих-без ліку! (Леся Українка); Осінь. Похмурий час. Перший мороз. Листопад (ПДорошко); Зоря... Цвіти... гай, і поле...Над ставом*

138

*верби золоті (В.Сосюра); Вечір. Спалах зорі. Золота долини. Перехрестя доріг. Молода калина (О.Луцій).*

Речення типу ІпГСорІп<sup>i</sup>, ІпГСорГІп<sup>i</sup>/5 розглядались як двоскладні і ототожнювались з реченнями типу ІпСор^i/з-Структурний підхід до їх аналізу розкриває специфіку кожного з названих розрядів.

Речення типу ІпiУ<sub>e</sub>, ІпiСор{Асi}п/5> ІпiСорГНг.рi/ А<ІУ<sub>р</sub> по-різному тлумачилися: 1) всі вони зараховувалися до односкладних речень, а інфінітив кваліфікувався як поширювач предикативного центру (О.М.Пешковський); 2) пропонувалося диференціювати такі структури, одні з речень безпідставно відносилися до двоскладних, інші - до односкладних, при цьому висувалися різні критерії (можливість/неможливість вживати на місці інфінітива називний відмінок, порядок компонентів, наявність/відсутність паузи, характер лексичного значення предиката (Шахматов О.О.)); 3) всі ці речення відносилися до односкладних. Водночас підкреслювалося, що в них наявні ознаки, які істотно відрізняють їх від класичних двоскладних речень. Очевидно, є всі підстави погодитися з кваліфікацією таких речень як особливого різновиду двоскладних речень, при цьому не ототожнюючи інфінітив з називним відмінком, хоча за своїм семантико-синтаксичним статусом він наближається до нього (набуває визначальних для підмета морфологічних значень відмінка і граматичної предметності), а другий компонент -\*з присудком у двоскладному дієслівному реченні.

Перший і другий блоки структурних мінімальних схем простого речення істотно розрізняються між собою морфологічним вираженням першого компонента. О.М.Пешковський підкреслював: "Інфінітив - надзвичайно погана заміна для підмета - він занадто характерний і дієслівний для цього" (підкр.наше А.З.) (див.: (Пешковський А.М. Русский синтаксис в научном освещении. - М.: Учпедгиз, 1956.-С.357-358)) і далі: "Передбачається поїхати" відображається у нашій думці зовсім не так, як "Передбачається поїздка" (Там же. -С.365).

МiСор(АсI)|рi/5 - не вимагає поширювачів і не залежить від лексичного наповнення; І^УГ - вимагає об'єктного поширювача при перехідних і непрямоперехідних дієсловах; УГРiЗ; Сор^зАсIср!; Сор(рiзK2.;<sub>р</sub>/Аа<sub>р</sub>Д42iос - обов'язково розширена структурна схема.

*Розширені або поширені структурні схеми* - це повніші, ніж мінімальні структурні схеми, зразки, за якими можуть будуватися реальні речення, яким притаманна семантична автономність і закінченість смислової організації, тобто здатні до виконання номінативної функції - називати певну подію, ситуацію.

### 3. ТИПИ ПОШИРЮВАЧІВ СТРУКТУРНИХ СХЕМ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ.

Компоненти, що семантично доповнюють мінімальну структурну схему, бувають кількох різновидів.

СУБСТАНТИВНИЙ компонент із суб'єктним значенням. Однокомпонентні структурні мінімальні схеми на позначення певного стану предмета або дії фізичних сил природи включають позицію непрямого відмінка іменника із суб'єктним значенням, що є валентно зумовленим і займає чітвібічну позицію: *Йому завжди щастить; Вітром зірвало листя; Мені добре; Батькові не спиться; Дівчину заливало водою.* До них прилягають речення типу *Світає, Смеркає<sup>1</sup> Морозить, Дощить, Мрячить,* що не вимагають формального заповнення лівобічного компонента, вміщуючи його у своїй семній структурі.

Закономірності вживання тієї чи іншої форми непрямого відмінка на позначення суб'єкта стану досить складні та суперечливі і пов'язані з формальними та семантичними властивостями предикативного центру речення і семантикою іменника, який позначає суб'єкта, а також із семантичним потенціалом самої відмінкової форми (пор. поняття функціонально-семантичної парадигми морфологічної форми (див.: (Загнітко А.П. Основи функціональної морфології української мови.-К.: Вища школа, 1991.-С.33-37))). Незаповненою може бути позиція суб'єкта при узагальненому значенні дії, хоча і тут простежується співвідношення дії з її виконувачем, пор. *Трясе?* і *Його давно трясе?* Водночас спостерігаються закономірності регулярного заповнення валентного гнізда суб'єкта стану при певних морфологічних формах. Так, при інфінітиві обов'язковою та регулярно виступає форма давального відмінка. При цьому остання не залежить від лексичного значення інфінітива: *Нам разом працювати; Йому додому їхати.* Давальний відмінок може не

реалізуватися тільки за певних ситуативно-контекстуальних умов: 1) при означено-особовому значенні речення (творцем дії є сам мовець або співбесідник): *Знову ніч не спати, додому не поїхати* (Я.Мельник); 2) при узагальнено-особовому значенні речення: *Його не вловити; До ставка не дійти.* Такий вияв є функціонально-модифікованим і співвідноситься з основним як варіантний вияв останнього.

СУБСТАНТИВНИЙ компонент з об'єктним значенням є обов'язковим у структурних схемах простого речення з двома учасниками: активним і пасивним (об'єкт). Пасивний учасник дії виражається відмінковою формою з об'єктним значенням. Такі речення організуються перехідними дієсловами, зрідка непрямо-перехідними: *Народ вірив у перемогу, Мама сумувала за сином; Петро повернув гроші Миколі.* Форма об'єктного компонента завжди передбачена предикативним центром речення і є валентно зумовленою.

АДВЕРБІАЛЬНИЙ компонент виступає обов'язковим у таких структурних мінімальних схемах простого речення, в яких предикативний центр поза адвербіальним компонентом є семантично недостатнім. Особливо це торкається локативних дієслів: *Син знаходився на відпочинку.* Поза таким компонентом речення не може відтворити адекватно ситуацію: *Штаб розташувався у селі; Молоді оселилися у бабусі.* Інколи таким адвербіальним компонентом може бути форма із семантикою темпоральності: *Гак хлопці провели два тривожних дні* (В.Підмогильний).

#### ІV. Питання для самоперевірки:

1. Дайте визначення структурної схеми речення. 2. У чому полягає особливість мінімальної структурної схеми простого речення? 3.Що становить основу розширеного тлумачення структурної схеми речення? 4. Схарактеризуйте однокомпонентний блок мінімальних структурних схем. 5. Якими властивостями характеризується двокомпонентний інфінітивний блок структурних схем простого речення? 6.У чому виявляється специфіка суб'єктного поширювача структурної схеми речення? 7. Чим зумовлюється наявність об'єктного поширювача мінімальної структурної схеми простого речення? 8. Чому локативний розширювач мінімальної структурної схеми простого речення може бути обов'язковим?

#### V. Завдання для поглибленого знайомства з проблемою.



1. У поданих реченнях подайте структурну схему (мінімальну і розширену), мотивуйте свою відповідь.

1. Все більше сутеніло, почав накрапати дощ (О.Гончар).  
 2. Лише рідні після розлук Зустрічаються потиском рук і не можуть нічого сказати (П.Воронько). 3. Нас пригоди спинити не в силі (П.Грабовський). 4. Кленові листки - це Стефаника смуток великий, Печаль дощова підкарпатських полів, Це сонце холодне з-за хмар, Це матері хворої усміх до бідного сина, Це голос розлуки і муки В останню годину любові, Це тиха пісні слів, Тиха й самотня (М.Рильський). 5. Опадав черемхи цвіт (В.Сосюра). 6. Променем сонця я хочу освітить в людській оселі (Д.Павличко). 7. Серце дитини дуже чуливе, воно відкрите добра (В.Сухомлинський). 8. Слухаю першого грому удари, наче найкращу симфонію в світі (П.Сингаївський). 9. Ніч, трави сплять, блукає тьма лісами і полями (Л.Первомайський). 10. Цвіт жоржини- то любові цвіт (В.Братунь).

2. Подайте вичерпний аналіз морфологічного вираження структурної схеми у запропонованих реченнях.

1. Люди орати, а він спати (Нар.тв.). 2. Праця та розум - краса людини (Нар.тв.). 3. Мавка виходить з лісу пишно, завітчана, з розпущеними косами (Леся Українка). 4. Педагогіка має значний арсенал форм і методів для інтенсифікації, ефективної побудови процесу навчання (З газ.). 5. Кожна людина мусить хоч раз сягнути свого zenіту (О.Гончар). 6. Поезія повинна бути чиста (Ю.Збанацький). Ті Свितязь - душа народу, - бо що ж від озер чистіше?! (Р.Братунь). 8. Але краса - над всім. Вона живе, бо не залежить не від кого в світі (В.Коротич). 9. Я без тебе, мово, Без зерна полова, Соняшник без сонця, Без птахів діброва, Як вогонь у серці, Я несу в майбутнє Невгасиму мову, Слово незабутнє (Ю.Рибчинський). 10. Земля ця й ми - на сто віків (В.Коротич).

### I. Питання лекції:

1. Поняття парадигми речення. Два підходи до її аналізу.
2. Парадигма речення як система його форм.
3. Парадигма речення як система його дериваційних відношень.

### II. Рекомендована література:

а) основна:

Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць. -<sup>^</sup>К.: Наук.думка, 1991.-С.7-15.

Белашапкова В.А. О понятій синтаксической производности // Рус-яз. за рубежом.-1983.-Ш -С.49-53.

Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови.-К.: Наук.думка, 1992.-С.5-58.

### Література для самостійного конспектування

Костинский Ю.М. Вопросы синтаксической парадигматики // Вопросы язнсознания.-1965.-і\*<15.- С.

б) додаткова:

Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русекого языка. -М.: Наука, 1973.-С. 196-226.

Москальская О.И. Проблемы системного описания сйнтаксиса.-М.: Наука, 1974.-С.98-134.

### III. Матеріали до лекції:

а) кодограма (зразки мінімальної парадигми речення і максимальної дериваційної парадигми речення),

б) транспаранти (зразки аналізу).

### IV. Основні поняття теми

## 1. ПОНЯТТЯ ПАРАДИГМИ РЕЧЕННЯ. ДВА ПІДХОДИ ДО ЇЇ АНАЛІЗУ.

Сучасний синтаксичний аналіз тієї чи іншої структурної схеми передбачає не тільки опис її компонентів, але й розгляд того, як ця абстрагована структура співвідноситься з іншими, яке місце займає в системі. Звідси речення тлумачиться не як застиглий конструктор, а як така структурна схема, що допускає варіювання смислу або експресивно-стилістичного забарвлення: *Я поспівав* (об'єктивна модальність і констатація факту); *Я поспівав би* (бажання мовця).

Синтаксичний аналіз, спрямований на встановлення системних видозмін і співвідношень формальних класів речення, пов'язаний з однією з фундаментальних ідей лінгвістики нашого століття - про необхідність аналізу мовних одиниць у парадигматичному аспекті, в результаті чого сформувалося вчення про парадигму речення. Воно сформувалося у кінці 60-х років, при тому відразу намітилося два істинно відмінних тлумачення парадигми речення, одне спирається на морфологічну видозміну предикативного центру, друге - ґрунтувалося на парадигмі як на асоціативному ряді, що передбачає розвиток концептуально прийнятних визначень парадигми у фонетиці, словотворі, лексиці.

Парадигма речення в широкому розумінні охоплює широкий і різноманітний перелік явищ, які тлумачаться лінгвістами неоднаково. Можна виділити у парадигмі речення три складники: 1) будь-які системні видозміни речення внутрішньосхемного характеру (не змінюють відмінних ознак структурної схеми); 2) будь-які значущі системні пртиставлення речень однієї структурної схеми речення, побудовані за іншими структурними схемами; 3) будь-які значущі протиставлення речень певного формального класу іншим синтаксичним одиницям або їх частинам (словосполученню і складному реченню або його частині,., наприклад, підрядній), що виявляються в можливості / неможливості перетворення речення в інші синтаксичні одиниці та у співвідношеннях між перетворюваним реченням і новим утворенням у результаті перетворення синтаксичної конструкції, пор.:

1) внутрішньосхемні перетворення: *Хлопець йшов додому* / *Хлопець йде додому* / *Хлопець йшов би додому* / *Хлопець піде додому* / *Хлопець може піти додому* / *Хлопець вирішив піти додому* / *Хлопець почав йти додому*;

2) міжсхемні перетворення: *Хлопець відчинив вікно* / *Вікно відчинене хлопцем*;

3) міжрівневі відношення: *Хлопець пофарбував двері* / *Фарбування дверей хлопцем* / *Двері, пофарбовані хлопцем*.

Парадигма речення у вузькому розумінні ґрунтується на понятті форми речення і включає в себе тільки (і тільки!) внутрішньосхемні видозміни речення.

Вузьке і широке тлумачення парадигми речення не взаємовиключають одне одного, а включені одне в одного, оскільки широке тлумачення істотно доповнює вузьке

тлумачення, інша справа, що при широкому тлумаченні парадигми речення виникає питання різноплановості охоплених явищ, і в цьому аспекті заслуговує на увагу прагнення прихильників широкого погляду на парадигму розмежувати внутрішньосхемні і міжсхемні парадигми.

## 2. ПАРАДИГМА РЕЧЕННЯ ЯК СИСТЕМА ЙОГО ФОРМ.

Цей аспект проблеми парадигми речення у вітчизняній лінгвістиці здобув найповніше висвітлення. Цим і пояснюється те, що в усіх посібниках (принаймні в більшості з них) домінує вузьке тлумачення парадигми речення як системи його форм, протиставлених за граматичними значеннями, при цьому: 1) граматичним значенням речення є предикативність, тобто комплекс модально-часових значень; 2) предикативність, подібно до граматичних категорій морфологічного рівня, існує у вигляді часткових значень модальних (значення реальності / ірреальності різних видів) і часових (значення давноминулого, минулого, теперішнього, майбутнього); 3) часткові модально-часові значення виражаються певними видозмінами формальної організації речення: такі видозміни називаються формами речення, а вся система форм речення, що виражає категорію предикативності в цілому, - називається парадигмою речення.

У цьому розрізі можна виділити п'ять видів модального значення речення - синтаксичних способів: 1) дійсний спосіб (індикатив): *Дівчина співає*; *У лісі тихо*; 2) умовний спосіб: *Учень співав би*; *Хлопець працював би*; 3) бажальний спосіб: *Якби принесли книжку*; *Якби надворі було тепло*; 4) наказовий спосіб: *Дівчино, співай пісню*; *Учне, тише*; 5) спонукальний спосіб: *Прийди б він вчасно, все було добре*. Узагальнюючи співвідношення видо-часових і способово-часових форм, можна констатувати восьмичленність парадигми речення як системи його форм. Вона включає: 1) давноминулий час дійсного способу, 2) минулий час дійсного способу, 3) теперішній час дійсного способу, 4) майбутній час дійсного способу, 5) умовний спосіб, 6) бажальний спосіб, 7) наказовий спосіб, 8) спонукальний спосіб.

Не кожне речення характеризується повним набором форм, окремі з формальних класів не мають форм бажального способу, зрідка спонукального способу. Це стосується речень,

побудованих за оинокомпонентною інфінитивною структурою: *тобою не домовитися; Нам завтра додому їхати.*

Зрідка речення може характеризуватися тільки однією формою, що пов'язано в більшості випадків з конкретним лексичним складом його конститутивних компонентів. Така характеристика властива реченню, побудованому за схемою СогрМ], що включають до свого складу вказівну частку: *Ось наша хата; Ось і літо.* До таких речень належать також однокомпонентні інфінитивні речення із значенням категоричного волевияву: *Не командувати! Відкласти поїзду!*

Вчення про парадигму речення дало можливість зіставити семантично споріднені і формально відмінні структури. Так, було встановлено, що номінативні речення характеризуються в усіх часово-способових формах, крім теперішнього часу, наявністю дієслова-зв'язки бути: *Зима / Була зима / Буде зима / Була б зима / Ось була б зима / Нехай буде зима; Зима вітряна / Зима була вітряна / Зима буде вітряна / Зима була б вітряна / Ось була б вітряна зима / Нехай зима буде вітряна.* Учення про парадигму речення. «сукупності його форм розкриває особливості вираження в його структурі значення ірреальності та різноманітних стилістичних забарвлень.

Підставою для твердження про парадигму речення, як систему видо-часово-способових форм дієслова є те, що зміни дієслова-предиката одночасно зумовлюють зміну всього речення. Ніяка інша морфологічна зміна не може навіть наблизитися за значущістю до цієї, пор.: *Мама співала колискову / Мама співали колискові / Мами співали колискові / Матуся співала колискову / Матуся була співала колискову / Матуся співає колискову / Матуся співала б колискову / Матуся нехай співає колискову / Співати б матусі колискову / Співала б матуся колискові, але не було на все те часу.*

Поняття парадигми речення як системи його форм протиставляється аналізу парадигми речення, що ґрунтується на понятті регулярності, реалізації структурного мінімуму речення. Поняття регулярної реалізації вперше було введено в науковий обіг Н.Ю.Шведовою і відображає особливості внутрішньомовних співвідношень структурних схем: 1) регулярні реалізації - це такі видозміни структурної схеми речення, які не руйнують її тотожності; 2) регулярні реалізації є контекстуально незумовленими; 3) механізм

утворення регулярних реалізацій характеризується: а) незаміщенням компонента структурної схеми речення (пор. *Я йду цілий день і ніяк не дійду до мети / деш цілий день і ніяк не дійдеши до мети*); б) введенням до схеми додаткового службового компонента (пор.: *День ясний / День був ясний*); в) заміщенням або заміною компонента схеми семантично спільним елементом іншої форми, пор.: *Люди зібралися / Людей зібралось* і под.; 4) видозміною структурної схеми речення при утворенні тієї чи іншої регулярної реалізації засвідчує зміна того чи іншого смислового малюнку.

При утворенні регулярних реалізацій зберігається без зміни весь об'єктивний зміст речення, але в його значення додаються певні додаткові (емоційно-стилістичні та інші) відтінки, пор. *Хлопець читає книжку / Хлопець почав читати книжку / Хлопець повинен читати книжку / Хлопець може читати книжку.* Такого типу регулярні реалізації співвідносяться із структурними схемами речення як твірні основи з похідними типу *хата - хатка - хатиночка, хатинонька, школяр - школярка, аспірант - аспірантка, читати - прочитати, зачитати, відчитати, перечитати.* Похідні від твірної структурної схеми речення є дериватами структурних схем. Повний набір твірної і похідних структурних схем утворює дериваційну парадигму структурної схеми речення.

Від регулярних реалізацій структурної схеми слід відрізняти формальні модифікації - видозміни структурних схем, що не несуть додаткових значень і супроводжуються лише зміною експресивно-стилістичного забарвлення, відображаючи закони компреси синтаксичних одиниць, пор. означено-особова безпідметна формальна модифікація, основою якої є незаповнення на формально-граматичному рівні позиції підмета в називному відмінку, що на рівні семантико-синтаксичної організації речення є нульовою. Це спостерігається при дієсловах 1-2-ої особи однини або множини: *Співаю, чекаю, сподіваюсь - ніхто не йде* (В.Чумак).

## СПИСОК РЕГУЛЯРНИХ РЕАЛІЗАЦІЙ СТРУКТУРНИХ СХЕМ

1. Узагальнено-особова реалізація, що полягає у незаповненні И| у двокомпонентних номінативних схемах при формах 2-ої особи однини - У| або Согр та специфічним

значенням узагальнення: *Гірко заробиш, солодко з'їси; Не хвались, як ідеш у поле, а хвались, як ідеш з поля* (Нар.тв.); *Дивися й не надивися, дишеш і не надишешся тим чистим гарячим та пахучим повітрям* (І.Нечуй-Левицький).

2. Фазова регулярна реалізація полягає в тому, що в структурну схему вводяться дієслова фазової семантики, а дієслова конкретної семантики набувають форми інфінітива: *Хлопець працює / Хлопець почав працювати на заводі; Дівчина щаслива / Дівчина стала щасливою; У голові гуде / У голові починає гудіти;*

3. Модальна регулярна реалізація полягає в тому, що в речення вводиться дієслово або прикметник модальної семантики, що семантично ускладнюють смисл речення. При цьому модальний компонент набуває форми предикативного центра, а дієслово конкретної семантики набуває форми інфінітива: *Хлопець вчиться / Хлопець мусить вчитися / Хлопець повинен вчитися; Василько буває веселим / Василько хоче бувати веселим / Василько повинен бувати веселим.*

4. Можливі регулярні реалізації за напівповнозначними дієсловами, при яких позиція зв'язки у відповідних структурних схемах заповнюється напівповнозначними дієсловами: *Дівчина була вродливою / Дівчина здавалася вродливою; Роман цікавий / Роман був цікавий / Роман вважався цікавим;*

5. Кількісна регулярна реалізація полягає в заміні форми називного відмінка у схемі  $\text{СорГ}^{\wedge}$  і в появі тенденції до відповідного інтонаційного оформлення речення, пор.: *Хліб і Хліба сьогодні! ; Крик і Крику сьогодні!* Така або подібна регулярна реалізація можлива при певному лексичному наповненні структурних схем типу  $\text{N i CoO(AoI i)}$ , пор.: *Приїхали солдати / Солдатів наїхало; Натекла вода / Води натекло.*

6. Заперечна регулярна реалізація полягає у перебудові структурної схеми речення при введенні до неї заперечення, що стосується предикативного центру: *Чекай мене зранку, коли зорі погаснуть / Не чекай мене зранку, коли зорі погаснуть.*

Фазова семантика, виражена словотвірними засобами типу *за-, про-, від-* (*Дитина кричить / Дитина закричала*), входить до основної структурної схеми і не може розглядатися як регулярна реалізація відповідної структури.

### 3. ПАРАДИГМА РЕЧЕННЯ ЯК СИСТЕМА ЙОГО ДЕРИВАЦІЙНИХ ВІДНОШЕНЬ.

Проблема аналізу регулярних реалізацій структурних схем актуалізує питання розмежування регулярних реалізацій однієї структурної схеми і виявів різних структурних схем. Підтвердженням останнього може бути співвідношення між структурними схемами типу  $\wedge\text{Уг}$ ,  $\text{СорГІпГ}$ , пор.: *Хлопець від'їжджає / Хлопцеві від'їжджати, Хлопчик буде музикантом* ( $\text{Н|Сор}^{\wedge 5}$ ) і *Бути хлопчику музикантом* ( $\text{ІпГСорГ}^{\wedge}$ ). Наявність такого співвідношення між двокомпонентними номінативними реченнями з відмінюваною формою дієслова-зв'язки та інфінітивними реченнями засвідчує їх об'єднаність у синтаксичній системі української мови стосунками деривації (інфінітивні конструкції похідні від дієслівно-особових: вони виражають те саме значення, але ускладнені модальним відтінком).

Крім внутрішньосхемних парадигматичних відношень дериваційного типу, наявні в парадигматичній системі і стосунки міжсхемні. Такими є стосунки між  $\text{I}^{\wedge}\text{Уг}$  і  $\text{У}_{\text{з}}/\text{рі}$  *Вчора ми добре працювали / Вчора нам добре працювалось.* Внутрішньосхемні дериваційні стосунки є модифікаційними, а міжсхемні стосунки - транспозиційними.

Від міжсхемних парадигматичних стосунків дериваційного типу слід відрізнити синонімічні відношення між реченнями різних структурних схем та словосполученнями, іменниково-прийменниковими конструкціями, що відображають типологічні перетворення синтаксично різних одиниць, а синонімічні стосунки між різними структурними схемами позбавлені відношення твірне - похідне, Пор.: *В результаті тривалих дощів фермери не зібрали вчасно урожай картоплі і Через тривалі дощі фермери не зібрали вчасно урожай картоплі / Були тривалі дощі і фермери не зібрали вчасно урожай картоплі / Тому що були тривалі дощі, фермери не зібрали вчасно урожай картоплі і под.*

#### V. Завдання для самоперевірки.

Дайте відповідь на наступні питання: 1. Чим зумовлені два підходи до визначення парадигми речення? 2. Дайте визначення парадигми речення. 3. Чому словотвірні засоби фазовості не можуть бути регулярними реалізаціями структурної схеми? 4. У чому полягає специфіка внутрішньосхемних і

міжсхемних дериваційних стосунків? 5. Назвіть основні регулярні реалізації структурних схем. 6. Чому парадигма речення як система його форм ґрунтується на модально-часових формах дієслова? 7. У чому полягає особливість тлумачення парадигми речення як системи його дериваційних стосунків? 8. Чим зумовлена кваліфікація міжсхемних дериваційних стосунків як транспозиційних?

## Тема X. ПРОБЛЕМА ОДНОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

### I. Питання лекції:

1. Проблема односкладного речення у сучасній українській мові.
2. Типи односкладних речень. Односкладні речення дієслівного типу та їх особливості.
3. Односкладні речення іменного типу та їх особливості.

### О. Рекомендована література:

а) основна:

Кадомцева Л.О. Українська мова: Синтаксис простого речення.-К.: Вища шк., 1986.-С. 14-29.

Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. - Ч. П: Синтаксис.-К.: Рад.шк., 1961.-С.56.

Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За ред акад. І.К.Білодіда.-К.: Наукдумка, 1972.-С.232-309.

### Література для самостійного конспектування:

Дудик П.С, Питальні речення і питальні слова-речення // Укр.мова і літ. в шк.- 1975.- N1.- С.26-36.

Слинько І.І. Типи простих речень // Укр.мова і літ. в шк.- 1977.-M9.-С.51-59.

Слинько І.І. Чи є односкладні речення? // Мовознавство. -1985.- N4. -С.48-53.

Тимофеев К.А. О месте инфинитивных предложений среди односоставных предложений (к вопросу о личных и безличных конструкциях) // Рус.яз. в шк.- 1963. - N 5. -С.108-109.

Чирва Г.М. Безособові речення // Укр.мова і літ. в шк. - 1974. - N3. -С.22-34.

### б) додаткова:

Бабайцева В.В. Односоставные предложения в современном русском языке.- М.: Просвещение, 1968.- С.30-45.

Горяний В.Д. Односкладні речення в українській мові.- К.: Рад.школа, 1983- С.41-65.

Грамматика современного русского литературного языка. - М.: Наука, 1970. - С.541-573, 577-594, 647-649.

Русская грамматика. - М.: Наука, 1980.- Т.2.-С.269-278, 315-419.

Скобликова Е.С. Современный русский язык. Синтакс простого предложения. - М.: Просвещение, 1979.- С.101-145.

Шевцова А.А. Неполные предложения в современном русском языке. - Донецк: Изд-во Донецк. ун-та, 1978.-124 с.

### III. Основні поняття теми.

## 1. ПРОБЛЕМА ОДНОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.

Основу поділу речень на двоскладні й односкладні заклав ще О.О.Шахматов. У свій час М.І.Греч, виходячи з логіко-граматичного підходу, вважав, що неповні речення утворюються в результаті пропуску головних членів речення - підмета, присудка або зв'язки (див.: (Греч Н.И. Практическая русская грамматика. - СПб.: Тип.СПб. Воспит. дома, 1827.-С.243, 349 і далі)). При цьому речення з нульовою дієслівною зв'язкою теперішнього часу він та його послідовники вважали неповними не тому, що враховували парадигму речення, а тому, що представники логіко-граматичного напрямку ототожнювали структуру речення із структурою судження, в якому зв'язка є обов'язковою складовою частиною.

Подібну думку висловлював Ф.І.Буслаєв, а О.М.Пешковський суттєво доповнив зміст терміна "неповні речення". Для нього це не просто речення з "опущеними" членами, а такі, в яких наявні словесно не виражені члени і необхідність яких у структурі речення визначається формальним складом речення (див.: (Буслаев Ф.И. Историческая грамматика русского языка. - М- Учпедгиз, 1956.-С.285; Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. ,-7-е изд. - М.: Учпедгиз, 1956.-С.360)). О.М.Пешковський доводить, що формальна визначеність наявності невираженого, але структурно необхідного члена речення ґрунтується на взаємних зв'язках компонентів речення. "Так, не супроводжуваний дієсловом називний відмінок... обов'язково вказує або на опущене при ньому узгоджуване дієслово, виступаючи,... підметом неповного речення, або на опущений інший називний відмінок та узгоджувану з ним зв'язку виступаючи предикативним членом..." (Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении... -С.360). Речення типу "*Він ні слова*" О.М.Пешковський називає стаціонарними неповними реченнями.

О.О.Шахматов включає до неповних тільки речення, формальна повнота яких відновлюється на ґрунті врахування синтагматичних відношень компонентів, тобто речення неповні і за формою і за змістом. Таким чином, О.О.Шахматов розмежує власне-неповні і односкладні речення. •

Відштовхуючись від реальних мовних і мовленнєвих фактів та стверджуючи неадекватність судження і речення, слід вести мову про особливий статус односкладних речень. В сучасній лінгвістиці розрізняють: 1) означено-особові; 2) неозначено-особові; 3) узагальнено-особові; 4) безособові; 5) інфінітивні; 6) безособові; 7) номінативні односкладні речення. До названих різновидів зрідка додають вокативні речення на тій підставі, що вони цілісно (в одному компоненті) виражають всі реченнєві категорії. Більшість лінгвістів відносить їх до нечленованих речень, ототожнюючи з іншими реченнями - словами типу *ТАК, Н, ТАКОЖ*.

Односкладні речення поділяються залежно від того, як виражається їх головний член. Цей головний член не є підметом або присудком, бо не приймає другого члена системи як означаючого або означаючого на рівні підмета або присудка, тобто він виступає єдиним виразником предикативності.

Розрізняються два класи структурних схем односкладних речень: 1) односкладні дієслівні речення та 2) односкладні іменні речення. У дієслівних односкладних реченнях стверджується наявність дії, не співвіднесеної з суб'єктом.

В іменних реченнях стверджується або заперечується існування предмета.

У дієслівних односкладних реченнях позицію головного члена можуть займати всі основні дієслівні форми або інфінітив; в іменних - лише іменник (чи субстантивоване слово) у називному відмінку.

## 2. ТИПИ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ. ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ ДІЄСЛІВНОГО ТИПУ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ.

Загальна властивість дієслівних речень - їх безпідметовість. Їх односкладність можна констатувати тільки на формально-граматичному рівні. У семантико-синтаксичному- в переважній більшості вони є двоскладними. Дія, позначена головним членом, виявляється як незалежна

(формально), самостійна. Але ця незалежна дія може бути внутрішньо співвіднесена з ідеєю суб'єкта, останній може мати формальний вияв в знахідному, родовому, давальному, орудному відмінках.

Співвідношення двоскладних, односкладних та нечленованих речень слід розглядати на осі означеність / неозначеність предмета судження. Означеність / неозначеність - це логіко-граматичні категорії і пов'язані з відображенням предмета в суб'єкті-понятті. Неозначеність предмета судження створюється відсутністю його поняття у першому компоненті судження (див.: (Бабайцева В.В. Односоставные предложения в современном русском языке. -М.: Просвещение, 1968. -С.20-21; Ломтев Т.П. Основы синтаксиса современного русского языка. -М.: Учпедгиз, 1958. -С.9; Ружичка Р. Трансформационное описание безличных предложений // Вопросы языкознания. - 1963.-ИЗ.-С.21; Мешанинов И.И. Структура предложения. - М.: Л.: Изд-во АН СССР, 1963. -С.45; Кириллова В.А. К вопросу о логической структуре односоставных предложений // Логико-грамматические очерки. -М.: Высш. шк., 1961.-С.200; Шведова Н.Ю. ТШЮЛОПИЯ односоставных предложений на основе характеры их парадигм // Проблемы современной филологии. - М.: Наука, 1956; Галкина-Федорук Е.М. Изменения в системе простого и осложненного предложения в русском литературном языке XIX века. -М.: Наука, 1964; Бабайцева В.В. О логико-психологической основе субъекта речи в некоторых синтаксических конструкциях // Материалы по русско-славянскому языкознанию. - Воронеж: Изд-во Воронеж.ун-та, 1963; Бабайцева В.В. О выражении в языке взаимодействия между чувственной и абстрактной ступенями познания действительности // Язык и мышление.- М.: Наука, 1967; Арполеико Г.П., Забелина В.П. Структурно-семантическая будова речення в сучасній українській мові. -К.: Наук, думка, 1982.-С.5-47)).

Найчіткіше предмет судження окреслений у типових двоскладних реченнях; максимальною неозначеністю предмет судження характеризується у вигуківих реченнях, що утворюють ядро нечленованих речень. Односкладні речення посідають проміжну ланку між двоскладними та еквівалентними реченнями. З одного боку, вони виражають предикативність та модальність, визначальні синтаксичні категорії речення, нерозчленовано. в одному компоненті, з другого боку, вони

включають, або можуть включати, другорядні члени речення, виступаючи членованими одиницями. Типові односкладні речення характеризуються одним головним членом з чітко окресленою синтаксичною функцією та характеризуються неозначеністю предмета думки, зумовленої логіко-психологічною основою вираженого судження.

Типові двоскладні речення характеризуються чіткістю підметово-присудкових відношень та означеністю предмета думки, що зумовлює предметний вияв підмета.

Типові еквіваленти речення характеризуються відсутністю логіко-граматичного членування та максимальною неозначеністю предмета думки.

Односкладні речення - це такі речення з одним головним членом, які не вимагають другого головного члена і не можуть доповнюватись ним без зміни характеру вираженої думки.

Дієслівні односкладні речення - це такі речення, в яких мова йде про дію, діяч або виконавець якої не вербалізований (словесно не виражений). "Дія у власному смислі немислима без особи діючої: є дія - є, таким чином, і те, що діє, тобто особа. Ми хочемо сказати цим, що без позначення особи, хоча б найзагальнішої, найбільш неозначеного позначення, дієслово не може бути дієсловом" (Некрасов Н.П. О значении форм русского глагола. -СПб., 1865.-С.107). Зв'язок між дією та особою (виконавцем дії) у різних дієслівних форм відчувається по-різному. Найтіснішим є зв'язок дії у дієвідмінюваних форм, найменш міцним - у безособових дієслів та інфінітива (йор. думки з цього приводу В.М.Мігіріна: "Наявність інфінітивних та безособових речень показує, що дія (правильніше, процес), що виражається... дієсловом, може розглядатися як повністю абстрагована від предмета. Ось тому не можна вважати, що дія у дієслові завжди зображається як активна ознака пердмета" (Мигирин В.Н. Части речи с точки зрения закрепления в языке абстрагирующей работы мышления // Известия Крымского пед. ин-та., 1959.-Т. XXXIII.-Вып. I.-С.17)).

Між двоскладними та безособовими реченнями розташовуються на осі означеність / неозначеність односкладні дієслівні речення, що утворюють типові перехідні конструкції, які характеризуються поступовим посиленням неозначеності, поступовим ослабленням означеності. В означено-особових односкладних реченнях дійова особа мислиться означено, але

вона так тільки мислиться. Наявність в думці дійової особи І дозволяє виділити означено - (особа означена), неозначено - (особа неозначена, хоча особова форма дієслова підкреслює її вияв), узагальнено-особові (особа тільки узагальнюється) односкладні речення в особливу групу односкладних речень • особові за характером виконавця дії.

Враховуючи наявність діяча (формально невираженого, сконденсовано у дієслівній особовій формі), окремі автори розглядають особові односкладні речення як редуковані двоскладні речення з редукацією підметової субстанції, тобто як варіант повної конструкції 8-Р (речення з означеним граматичним підметом (див.: (Ружичка И. Предложение и глагол // Оіагку зіоуашке купіахе.-Ргапа. -1962.-3.144; Шевцова А.А. Неполные предложения в современном русском языке.- Донецк: Изд-во Донецк ун-та, 1978.-С.31-115)). Незважаючи на певну спорідненість неозначено-особових та узагальнено-особових односкладних речень з двоскладними (в них мислиться діюча особа, що дало можливість І.Ружичці відобразити їх структурною схемою Х-Р), вони не можуть розглядатися як варіант двоскладних речень, оскільки в них лише наявне місце, або позиція, витворювача дії, але діяч не може бути вербалізованим (словесно вираженим) без зміни семантико-граматичного характеру речення. Типові синтаксичні моделі неозначено-особових та узагальнено-особових речень утворюють в українській мові односкладні дієслівні речення, комунікативним призначенням яких виступає вираження дії неозначеної та узагальненої особи, що входить у структуру виражених суджень у вигляді уявлень. Неозначеність ті узагальненість особи пов'язані з порушенням прямого відношення дії до дійової особи (пор.: (Дьімарская-Бабальян И.Н. Об особенностях употребления форм лица глагола в современном русском языке // Научные труды Ереванского ун-та. -1953.-Т.39.-С.237)).

Наявність в українській мові синтаксичних конструкцій з нечітко означеною дійовою особою мотивується не розкладом двоскладності речення, не "пропуском підмета" (О.О.Потебня), не "спадом граматичної аперцепції підмета" (Д.М.Овсянико-Куликовський), не еліпсом (М.К.Грунський, Г.О.Шевцова та ін.), а здійсненню потреби у вираженні різною мірою діяча. Протиставлення двоскладних та односкладних речень успадковане українською мовою ще з праіндоєвропейської

(Мельничук О.С. Развитие структуры слов'янського речення.- К.: Наук, думка, 1966). У цьому випадку будь-які спроби визначити генетичну первинність двоскладних або односкладних є гіпотетичними (пор. погляди на цю проблему О.О.Потебні (пріоритет надавав двоскладним реченням) та його талановитого учня О.В.Попова (генетично первинним вважав односкладні речення).

Іменні односкладні речення об'єднують безособові іменні, номінативні та вокативні речення. За своєю формою та значенням вони істотно різноманітніші, ніж дієслівні.

Послідовна двоскладність властива для оцінних іменних речень типу: *Краса! Роззява!* Особливе місце займають інфінітивні речення, в яких головний член - незалежний інфінітив - поєднує властивості дієслова й іменника.

2.1. Означено-особовими односкладними називаються такі односкладні речення, в яких головний член виражений дієсловом з вказівкою особовим закінченням на означену (конкретну) особу, якою може бути мовець або його співбесідник: *я, ти, ми, ви*. Головний член виражається дієсловом у формі 1-ої або 2-ої особи однини чи множини теперішнього часу або наказового способу.

О.М.Пешковський та Л.А.Булаховський речення без займенникового підмета *я, ти, ми, ви* вважали неповними (пор. погляд на означено-особові односкладні речення як на повні двоскладні, що суперечить навіть формально-граматичним особливостям вираження членів речення: "Речення з опущеним підметом при присудку, вираженому дієсловом у наказовому способі, а також у першій або другій особі теперішнього чи майбутнього часу, слід вважати повними реченнями: у цих випадках дієслівна форма уже заключає в собі цілком означену вказівку на діючу особу (*я, ти, ми, ви*) і для точного розуміння речення немає необхідності в контексті" (Финкель А.М., Баженов Н.М. Русский литературный язык. - М.: Просвещение, 1951. -С.185)), подібну думку висловлюють автори "Курсу сучасної української літературної мови", за редакцією Л.А.Булаховського. - ТЛІ. -С.38).

В означено-особових односкладних реченнях на перший план висувається не особа, а дія або стан: *До вічного вогню приходимо щораз* (М.Сингаївський); *Будемо ж берегти наше мирне українське небо!* (З газ.).



Речення типу *"Сміло сядьмо в човни швидкокрилі"* (ПГрабовський) слушно вважати повними: "вжиті в своєму прямому значенні, форми наказового способу в сучасній мові звичайно виявляють підмет безпосередньо своїм особовим закінченням. Тому при них окремий підмет відсутній, і, оскільки це норма сучасної мови, це не перетворює речення в неповне" (Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л.А.Булаховського. -ТЛП. -К.: Вид-во АН України, 1951.-С.37). Якщо в реченні не названо підмет, що відповідає третій особі, яка в системі дієслова є несамостійною, оскільки підметом у третій особі може бути особовий займенник, будь-який іменник або субстантивоване (навіть оказіональної субстатавації) слово (ця форма не визначається самою структурою даного речення, пор. структури типу *Лише, Зробить, Підійде, Віднесе*) то його слід розглядати лише як двоскладне (див.: (Сучасна українська літературна мова. Синтаксис- К.: Наук, думка, 1972.-С.238)).

Головний член означено-особових односкладних речень може виражатися:

1) дієсловом 1-ої особи однини дійсного способу: *Люблю грози весняні, коли земля пробуджується зі сну* (В.Герасим'юк). Ця форма є найтиповішою для означено-особових речень. При вживанні 1-ої особи однини можливий відтінок узагальнення (особливо часто спостерігається у прислів'ях та приказках), що дає підставу кваліфікувати конструкції типу *іду-їду - нема сліду; Моя хата з краю - нічого не знаю* як узагальнено-особові односкладні речення. Такі одиниці слід вважати означено-особовими, оскільки діячем завжди є конкретна особа - мовець;

2) дієсловом дійсного способу у формі 2-ої особи однини та множини. Означено-особове значення ця форма має тоді, коли мовець звертається до співбесідника: *Востанне ставлю питання... Чуєш?* (О.Слісаренко);

3) дієсловом наказового способу: *Славте землю і весну, славте країну молоду* (П.Кордун);

4) дієсловом у формі 1-ої особи множини. При цьому форма множини 1-ої особи характеризується інколи такими відтінками: 1) мовець спонукає співбесідника до певної сумісної дії: *Йдемо, поете, вперед і пізнаємо все* (О.Матушек); 2) мовець позначає свою дію та дію інших осіб: *Чекати не можна, будемо прориватися до наших! Важко, звичайно, але прорвемся* (Д.Мітенко); 3) мовець не хоче вичленувати своє "Я" з групи

осіб, з якою він пов'язаний за витворюваною дією: *Я їхала сюди і мріяла, а нам тут кроку не дають, не знаємо, що й робити і як бути* (Я.Мельник); 4) етичної сукупності, сумісництва - у звертаннях до співбесідника (замість 2-ої особи однини та множини): *Як себе почуваємо; Як поживаємо?*

До перехідних конструкцій між двоскладними та односкладними реченнями належать такі речення, в яких немає підмета, але є означення до нього, семантично пов'язане з присудком: *Схвильований роздумами знову їду до міста і знову даремно* (Я.Мельник).

2.2. Неозначено-особовими називають такі односкладні речення, в яких дійова особа мислиться неозначено, а головний член виражений дієсловом 3-ої особи множини теперішнього або майбутнього часу або формою множини минулого (давноминулого) часу дійсного способу: *Багато таких суден тепер списують, ріжуть, вантажать на платформи й відправляють на металургійні заводи* (О. Гончар).

Неозначено-особові речення можуть виражати: 1) дію особи, що не відома мовцеві і не суттєва на даний момент для мовця: *За літо школу відремонтували, завезли новенькі парти, від яких іде якийсь надзвичайний запах і наповнює всю школу* (ОДонченко); 2) дію особи, яка відома для мовця, але він не називає її в силу певних причин: *Кажуть про вимогливість, повідомляють про знову нові закони, що постійно приймаються, а все залишається на тих самих місцях* (3 газ.); 3) дію особи, яка не може бути точно названою мовцем: *Дивись, а то там на ярмарку все вкрадуть* (О.Ковінська); 4) дію, витворювану самим мовцем, але при цьому мовець не вважає необхідним наголошувати на джерелі такої дії: *Знай, брате мій, що тебе завжди чекають, сподіваються і мріють про зустріч з тобою* (М.Лазорський). Інколи такі речення кваліфікують як означено-особові на тій підставі, що форму 2-ої особи в них можна замінити формою 1-ої особи: *Пиши, як тобі кажуть // Пиши, як тобі кажу*. Синонімічність таких конструкцій не означає їх тотожності: форма неозначено-особових речень зручна для маскування дійової особи, а неозначеність (хоча б і в невеликій мірі) - семантична властивість неозначено-особових речень. Крім того, формальні ознаки (форма 3-ої особи множини) також свідчить на користь визнання таких речень неозначено-особовими; 5) дію, що витворюється конкретно особою, яка не називається з метою її неозначеності: *Мені наказували,*

забороняли, ставили проблеми, але ніхто не запропонував навіть присісти (Гр.Тютюнник).

2-3. Узагальноно-особовими називаються такі односкладні речення, дія яких стосується узагальноної особи, її головний член виражений дієсловом 2-ої особи -зрідка - н інших особових формах.

Узагальноно-особові речення виражають: 1) загальне положення, висновок, що стосується до всіх людей безвідносно щодо місця і часу: *Розуму і за морем не купиш, коли його вдома не має (Нар.тв.); Що посієш, те й пожнеш (Нар.тв.);* 2) інтимність думок, настроїв, переживань: *Трапляється так, що сидиш поміж інших, наче й друзі, але нічого спільного з ними не маєш (Я.Мельник).* О.М.Пешковський про такі речення писав: "У цих випадках узагальнена форма набуває глибокого життєвого і літературного значення. Вона є тим мостом, який з'єднує особове з загальним, суб'єктивне з об'єктивним, і чим інтимніше яке-небудь переживання, чим важче мовцю виставити його напоказ перед усіма, тим швидше оформляє він його у форму узагальнення, яка переносить це переживання на всіх, в тому числі і на слухачів, який в силу цього більше захоплюється розповіддю, ніж при суто особовій формі" (Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. • Изд. 7-е. -М.: Учпедгиз, 1956.- С.375-376). Речення другої групи інколи розглядаються як означено-особові (пор.: (Финкель А.М., Баженов Н.М. Курс современного русского литературного языка. -К.: Рад.шк., 1960.-С.531-532). Це суперечить семантико-граматичним властивостям таких речень: мовець свідомо відсторонює себе від названих дій. Втрачаючи прямий стосунок до мовця, дія набуває узагальноного значення, ступінь якого може бути різним.

Головний член узагальноно-особових односкладних речень може виражатися:

1) дієсловом у формі 2-ї особи однини теперішнього або майбутнього часу. Це найтиповіша форма головного члена узагальноно-особових речень: *За сон коня не купиш; Не жалкуй на сусіда, коли спиш до обіда; Хочеш мати, треба дбати (Нар.тв.);*

2) дієсловом у формі 2-ї особи однини і множини наказового способу. Такі речення переважно вміщують заклики, настанови, повчання, поради, що стосуються всіх або

множинності дійових осіб: *За край рідний іди сміливо в бій; Край рідний умій боронити; Не кайся востаннє (Нар.тв.);*

3) дієсловом у формі 1-ї особи множини теперішнього або майбутнього часу дійсного способу: *Що маємо - не дбаємо, а втративши - плачем;*

4) дієсловом у формі 3-ї особи множини: *Решетом воду не носять; Дарованому коневі в зуби не дивляться; Курчат восени лічать; Давніх друзів не забувають, а при горі споминають;*

5) формою чоловічого роду минулого, давноминулого часу дійсного способу: *Цілив у ворону, а попав у корову (Нар.тв.).*

Збіг форми головного члена з означено-особовими, неозначено-особовими та двоскладними реченнями є тільки формальним, а семантично такі речення істотно відрізняються, оскільки головним призначенням узагальноно-особових односкладних речень виступає позначення узагальноної дії.

2.4. Безособові речення - це такі речення, в яких виражається дія або стан, що виникають та існують незалежно від витворювача дії та носія стану. Безособові речення - найрізноманітніша і найвживаніша група односкладних речень, а тому майже неможливо дати вичерпне їх визначення. О.М.Пешковський підкреслював: "І справді, вдумуючись у значення безособових дієслів, ми все-таки відкриваємо в них сліди 3-ї особи...До того самого приводить і суто морфологічний аналіз цієї форми..."

Ясно, що, оскільки особа мислиться в дієслові, то вона мислиться тут як третя. Але мислиться вона з мінімальною ясністю" (Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. -7 изд. -М.: Учпедгиз, 1956.-СЛ86). Тут по суті О.М.Пешковський змішує граматичну' особу та особу-діяча - витворювача дії.

Сплутування граматичної особи та особи-діяча призводить до того, що в одних працях головний член безособових речень кваліфікується як дієслово у формі 3-ої особи, в інших - як дієслово, що позбавлене особових форм, або як дієслово, в якого є "форма, що збігається з формою третьої особи однини, а в минулому часі - з формою середнього роду однини..." (Валгина Н.С., Розенталь Д.З., Фомина М.И., Цапкевич В.В. Современный русский язык. -М.: Высш.шк., 1962.-С.340 і 399; пор. (Никитевич В.М. Грамматические

категорії в сучасному руському мові.- М.: Учпедгиз, 1963.- С.214)).

Безособові дієслова характеризуються граматичною категорією особи, оскільки вони також виражають дію в її ставленні до діяча. Але якщо особові дієслова вказують на наявність діяча, то безособові - на його відсутність.

Залежно від морфологічної суті головного члена та його загальної семантики в системі безособових речень розрізняється декілька формально-змістових різновидів:

1. Безособові речення, головний член яких виражений безособовими дієсловами. Це найтиповіший вияв головного члена безособових речень і такі структури утворюють власне-безособові односкладні речення: *розвидніти, вечоріти, темніти, світати, смеркати: Світало по-березневному рано* (З.Тулуб); *Звечоріло, зірки проступали на небі* (О.Гончар); *Світало і хмарилося. Вітер летів виднокругом* (Л.Первомайський);

2. Безособові речення, головний член яких виражений аналітично, перший компонент при цьому виступає допоміжним елементом (дієслово бути або дієслово фазової, модальної семантики): *буде світати, починає світати, має світати, мусить світати: Незабаром має світати* (М.Трублаїні);

3. Безособові речення, головний член яких виражений особовим дієсловом у безособовому значенні. Ці речення є найпоширенішими в сучасній українській мові і надзвичайно розмаїті за змістом. Вони поділяються на дві підгрупи в залежності від того, яким дієсловом - без постфікса -ся чи а постфіксом -ся - виражений у них головний член.

Безособові речення з головним членом, вираженим особовим дієсловом у безособовому значенні без постфікса -ся, можуть означати: 1) стихійні процеси, атмосферно-метеорологічні явища природи і суто фізичні, природні процеси, обмежені у своєму вияві певними просторовими рамками: *Уже сонечко в морі сідає, Утихому морі темніє* (Леся Українка); *У хаті все темнішало та темнішало* (Марко Вовчок); 2) стихійні процеси, що реалізуються з допомогою якогось предмета, який чинить дію, або ж певного явища природи, що становить джерело дії-стану: *Прохолодою повіяло з лісу* (М.Стельмах); *Усадку поміж деревами понасипало кучугури* (Панас Мирний); 3) різні вияви фізичної та психічної сфери в організмі людини, її відчуття, сприймання, настрої,

переживання: *Смоктало під грудьми від холоду* (З.Тулуб); *Я чую, що в моїх грудях клеботить, душить коло серця* (І.Нечуй-Левицький).

Безособові речення з головним членом, вираженим особовим дієсловом з постфіксом -ся, означають: 1) різні процеси сприймання чого-небудь, часто функціонують як головні частини складнопідрядного речення з підрядним з'ясувальним (виступають дієслова на позначення сприймання: *бачитися, ввижатися, здаватися, відчуватися, маритися*): *Як гарно марилося на шкільній лаві, скільки робилося сміливих, але часом неосяжних проєктів* (М.Коцюбинський); *Одного разу почулося Олені серед ночі сюрчання польового коника* (І.Вільде); 2) процеси мислення й мовлення, що сприймаються як стихійні, бо наперед і свідомо не проєктувалися, не планувалися: *Не так швидко робиться, як мовиться* (М.Номис);

4. Безособові речення, головний член яких виражений незмінною предикативною формою на -но, -то. У таких реченнях повідомляється про дію здебільшого в її результаті, а не в процесі: *Скільки хмільної тривоги налито В дзвінку прохолоду ночей* (І.Муратов); *Дивне місто проти сонця. Всі озолочено віконця* (П.Тичина).

3-поміж цих речень окремо виділяються речення з неозначеним виконувачем дії: *Враз було вбито всі хлоп'ячі мрії* (О.Донченко) (можлива постановка питання ким?); *Через три дні їх справді випущено і дозволено піти попрощатися з родиною* (Панас Мирний). Постановка питання ким? засвідчує їх спорідненість з неозначено-особовими реченнями: *Через три дні їх справді випустили і дозволили піти попрощатися з родиною*; та з усуненим витворювачем дії, що не допускають постановки питання ким?, бо в них ідеться або про безсуб'єктне джерело дії, або про неконкретизовані явища соціального порядку: *Хай слово мовлено інакше - та суть в кім наша зостається* (П.Тичина).

5. Безособові речення, головний член яких виражений словом категорії стану. Ці речення поділяються на: 1) безособові речення, головний член яких виражений предикативним прислівником типу *безлюдно, болісно, весело, важливо, видно, відрадно, гарно, досадно*: *Як весело було широкими грудьми повітря краяти* (М.Рильський); 2) безособові речення, головний член яких виражений предикативним словом типу *біда, гріх, диво, жаль, лід, сором, шкода, пора, час,*

що, виступаючи головним членом безособових речень втрачають зв'язок з парадигмою іменника: *Жаль стало батьк* (М.Коцюбинський); *Вже пора розкути й коні, і посіяти проси,* (С.Воскресенко); 3) безособові речення, головний член яких виражений предикативним словом типу *можна, не можна, необхідно, неможливо, доцільно (не), потрібно (не), треба (не), сила (не)* і под. За окремими винятками головний член таких речень пов'язується з інфінітивом: *Тії землі нам забути не сила* (С.Крижанівський); *Було тобі піти куди хоч в найми, щоб вирватись од них...*(Леся Українка); 4) безособові речення, головний член яких виражений предикативним словом *нема (немає)*. Обов'язковим елементом структури таких речень є непрямий додаток у формі родового відмінка, що позначає особу або предмет, відсутність якого стверджується: *У гаю, га Вітру немає* (Т.Шевченко); *Не бігай на річку, бо в мене і душ нема - ще в ополонку вскочииш* (М.Старицький).

Функцію *нема (немає)* може виконувати заперечний частка *ні (ані)* в ролі сполучника. Такі конструкції мають значення теперішнього часу і вживаються переважно в описах, оповіданнях: *Нігде ні садочка, ні квіток!* (І.Нечуй-Левицький).

Ще один різновид безособових речень цієї групи становлять структури, в яких головним членом виступає заперечний займенник *нікому, ніким, нічим*, заперечний прислівник *ніде* та інфінітив: *Нема на чому спинить ока, нема на чому спочити душі* (І.Нечуй-Левицький).

2.5. Інфінітивними називаються односкладні речення і головним членом, вираженим незалежним інфінітивом, ідо позначає можливу або неможливу дію: *Куди мені діватись? Де помічати шукати? Кого просити?* (І.Котляревський); *Піти лишень пасіку обдивитись* (Панас Мирний).

Інфінітив у цих реченнях не залежить ні від якого слова, навпаки, всі слова залежать від інфінітива у смисловому та граматичному плані.

Головний член інфінітивних односкладних речень може бути виражений незалежним інфінітивом без частки *би (б)* та незалежним інфінітивом з часткою *би (б)*. Використання частки *би (б)* суттєво впливає на семантику інфінітивного речення. Інфінітивні речення з часткою *би (б)* виражають: 1) бажану або небажану для мовця дію чи стан: *От злізти б тут, побігати по широкому полю або полежать в траві* (М.Коцюбинський); *Прихилитися б у затінку до зеленої землі, і*

*вона почала б жадібно вибирати з тіла всю вагу, зібрану за трудний тиждень жнив* (М.Стельмах); 2) оцінку здатностей співрозмовника: *Сидіть би вам тільки на печі та жувать калачі* (Т.Шевченко); 3) реалізацію побоювання або застереження з приводу здійснення чи нездійснення дії: *Поїхати нам потрібно, та тільки не програти б змагання;* 4) постійну або часту схильність мовця до певної дії-вчинку: *Вам тільки б сміятися* (М.Стельмах).

Інфінітивні речення без частки *би (б)* виражають:

1) необхідність дії або стану, їх неминучість, неможливість або відсутність. Такі значення нерідко переплітаються: *Ані піти тобі, ані погуляти, ані чого забажати* (Марко Вовчок);

2) вагання, сумнів у доцільності чи необхідності дії або стану; *Боротись, але як?* (О.Гончар); *Хіба звернути на нього яку провину та становому шепнути* (М.Коцюбинський);

3) спонукання - наказ, пораду, побажання, просьбу чи заклик до виконання певної дії: *Вчитися майстерності!*;

4) недоцільність дії: *Чим же було тут захоплюватись?* (І.Вільде).

Окремим різновидами інфінітивних речень слід вважати так звані інфінітивно-називні та інфінітивно-безособові структури.

Інфінітивно-називні речення характеризуються констатацією факту, називанням певної дії або процесу. Основна семантика - вираження необхідності, неминучості дії або стану: *Повставать і йти вперед, наближатись до всього прекрасного і вимріяного* (Я.Гон).

Інфінітивно-безособові речення - це речення з інфінітивами на позначення сприймання, подекуди мислення типу *(не) чути, (не) узнавати, (не) пізнавати*. Їх можна поставити в синонімічні стосунки з безособовими реченнями: *Голосів не чути // Голосів не чути; їх не пізнати // їх не пізнано*.

Визначення інфінітивних речень у сучасній лінгвістиці характеризується дискусійністю. Одні мовознавці розглядають інфінітивні речення у складі безособових (цей погляд домінує у шкільному курсі), інші лінгвісти виділяють їх в особливу групу односкладних речень (пор. (Воїнова Е.І. О соотношении инфинитивных и безличных предложений // Рус.яз. в шк. - 1958. -N2; Тимофеев К.А. О месте инфинитивных предложений

среди односоставных предложений // Рус.яз. в шк. -1963. -N5; Галкина-Федорук Е.М. Безличные предложения в современном русском языке. -М.: Изд-во Моск. ун-та, 1958; Тимофеев К.А.Об основных типах инфинитивных предложений в современном русском литературном языке // Вопросы синтаксиса современного русского языка. -М.: Учпедгиз, 1950)).

Логічнішим видається другий підхід в силу того, що інфінітивні речення відрізняються від безособових загальним значенням - називають дію, яка повинна здійснитися означеною, неозначеною або узагальненою особою, а в безособових реченнях дія абстрагована від активного діяча. Інфінітивні речення характеризуються особливостями предикативної основи - головний член виражається інфінітивом. У безособових реченнях модальне значення (необхідності, можливості, неможливості та ін.) виражається перш за все лексично - безособовим дієсловом або словами категорії стану, до яких прилягає інфінітив. В інфінітивних реченнях модальність визначається "самою формою інфінітива та інтонацією, а посилюється і диференціюється частками" (Виноградов В.В. Основні питання синтаксиса предложения // Вопросы грамматического строя. -М.: Изд-во АН СССР, 1955.-С.405). Термін інфінітивні речення ввів у науковий обіг О.М.Пешковський.

Інфінітивно-називні речення інколи називають інфінітивним теми (О.М.Пешковський, Г.О.Шевцова та ін.), мотивуючи це тим, що в цьому випадку інфінітив позбавлений модальних характеристик і лише називає тему подальшого роздуму. Особливістю його також виступає вільна заміна в контексті називним теми: *Жартувати та жартувати! Завжди так, а що ж далі?* (В.Самійленко) і *Жарти та жарти! Завжди так, а що ж далі?*

### 3. НОМІНАТИВНІ РЕЧЕННЯ.

У граматичній літературі немає єдиної думки щодо значення та структури номінативних речень, хоча їх дослідженню приділяється багато уваги.

Номінативними реченнями називаються односкладні речення з називним відмінком імені або кількісно-іменною будовою, що стверджують буття предмета або явища, яке може

ускладнюватися значенням вказівки, емоційної оцінки, волевияву: *Зима. У лісі стало зовсім холодно* (В. Підмогильний).

Основною граматичною ознакою номінативних речень є їх односкладність та морфологічна природа головного члена, який може виражатися:

1) іменником у називному відмінку: *Зоря...Цвіти... гай, і поле...Над ставом верби золоті* (В.Сосюра);

2) кількісно-іменною словосполучкою комплетивного плану: *Два літа. Три літа. А там дивись і в школу помандрує* (Я. Мельник);

3) займенником: *Вона! Боже, справді вона* (В.Самійленко).

Суттєвою ознакою номінативних речень є констатуюча інтонація, яку О.М.Пешковський назвав предикативною. Речення типу *Рання весна* може тлумачитися по-різному: воно може розглядатися і як двоскладне *Рання весна* і як оцінно-буттєве номінативне односкладне речення.

Розрізняються поширені та непоширені номінативні речення. У поширених реченнях наявні другорядні члени речення, переважно це означення узгоджене або неузгоджене, яке може бути препозитивним та постпозитивним: *Замерзлий полустанок... Ліс... знов поля...* (М.Рильський); *Сосни високі. Серпень. Снека. Все горить яскравим сонця променем* (Є.Летюк). Переважно речення з постпозицією означення відносять до двоскладних, хоча в окремих випадках постпозитивне означення входить до цілісного власне-номінативного комплексу.

Питання про характер синтаксичної функції головного члена номінативних речень є спірним і проблематичним. Одні (О.О.Потебня, П.Ф.Фортунатов, О.М.Пешковський та ін.) кваліфікують головний член номінативних речень як присудок, другі (Д.М.Овсянко-Куликовський, В.О.Богородицький, Л.А.Булаховський та ін.) вважають головний член номінативних речень підметом, треті ("Грамматика русского языка"; "Сучасна українська літературна мова. Синтаксис") називають тільки головним членом, четверті (О.О.Шахматов, К.М.Галкіна-Федорук та ін.) розмежовують підметові і присудкові номінативні речення.

Головний член номінативних речень не виступає морфологізованим, оскільки іменник за своєю природою (синтаксичною) багатофункціональний. Тому не можна

ВИЗНАЧИТИ піч.» СИНТАКСИЧНУ роль, приймаючи за визначальн. ЙОГО Морфологі. . . характеристики. Необхідно враховувати КДРІ н і> вираженої думки та комунікативні завдання речення.

Залежно від значення та структури розрізняються такі РІЗНОВИДИ номінативних речень:

1. Буттєві номінативні речення, що є власне-номінативними і найтипівшими в українській мові: *Далина. Далечинь. Світлодаль... У мандрівку збирається молодь* (М.Сингаївський).

2. Вказівні номінативні речення - односкладні речення з вказівними частками, що виконують функцію посилення звучання і вказівки на той чи інший предмет, виділення із сукупності однорідних. Структурною особливістю цих речень виступає використання вказівних часток *це, ось*: *Ось копія наказу* (О.Довженко); *Ось вам тихий порт* (П.Тичина).

Вказівна частка може поєднуватися із сполучником і, при цьому такі речення вказують на раніше згадуваний або очікуваний предмет чи явище з метою його виділення з-поміж інших однорідних / неоднорідних предметів або явищ: *Ось і той шлях* (М.Стельмах); *От Чернігів. Ранком він це спав* (П.Тичина).

3. Оцінні номінативні речення, що поєднують у своєму звучанні номінацію предмета та його емоційну оцінку. З-поміж номінативно-оцінних речень розрізняються: 1) оцінно-стверджувальні, в яких подається кваліфікація констатованих предметів, їх оцінка: *Справді славна дівчина* (М.Стельмах); 2) оцінно-окличні речення, в яких наявність предмета супроводжується його піднесеною емоційною оцінкою: *Ох, яка ж краса! Сад увесь убрався в іній* (П.Тичина). Емоційна піднесеність передається, як правило, займенниковим компонентом типу лийни (-а, -є), *такий* (-а, -є), *що за* і под.

4. Власне-називні, до яких належить назви книг, часописів, картин, музичних творів, написи на вивісках та ін., пор.: *"Собор"* (назва роману О.Гочара), *"Диво"* (назва роману П.Загребельного) та ін.

В окремих працях власне-називні речення позбавляються статусу речення. Назви книг, часописів, картин та ін., що складаються із слова або словосполучення з номінативним значенням, виражають судження існування і вживаються для того, щоб позначити, виділити який-небудь предмет або явище, вказати на нього, розкривши його значення

та призначення назвою. Таким чином, це не просто слова, а речення. Вони набувають комунікативного навантаження у процесі спілкування і характеризуються констатуючою інтонацією.

5. Спонукально-бажалькі номінативні речення, в яких стверджується необхідність або бажаність того, щоб предмет, названий іменником у називному відмінку, став наявний. Цей тип речень лексично обмежений. До них належать усталені в мові виробничі команди або військові накази чи розпорядження, категоричні вимоги тощо: *Документи!* - *Документи у нас, товаришу, різні, - сказав повстанець...* (О.Довженко). Сюди ж відносяться "скам'янілі" форми виразу вітання у формі називного відмінка типу *Добрий день!* Такий підхід є дещо суперечливим, оскільки подібні словосполучки становлять нечленовані одиниці і належать до еквівалентів речення.

6. Номінативний теми. Цей різновид односкладних номінативних речень у більшості посібників не відносять до складу речень (див.: (Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. -7 изд. - М.: Учпедгиз, 1956; Галкина-Федорук Е.М., Горшкова К.В., Шанский Н.М. Современный русский язык. Синтаксис. -М.: Учпедгиз, 1958.-126)), інколи підкреслюють його суперечливий вимір: то реченневий, то нереченневий (Сучасна українська літературна мова. Синтаксис. -К.: Наукова думка, 1972. -С.261-262 (розділ написаний П.СДудиком)).

"Називний теми", подібно до інших різновидів номінативних речень, є реченням, оскільки являє собою інтонаційно самостійну комунікативну одиницю - через неї мовець повідомляє про наявність у свідомості уявлення і викликає аналогічну асоціацію у свідомості співрозмовника (див.: (Адмони В.Г. О двусоставности предложения // Ученые записки.- Л.: Ленингр. пед ин-та иностр.яз. -1955.-Вып. II.- С.147-148)). Від інших різновидів номінативних речень він відрізняється тільки констатацією уявлення про предмет, а в типових різновидах номінативних речень стверджується буття, наявність предмета або його необхідність та ін.: *Син! Дванадцять років, а вже біжить на поміч* (М.Стельмах); *Сибір. соловецькі келії, і глуха облягає ніч пекельний край і крик пекельний* (В.Стус). У "номінативному теми" наявне уявлення про предмет, що потім може розгорнутися і уточнитися. Термін

"номінативний н-ми" або "називний теми" найточніше відтворює функціональне призначення таких конструкцій.

Порівняно невелику групу утворюють речення нульовим присудком (його еліпсом) та обставинами типу *знову*, *>антом*, в яких предмет подається у процесі його розвитку аб вияву: *Рантом село... Вся уява там* (П.Вернигора). Такий тип речень більше ознак має двоскладної структури, хоча подібного типу обставини стосуються всього речення в цілому.

Субстантивно-якісно-оцінні речення. Особливу груп односкладних тільки за формально-граматичним вираженням утворюють речення, в яких головний член - іменник якісно-оцінної семантики. Такі речення О.О.Шахматов назвав "іменними присудково-безпідметовими" і поділив їх на дві групи відповідно до значення лексично невираженого суб'єкта: 1) речення особові, в яких суб'єкт відповідає означеній або неозначеній особі; 2) речення предметні, в яких суб'єкт відповідає предмету або явищу (див.: (Шахматов А.А, Синтаксис русского языка. -Л.: Учпедгиз, 1941.-С.62)).

У граматичній літературі питання про склад і повної такого типу оцінних речень викликає розмаїття думок. Одні лінгвісти (О.М.Пешковський, О.С.Попов, О.Г.Руднев та ін.) вважають їх двоскладними неповними, інші (І.О.Попова, К.М.Галкіна-Федорук) розглядають такі речення як номінативні, тобто як односкладні повні.

Речення типу *Краса!* виражають двоскладне судження без вербалізованого (словесно невираженого) суб'єкта-поняття. Такі речення вміщують оцінку того, про що йде мова, або того, що є предметом спостереження. Тому вони двоскладними неповними з опущеним підметом.

У. Завдання для самоперевірки.

Дайте відповідь на питання: 1. Чим зумовлюється под' речень на односкладні і двоскладні? 2. Чому еквіваленти речення не входять до односкладних речень? 3. У чом виявляються особливості характеристики особови односкладних речень? 4. Назвати основні різновиди безособових речень. 5. Чим визначається наявність перехідних площин між безособовими та інфінітивними односкладними реченнями? Як слід кваліфікувати речення типу *Краса! Роззява!?* 7. Назвіть основні чинники кваліфікації особових односкладних речень як неповних двоскладних речень. 8. Які основні чинники визначення інфінітивного теми та "називного

теми"? 9. Як лінгвісти кваліфікують речення з матеріально невираженою позицією підмета при дієслові у формі 3-ї особи множини або форми множини минулого часу? 10. Як визначаються речення типу *Попав пальцем в небо* і чим визначається така кваліфікація?

#### VI. Завдання для поглиблення набутих знань.

1. Визначте тип речення і згрупуйте речення за типами.

1. Людині по-людському слід жити (Нар.тв.). 2. Вечір. Зорі в небозводі. Блиск над синіми снігами (П.Тичина). 3. Дзвонить, дзвонить в усі кінні! Ну хоч "алло" почути сонне! (Л.Талалай). 4. У хорошій компанії розуму наберешся, а в поганій і свій загубиш (Нар.тв.). 5. І хочеться всю землю обійняти (В.Симоненко). 6. Як же глухо та сумно по селу (Марко Вовчок). 7. Сердешній плакати не дають (Т.Шевченко). 8. Учитися! Вдихати шум віків, Рости і розумнішати! Дивитися дедалі все яснішими очима за землю нашу (М.Рильський). 9. Розквітнуть каштани весною, а юності знов не цвісти (В.Сосюра). 10. І віриться, й не віриться мені В повернення весни у листопаді (В.Грипас). 11. Захурделило, і завіяло, і засвистіло в голім вітті (СЛетюк). 12. Не жаль мені, що я тебе кохаю, та в нас дороги різко розійшлися (Леся Українка).

2. Скласифікуйте наведені речення за їх типами.

1. З усіх країн найкраща країна - Юність. Але хто відплив від її соняшних берегів, тому назад нема вороття. Нема таких кораблів, нема таких бригадин, щоб туди повернули... Хіба що пісня інколи занесе людину в той край на своїх нестаріючих крилах (О.Гончар). 2. І мені заспівати хотілось лебединую пісню собі (Леся Українка). 3. Як гадалось, як снилось, як ждалось в поході, Так виходить воно, мов річка з берегів: Грає промінь шляхами у чистому броді, і приходять сини "на веселки мостів (М.Стельмах). 4. Дитинству все казковим видається. - Не збіднюйте ж душі його красу! (І.Нехода) 5. Не пишється, а думається тільки, Пашить у очі осінь багрянцем (І.Світличний).

3. З'ясуйте структурно-семантичні особливості наведених речень.

1. Люби природу не як символ Душі своєї. Люби природу не для себе, Люби для неї (М.Рильський). 2. Хочеш знати, чи справді було те, що так пишно цвіло, що на серце наводило чари... (Леся Українка). 3. У двох, кажуть, і плакати Мов легше плакати, Як ніхто не бачить (Т.Шевченко). 4. Гарно вчити того, хто хоче все знати (Нар.тв.). 5. Все, все покинуть, до тебе

ПОЛИНУТЬ, Мій сминий, мій зламаний квіте (Л.Українка). 6. Ні більшого Нв МХ " СВП щастя, як зустріч з Батьківщиною. Та\* само НвММ більшої муки у світі, аніж розлука з рідною земле\* (О Підсуха).

## Тема XI. ПОВНІ ТА НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ

### I. Питання лекції.

1. Неповні речення в лінгвістичній науці.
2. Загальна характеристика неповних речень.
3. Типи неповних речень.
4. Аналоги неповних речень.

### II. Рекомендована література

#### а) основна

Довженко Г.Я. Неповні підрядні речення і другорядні члени речення, виражені порівняльними конструкціями // Укр.мова і літ. в шк.-1973.-Н6.-С.31-35.

Шульжук К.Ф. Повні і неповні речення // Укр.мова і літ. в шк.- 1971.-1Ч6. - С.25-30.

Сучасна українська літературна мова. Синтаксис.-К.: -Наук.думка, 1972.-С.262-283.

#### б) додаткова

Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови.-К.: НМК ВО, 1992.- С.150-156.

Шевцова А.А. Неполные предложения в современном русском языке.-Донецк: Изд-во Донецк. ун-та, 1978.-С.31-П7.

### III. Основні поняття теми.

## 1. НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ В ЛІНГВІСТИЧНІЙ НАУЦІ.

Неповне речення - це синтаксичне утворення, в якому одна з ланок його будови не вимовляється і в той же час фіксується свідомістю. Термін вперше ввів М.І.Греч, який вважав, що неповні речення утворюються в результаті пропуску головних частин речення (підмета, присудка або зв'язки). Ф.І.Буслаєв стверджував, що "опускається та частина речення, яка легко може бути відтвореною" (Буслаєв Ф.И. Историческая грамматика русского языка.-М.: Учпедгиз, 1959.-С.284) і тоді неповнота речення створюється за рахунок пропуску іменника, який виступає у функції підмета, або дієслова, зв'язкового або напівповнозначного. Пропуск другорядних членів речення, за Ф.І.Буслаєвим, не може зумовити неповноти речення.

О.М.Пешковський стверджував, що неповні речення - це не просто речення з "пропущеними" членами, а такі, в яких



наявні словесно не виражені члени речення, необхідність котрих в структурі речення визначається формальним складом речення (Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении.- 7 изд.-Учпедгиз, 1956.-С.360, пор. його думку: "Під неповними реченнями ми будемо мати на увазі такі речення, в яких не вистачає одного або декількох членів. Нестача ця визначається перш за формальним складом (у широкому смислі, тобто з урахуванням і зовнішньої і внутрішньої організації форми) того чи іншого словосполучення" (Там же)).

П.Ф.Фортуатов вважав неповними лише ті речення, в яких не було одного з головних членів речення.

Принципово відмінним до визначення неповних речень був підхід О.О.Шахматова, заслуга якого полягає в розмежуванні неповних речень та односкладних речень. До неповних відносяться речення, формальна повнота яких відновлюється на основі врахування тільки лінійних, або синтагматичних відношень компонентів, тобто речення неповні і за формою і за смислом, а також еліпси з матеріально невираженими повнозначними дієсловами у ролі присудків, необхідність вираження яких підказується характером залежних другорядних членів речення. Для О.О.Шахматова неповне речення виступає не варіантом повного речення, що є природним і необхідним в конкретних умовах мовленнєвого спілкування, а категорією, що характеризується ушкодженням. Один з різновидів неповних речень він називає "недостатнім" (речення з опущеними підметами), другий - "порушеними" (з опущеними присудками), третій - "дефектними" (речення, в яких опущена складова частина підмета або присудка) (Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. - 2-е изд. -Л.: Учпедгиз, 1941.-С.236).

У подальшому розгляді сутності та ємності поняття "неповні речення" спостерігається цілий ряд розходжень. Один лінгвісти розглядають тільки такі види неповних речень неповнота яких мотивується контекстом (контекстуально неповні) або ситуацією ("Під неповними реченнями прийнято мати на увазі такі синтаксичні конструкції, які в конкретному мовленні виступають засобом вираження думки та використовуються в процесі спілкування як речення, але які взяті ізольовано у відриві від контексту, ситуації та інших умов певного мовлення, не виражають думок і нерідко виявляються зовсім незрозумілими внаслідок відсутності у них закінченої

граматичної структури, властивої повним реченням" (Гвоздев А.Н. Современный русский литературный язык 4.2 М.; Учпедгиз, 1958.-С.148-149, пор (Финкель Л.М., Бажаной И.М. Русский литературный язык К Рал шк . 1956 С П).

Другі лінгвісти виділяють неповні речення, закінчені за смислом і які не потребують контекстуально ситуативного доповнення, типу "Я знаю ЖИШПЛ і усіх (шків і тих, що завжди не задоволені чимось - і в будь-якій ситуації починають тривожитися" (О.Довженко). Л.А.Булаховський називає такі речення еліпсами (див.: (Курс сучасної української літературної мови / За ред. акад. Л.А.Булаховського. - Ч. II. -К.: Рад.шк., 1951.-С.73; Булаховский Л.А. Курс русского литературного языка.- К.: Рад.шк., 1952.-Т.І. -С.404)).

Третя група учених в межах неповних речень виділяє власне-Неповні та еліптичні речення (див.: (Современный русский язык. 4.2. / Под ред. Е.М.Галкина-Федорук. -М.: Изд-во Моск.ун-та, 1962.- С.422-433; Современный русский язык / Под ред. Д.З.Розенталя. - М.: Изд-во Моск.ун-та, 1971.- С.476-477)). Ще інші лінгвісти виділяють еліптичні речення як речення особливого типу, або взагалі не включають їх до складу неповних, або відносять до них тільки окремі різновиди (див.: (Лекант П.А. К проблеме неполных предложений в русском языке // Ученые записки Моск.обл.пед.ин-та им.Н.К.Крупской. - 1963.-Т.139.- Вып.9.-С47)).

У шкільній практиці неповні речення розглядаються як речення з опущеними (пропущеними) головними або другорядними членами, які відновлюються із сусідніх, найчастіше - попередніх. Неповними реченнями можуть бути односкладні і двоскладні речення.

Повні та неповні речення можуть розмежовуватися між собою на основі таких принципів (за Т.П.Ломтевим): 1) "Позиційні моделі повних і неповних речень співвідносні між собою" (Ломтев Т.П. Основы синтаксиса современного русского языка. -М.: Учпедгиз, 1958.-С.131)), мають ту саму організацію постійних елементів, або обов'язкових граматичних форм, тобто повні та неповні речення будуються за однією моделлю; 2) питання про повноту / неповноту речення вирішується (на першому етапі) безвідносно до зрозумілості або незрозумілості смислу. Останній визначається тим, як "виражені словесними формами їх позиційні моделі...", це питання про словесний

склад речення, а не питання про їх значення" (Ломтев Т.П. Назв.праця. -С.131).

## 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕПОВНИХ РЕЧЕНЬ.

Специфіка повних речень полягає в тому, що кожна їх позиція матеріально виражена. У неповних реченнях, побудованих за тією самою моделлю, деякі позиції словесно не виражені, пор.: *В селі о п'ятій* (В.Підмогильний). Наявність обставини часу "*о п'ятій*" вказує на пропуск дієслова присудка, що засвідчує неповноту речення. До цього типу відносять інколи речення з обставинами місця "*Будинок у селі*" (здебільшого їх кваліфікують як двоскладні речення з нульовим присудком).

Безпосередній вияв пропущеного члена ґрунтується або на 1) внутрішніх показниках речення (форми слів, що утворюють синтаксичну ситуацію фаматичним значенням), або на 2) зовнішніх показниках.

Синтаксична ситуація створюється формами залежних членів речення, які своєю роллю можуть вказувати на семантику особи, семантичну специфіку. Зовнішньосинтаксичні показники містяться в сусідніх реченнях. І внутрішні і зовнішні показники - це власне-мовні чинники. Але є ще й позамовні чинники: 1) ситуація, 2) обстановка мовлення, 3) міміка, 4) жести та ін.

Найчастіше неназваними в реченні виступають головні члени речення.

Пропуск другорядних членів речення легко встановлюється, коли є залежні слова. З-поміж другорядних членів найчастіше не називається додаток. Обставини і означення не мають залежних слів, тому немає фаматичних показників їх пропуску, вияв їх пропуску встановлюється за особливостями валентності дієслова-присудка.

У діалогічному мовленні може бути пропущене ціле головне речення, при наявності підрядного:

- *За що ж тобі дісталось?*

- *Щоб не мудрствував дуже.*

При дієсловах локативної семантики може бути опущеною і обставина, що легко встановлюється із змісту

попередніх речень: *Невже ви підете на хутір? \* Комусь треба йти* (О.Слісаренко).

## 3. ТИПИ НЕПОВНИХ РІ ЧЕНЬ.

За умовами пропуску **ГОЛОВНИМ** **ЧИ** обов'язкових членів речення **НЕПОВНІ** речення **ПОДІЛЯЮТЬСЯ** іі кілька видів: **власне-неповні** та еліптичні. Мдц це попонні У < пою чергу' поділяються на **контекстуальні**, **ситуативні**, ішиці-ниціаліі й **обірівані**.

Контекстуальні нсціоіп почоїіНЯ - це такі неповні речення, в яких пропущений член або члени повідомляються в тексті іншим реченням, найчастіше попереднім, пор.: *дуть заробітчани... Ідуть та й ідуть, чорні, похилі, мокрі, нещасні, немов каліки-журавлі... Ідуть і зникають у сірій безвісті* (М.Коцюбинський) (у двох останніх реченнях пропущено підмет); *Гонта з Залізником трубки закурили. Страшно, страшно закурили* (Т.Шевченко).

**Ситуативні неповні речення** - це речення, в яких головний чи другорядний член пропускається тому, що в ситуації мовлення він мається на увазі і немає потреби його називати. Ситуативними неповними реченнями переважно змальовується життєва ситуація і читач сприймає її ніби зримо: *Чи чуєш ти, Катерино? Біжи зустрічати! Уже прийшов, Біжи швидше, швидше веди в хату* (Т.Шевченко) (у другому реченні пропущено підмет "*ти*", у третьому - підмет "*Марко*", у четвертому - додаток "*Марка*"). Ситуативні речення широко вживаються у діалогічному мовленні, прямій мові, їх зміст часто допомагає зрозуміти фотофафія.

**Еліптичними є такі неповні речення**, у яких уявлення про пропущений член речення безпосередньо\* встановлюється із власного змісту та будови, насамперед із значення та форми синтаксично залежного слова. Еліптичні речення (від ст.-ф. еііієрзіз "нестача", "пропуск") надзвичайно емоційно насичені, експресивно забарвлені: *Попрощався - й надвір* (І.Гнатюк). - пропущено *поспішив, кинувся, пішов, побіг*; *У Львові - нове товариство* (З газ.) - пропущено *створилося, не заступайте*.

М.У.Каранська підкреслює: "Невичерпним джерелом еліптичних речень є усне народне мовлення: Удачі тобі, майстре! (З преси); Всі - на суботник! (З преси); А ми до вас в ранковий час (З преси)" (Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови. - К.: НМК ВО, 1992.-С. 152).

3-поміж еліптичних неповних речень можна виділити: 1) речення з еліпсами присудка (або головного члена односкладного речення), що має значення дієслова руху, переміщення в просторі: *А москалі їй назустріч, Як один, верхами* (Т.Шевченко); *Оставайся шукать батька. А я вже шукав... Та в ліс з шляху, як навісна* (Т.Шевченко) - пропущено дієслово типу *їдуть, кинулась, побігла, подалась; Так мати мерщій до хазяїна мене, в село одно* (А.Тесленко); 2) речення з еліпсом присудка (або головного члена односкладного речення) на позначення наказу, просьби, побажання, заклику, привітання, прокляття, подяки, запитання і под., пор.: *З приїздом!* (усвідомлюється відсутність дієслова, оскільки іменник у родовому відмінку або орудному сприймається тут придієслівно), тобто *Вітаю вас з приїздом! Я вітаю з приїздом!; Доброго здоров'я! "Зброю на землю! - крикнув сивобородий"* (О.Копиленко); *"Вогонь на мене! - кричав Орлюк"* (О.Довженко); *"Тихіше, тихіше, Омеляне, - застерезливо зашелестіла темінь..."* (М.Стельмах). До цієї групи еліптичних речень належать типові форми виразу вітання, прощання, побажання, подяки і под., що мають усталене морфологічне вираження. Останнім виступає та чи інша непряма відмінкова форма або прислівник: (*Сотник: До скорої зустрічі!* (М.Старицький); *"За ваше здоров'я, діти! - проголошує він"* (О.Гончар); *"Добрий день у хату"* (М.Стельмах); *"Добрий день вам, кумо"* (М.Коцюбинський); 3) речення з еліпсом присудка (головного члена односкладних речень), що має значення буття: *Солдати в тривозі* (О.Довженко); *Але раптом - тривога* (О.Довженко); *Пил і вітер в обличчя* (В.Сосюра); *Мене всі потроху не любили за мій язик. Все, що на умі, то й на язиці* (Панас Мирний); 4) речення з еліпсом присудка (або головного члена односкладного речення із значенням мовлення): *Мати до малої: А ти не дослухайся, Катре, спи* (С.Васильченко); *Миколка своє: - Та, мамо, що їсти* (А.Тесленко); *А Залізник попереду... їде собі, люльку курить. Нікому ні слова* (Т.Шевченко); *Василь знов нічого. Вона на бабів - І баби нічого - про своє не перестають* (А.Тесленко); 5) речення з еліпсом присудка (або ' головного члена односкладного речення) із значенням сприймання (дієслова типу *бачити, глядіти, дивитись, роздивитись, запримітити, чути, відчути, сприйняти* і под.). "Разом з дієсловом еліпсується сполучник сурядності або сурядності та підрядності

разом. Речення, в яких не названо дієслово сприймання, структурно оформляються як прості або складнопідрядні" (Сучасна українська літературна мова. Синтаксис. -К.: Наук.думка, 1972.- С.282). Підрядне речення, переважно з'ясувальне (зрідка - мети), залежить у таких конструкціях від дієслова сприймання, формально не вираженого в головній частині: *Дивлюся: хати над шляхами Та городи з стома церквами...* (Т.Шевченко) // *Дивлюся і бачу хати над шляхами та городи з стома церквами; Він озирнувся, чи ніхто не сміється* (Т.Шевченко) // *Він озирнувся, щоб побачити (почути), чи ніхто не сміється; Приходжу ближче - се мій батенько старенький* (Ю.Яновський); *Понесу йому я пити, чи не буде говорити* (Нар.тв.); 6) речення з еліпсом дієслова-присудка (або головного члена односкладних речень), що узвичаїлись як виразники запитання: *"Чого ви?" - спитав старий учитель* (О.Слісаренко); *Що йому до мене? - подумав Чмир* (О.Слісаренко); 7) речення з еліпсом підмета у двоскладному реченні або додатка у двоскладному **чи** односкладному реченні: *Зорі сяють. Серед неба горить білолиций* (Т.Шевченко); *Дівчата співали весільної* (О.Стороженко); *Убийте пса! А собачат своєю заріжу* (Т.Шевченко); *Так ти почав такої?* (О.Копиленко); 8) односкладні речення з еліпсом предикативного компонента типу *можна, треба, необхідно* за умови наявності інфінітива, зрідка - його відсутності: *Чого я думаю? Упопи, А як не хоче, то на Січ, і там не згине вражий хлопець, ти лиш в хату...* (Т.Шевченко); *Пішов - і що ж... Прошло щось місяців коло двох в тісноті, що ні лягти, ні присісти* (А.Тесленко); 9) односкладні речення з еліпсом інфінітива - при наявності предикативного слова: *Людині треба з гореМ на люди* (Панас Мирний); *У спасівку раз мені в волость треба було* (А.Тесленко); *Пора вставати. Час на роботу* (М.Стельмах).

В українському мовознавстві здебільшого парцельовані структури називають "приєднувальними конструкціями" (див.: (Сучасна українська літературна мова. Синтаксис. -К.: Наук.думка, 1972, -С.283-289)).

3-поміж парцельованих структур можна виділити:

І) парцельовані сурядні частини - повні за структурою: *Настала тривожна весна. знову тривожно стало на серці* (О.Слісаренко);

2) неповні парцельовані конструкції, що виражаються **ОДНОРІДНИМИ** членами. Така однорідність може характеризуватися уточнюваним, пояснювальним аспектом, **Пор.:** *Ми скликали зібрання' виборців, і він представлявся •шборцям. Промовляв (І.Франко); Я старий чоловік. Бідний чоловік (І.Франко); На Чубинського напав тепер страх. Ганебний, підлий страх (О.Довженко); Дехто спати вкладався. Василько з Даринкою теж (Ю.Яновський);*

3) власне-парцельовані конструкції, що становлять граматично залежні компоненти попереднього речення, одні або кілька його другорядних членів. Інтонаційно оформляються як окремі речення з метою комунікативного навантаження: *Хлопці! Двоє вас до мене. Держіть мене за ноги. А міцно! (І.Франко); Я скучила за дивним зойком слова. Мого народу гілочка тернова (Л.Костенко); Він твердо ставить кам'яну стопу. Йдемо крізь ніч, крізь бурю у степу. Крізь дощ і сніг, дебати і дебюти (Л.Костенко) (див.: (Загнітко А.П. "Душа тисячоліть шукає себе в слові" // Культура слова. - 1991-Вип.41. - С.31-35)). Часто буває важко розрізнити різновиди парцельованих конструкцій, що мотивується перетином їх комунікативно-стилістичних завдань. Парцеляція належить до одного з найпоширеніших виявів поетичного мовлення Ліни Костенко та Павла Мовчана, при чому в їх творах здебільшого парцелюються прості речення. Для прози О.Гончара властивою є парцеляція складнопідрядних речень з підрядними частинами мети, рідше - причини (див.: (Сологуб Н.М. Індивідуальний стиль Олеса Гончара (мовний аспект): Дис. ...докт.філол.наук. - К., 1993.-50с)).*

#### 4. АНАЛОГИ НЕПОВНИХ РЕЧЕНЬ.

На межі між повними і неповними реченнями перебувають так звані вільні синтаксеми (див.: (Золотова Г.А. Синтаксический словарь. -М.: Наука, 1988.-С.4, 18)). Такі вільні синтаксеми є неподільними семантико-граматичними утвореннями, що в готовому вигляді беруть участь у побудові будь-якого речення і стають його конструктивною частиною, **йор.** заголовки статей *"У тісному зв'язку з життям", "На крилах пісні", "Грам до грама", "На порозі весни", "Через маленький сірничок", "За права націй, за права людини" (З преси).*

Вільні синтаксеми ішірі ти. Ні для них не властивими є голоим! можуть відновлюватися. У персії і иШ статті виступає темою, а її змії і виявляється їх спорідненість з непоіініи і

#### IV. Завдання для поглибленою ііаII

Дайте відповідь на поставлені пні.ти .

НеПОВНІ реченнї у вітчизняному моїкм.іі.

ОСОБЛИВІСТЬ КОНТЕКСТУАЛЬНО НЕПОВНИХ П'.....

парцельовані речення зараховують до неповних рі визначення ситуативно неповних речень. Як мит вільні синтаксеми та неповні речення? У чому ні специфіка обірваних речень?

#### V. "Завдання для систематизації набутих знань

Розгляньте запропоновані речення і **НИЗНІЧІ** особливості їх неповноти.

1. Річка починається струмком, із струмків мільйонним повинь річки (О.Гончар). 2. Сивоок знав тепер, що **чсріОНЯ** фарба означає кохання й милосердя, небесна - зірність, білі невинність, радість, зелена - надію, вічність, чорна - жалої смуток, а жовта - ненависть, зраду, золота ж - святїі Пъ, досконалість, мудрість, повагу (П.Загребельний). 3. Присни як дитині - політ, як груші - янтарний плід, як цін іот бджілка, як тиші - сопілка, як небові - райдуга, як серцеві правдонька, - приснися... Приснись!.. (В.Коротим) і Проводжаю. Душа щемить. Біль ховаю у жартів одяг. Бачу усміх сумний. Ще мить. Ще півмиті - і рушиться потяг. РуціИВ. Тяжко. Мов знехотя. І все далі від мене плине половина мого життя, Щастя й горя мого половина (П.Скунць). 5. Щастя скоро покидає, а надія - ніколи (Нар.тв.). 6. Вчення в щасті украшає, а в нещасті утішає (Нар.тв.). 7. Добрі діти доброго слова послухають, а лихі - й дрючка не бояться (Нар.тв.). 8. Добрі діти - батькам вінець, а злі діти - кінець (Нар.тв.). 9. Хто у кого навчився дітей захищати - Чи люди у птахів? Чи птахи у людей? (С.Пушик).

## У < К ЛАДНІШЕ РЕЧЕННЯ

і Пні ІНШ ІП І ті

І Формі і її і.и. і і семантична ускладненість речення.

І Умови відокремлення. Напівпредикативність як і» типі.і синтаксична категорія відокремлення.

3.Типи відокремлення членів, їх морфологічне вираження.

4. Вставні компоненти.

5. Однорідні члени речення.

6. Звертання та вигуки.

ІІ. Рекомендована література:

а) основна:

Кадомцева Л.О. Українська мова: Синтаксис простого речення. -К.: Вища шк., 1985, - С. 62-92, 93-124.

Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. -Ч.ІІ: Синтаксис. - К.: Рад.шк., 1961.-С.58-72.

Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За ред. І.К.Білодіда. -К: Наук.думка, 1972.- С.224-233.

Література для самостійного конспектування

Дудик П.С. Звертання-речення в сучасній українській мові // Укр.мова і літ. в шк. - 1971.-N5.-0.37-43.

Кучеренко І.К. Логіко-синтаксична природа речень з однорідними членами // Мовознавство. -1976.- N4. - С.29-37.

Олійник Г.П. Про структурні особливості речень з дієприслівниковими конструкціями //• Мовознавство. - 1977. - N1. -С.21-24.

Пентиліук М.І. Поняття про відокремлення другорядних членів речення (Варіанти уроку) // Укр.мова і літ. в шк. - 1974. - N1. -С.67-71.

Рогаль М.С. Відокремлені додатки // Укр.мова і літ. в шкО -1974. - N1.-0.71-72.

Слинько І.І. Речення з однорідними членами // Укр.мова і літ. в шк.- 1976. -N12.-0.58-66.

Чепель В.С. Кличний відмінок в українській мові // Укр. мова і літ. в шк. - 1971. - N11.-0.25-28.

Яценко І.Т. Чи є звертання членом речення? // Синтаксична будова української мови. -К: Наук.думка, 1968.- С.83-92.

б) лопаткова

Грамматика современного русского литературного языка. -М.: Наука, 1970.- С.642-643, 621-622, 649-65.0.

Дозорец Ж.А. Некоторые вопросы обособления // Рус. яз. в шк. - 1972. - N6. - С.96-101.

Михайловская Н.Г. Приложение или обращение? // Рус.яз. в шк. - 1966- N5.-096-100.

Русская грамматика. -М.: Наука. 1980.-Т.2. - С. 166-176, 177-190, 163-164, 227-231, 205-406, 419-422.

Прияткина А.Ф. Русский язык. Синтаксис осложненного предложения. - М.: Высш.шк. 1990. -17с.

Акимова Г.Н. Новое в синтаксисе современного русского языка. -М.: Высш.шк., 1990.- 168с.

ІІІ. Матеріали до лекції: ( однорідні члени, вставні слова і вставлені конструкції, відокремлені члени речення)

ІV. Основні поняття теми

Поняття ускладнення у сучасній лінгвістиці виступає в обсязі двох значень: семантичного ускладнення структури речення включенням предикатних знаків і формальне розширення синтаксичних моделей речення. Останнє досягається тими синтаксичними компонентами, які встановлюються за межами предикативного центру речення. Під поняття розширення, таким чином, можна підводити і поняття факультативного другорядного члена речення (периферійна субпозиція), і однорідність, і відокремлення і под. Традиційно визначена категорія ускладнення заступається часто поняттям модифікації моделі граматично елементарного речення. Отже, терміном "ускладнення" обіймається багато синтаксичних процесів, які можна звести в одне ціле лише з погляду виходу речення за межі ядерної структури. Під ядерною структурою, очевидно, треба мати на увазі те, що становить реченневу структурну схему. Тоді семантично неускладненими будуть речення: *Наступила весна. Студенти вчаться. На душі радісно*, а семантично ускладненими виступають речення типу *Навік Тарасова зоря Осяяла гори, степи і моря* (В.Юхимович).

Семантичне ускладнення структури простого речення створює момент його граматичного ускладнення, зокрема однорідністю, відокремленістю. Отже, категорія ускладнення має семантико-синтаксичну властивість (пор. (Л.О.Кадомцева вважає категорію ускладнення семантико-граматичною (див.названий посібник))).

Різні види ускладнення структури простого речення функціонально і конститутивно відмінні і тому повинні диференціюватись. Однорідність і відокремлення характеризуються в більшій мірі як синтагматичні явища і належать до сегментних явищ (сегментних компонентів), хоч у відокремленні імпліцитно виражена напівпредикативність. Вставність виступає категорією надсегментного ускладнення - як форма і абсолют взаємодії паралельних висловлень у структурі одного речення. Обидва висловлення взаємодіють у плані реалізації пропозитивних і ситуативних завдань.

Ускладнення речень є і категорією стилістичною, тому що виражає членування конструкцій у потоці мовлення, відображає певні ситуативні завдання, вказує на стилістично зумовлені прийоми ускладнення речень, для яких інколи важко встановити граматичні ознаки зразку, типу, що відтворюється в мові (див.: (Загнітко А.П. Український синтаксис. - Ч.ІІ. - Донецьк: ДонДУ, 1995. - С.7-2.5)).

Найбільш поширеною одиницею ускладненого речення виступає відокремлений член. Відокремлення члена речення - це його інтонаційне і смислове виділення, його актуалізація, яка робить цей член додатковою, відносно самостійною комунікативною одиницею. Відокремлені члени структурно несамостійні, граматично пов'язані з іншими членами речення, причому цей зв'язок має інколи двоїстий характер. З одного боку, відокремлений член пов'язаний з одним із членів речення, з другого, він вступає в модально-часові відношення (напівпредикативні) зі всією граматичною основою речення.

Загальною умовою відокремлення виступає його напівпредикативність, смислове виділення як додаткової комунікативної одиниці. Особливо помітним є це явище при відокремленні та актуалізації дієприкметникових та ад'єктивних зворотів, пор.: **Вони сиділи щасливі на березі // Вони сиділи, щасливі, на березі.**

Ступінь предикативності (яскравості модально-часових відношень) у відокремлених членів різний. Найбільш яскравий він у дієприслівникових зворотів. Дієприслівник називають другорядним присудком, що мотивується його морфологічною природою.

Частковими умовами відокремлення виступають: 1) позиція відокремлюваного члена (пор. препозитивний дієприкметниковий зворот), 2) обсяг відокремлюваного члена

(наприклад, не відокремлюється часто один дієприкметник, дієприслівник), 3) синтаксична несумісність відокремлюваного члена з іншими членами речення (наприклад, особові займенники та узгоджуване означення), 4) слабкий, напівслабкий зв'язок тієї чи іншої форми з керованим словом.

Підмет і присудок утворюють граматичний центр речення і їх відокремлення є неможливим.

Відокремлюватися можуть другорядні члени різного морфологічного вираження: а) дієприслівникові звороти; б) ад'єктивні звороти; г) субстантивні звороти. Відокремлені члени речення можуть приєднуватися і пояснювати члени речення також різної морфологізованої структури: прикметник, іменник, займенник, дієслово, прислівник.

Від відокремлених членів речення треба відрізнити пояснюючі слова. Їх відмінність в тому, що вони можуть уточнювати або пояснювати будь-який член речення, звужуючи або розширюючи обсяг пояснюваного члена. Напр.: **Прикордонням трьох держав - Росії, Білорусії та України - плине річка Жеведа (3 газ.). Біля старенького містка, на околиці лісу, молода весела посадка ліщин доходить до самої дороги** (В.Бабяк).

О.ГРуднев вважає, що пояснення при будь-якому члені речення, можна назвати відокремленою прикладкою. Поняття прикладки, таким чином, у нього стає широким: прикладка - це певний "дублікат" будь-якого члена речення. Формально пояснювальні звороти відрізняються своєю позицією: вони завжди постпозитивні щодо пояснюваного члена речення (**А тепер він думає про сина, як про живого** - зворот виступає означенням), головного члена (**День був як день, та все ж почувалося ї щось незвичайне** (Д.Бедзик) - \* зворот виступає іменною частиною складеного присудка) (див.: (Квашук А.Г. Синтаксис складного речення. - К.: Рад.школа, 1986.-С.55-59)).

#### V Тема самостійної роботи: УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

На всю тему відводиться чотири години. Протягом перших двох годин опрацьовуються однорідні члени, специфіка їх функціонування. Роботу варто побудувати за таким планом: 1. Способи вираження однорідності. 2. Однорідні члени речення (підмети, присудки, означення, додатки, обставини). 3. Узагальнюючі слова при однорідних членах речення. 4. Особливості пунктуації при однорідності.

Наступні дві години відводяться вставним та вставленим конструкціям. Після опрацювання необхідної літератури необхідно чітко уяснити принцип паралелізму, на основі якого ґрунтується входження вставних і вставлених одиниць в структуру речення. Роботу над вставними і вставленими конструкціями необхідно будувати за таким планом: 1. Семантичні групи вставних слів. 2. Морфологічне вираження вставних слів. 3. Вставні словосполучення і речення. 4. Особливості пунктуації при вставлених і вставних СО.

#### VI. Питання для самоперевірки:

1. Які ознаки характеризують однорідність членів речення? 2. Який вид синтаксичного зв'язку можливий при однорідності? 3. Які відношення виникають в однорідних рядах закритої структури? Наведіть приклади з різними засобами вираження цих відношень. 4. Які відношення можуть виникати в незамкнених рядах однорідних членів речення, які засоби зв'язку беруть у вираженні цих відношень? 5. Якими лінгвістичними засобами досягається відокремлення? 6. Які загальні та часткові умови відокремлення другорядних членів речення? 7. Охарактеризуйте відокремлені члени речення за способом їх синтаксичної функції і морфологічної реалізації в реченні. 8. Які синтаксичні конструкції називаються звертанням? 9. Які морфологічні засоби реалізації звертання? 10. Які особливості зв'язку звертання з членами речення? 11. Від яких синтаксичних конструкцій, формально подібних, треба відмежовувати звертання? 12. Наведіть приклади різних функціонально-семантичних і структурних членів вставних конструкцій. 13. Чим відрізняються від вставних вставлені конструкції? 14. Які синтаксичні та графічні способи включення вставних конструкцій в основний текст?

#### VII. Проблемні питання:

1. Чи існує однорідність різнофункціональних членів речення? 2. У чому полягає суперечність виразу "однорідні присудки"? 3. У чому полягає сутність сучасних теорій, які розглядають сурядні зв'язки поза структурою речення? 4. Чи можна вважати, що відокремлені члени речення - це сконденсовані підрядні речення (О.Х.Востоков, Ф.І.Буслаєв, М.І.Греч та ін.)? 5. Чим відрізняються звертання від вокативних речень? Чи принциповою є ця відмінність? Як розглядається це питання в літературі?

## МЕТОДИКА РОБОТИ НАД КУРСОВИМИ І ДИПЛОМНИМИ ДОСЛІДЖЕННЯМИ З ПРОБЛЕМ СИНТАКСИСУ СЛОВСПОЛУЧЕННЯ ТА ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

Сучасна лінгвістична наука характеризується формуванням нових підходів до мовних явищ. Синтаксис виступає тим полем, де чи не найактивніше відбуваються зміни усталених нормативних положень. Дослідження та аналіз нових явищ, розгляд певних конструкцій з урахуванням багатства різноманітних підходів до розкриття їх специфіки свідчить про надзвичайно широку перспективу роботи. Питаннями синтаксису можна починати займатись вже на молодших курсах, вивчаючи курси "Лексики", "Фонетики", "Морфології". Це будуть короткі дослідження певних функціональних різновидів окремих синтаксичних одиниць. Подібна робота стає глибшою і змістовнішою на старших курсах, де відбувається знайомство із сучасними синтаксичними концепціями, виробляється певний погляд на синтаксичну систему в цілому. Для глибокого знайомства з обраною проблемою необхідно вивчити відповідну літературу (див. список рекомендованої літератури, який охоплює більшість літератури з актуальних питань синтаксису).

Розробляти синтаксичну проблематику можна розпочати й на третьому-четвертому курсах, тобто тоді, коли вже визначились певні уподобання, сконцентрувалась увага на певному синтаксичному явищі. Для тих, хто цікавиться питаннями синтаксису, не зайвим буде знайомство з тематикою (орієнтовною) досліджень із синтаксису словосполучення, простого речення.

1. Структурні типи та стилістичні функції ошачено-особових, неозначено-особових, узагальнено-особових речень у літературній мові 2-ої половини ХІХ століття.

2. Заперечні конструкції у складі безособових речень у сучасній українській мові.

3. Синтаксична синоніміка особових та безособових конструкцій в сучасній українській мові.

4.Синонімічні конструкції інфінітивних та безособових речень із загальними модальними значеннями можливості, спонукальності та ін. в сучасній українській мові.

5.Структура та стилістичні функції номінативних речень у мові сучасної поезії.

6.Функціональне навантаження вторинних словосполучень у структурі простого двоскладного речення.

7.Співвідношення власне - та невласне-словосполучень у структурі простого двоскладного речення.

8.Типи підрядного зв'язку і семантичних відношень у структурі словосполучення і речення.

9.ДІЄСЛІВНИЙ присудок у сучасній українській мові.

10.Місце присудка в структурі простого двоскладного речення (формально-граматичний і семантико-синтаксичний аспекти).

11.Функціональні різновиди детермінантів у простому двоскладному реченні.

12.Типологія другорядних членів речення (традиційне і сучасне вчення про другорядні члени речення).

13.Дуплексив, його місце в системі другорядних членів речення і функціональне навантаження.

И.Семантико-граматична структура предикативного означення.

15.Семантичне і формальне варіювання локальних синтаксем (на матеріалі двоскладного простого речення).

16.Семантико-синтаксична структура конструкцій з непередкатними акантами в українській мові.

17.Система ускладнення простого двоскладного речення (напівпредикативні одиниці та їх функціональні еквіваленти).

18.Парцеляція як семантико-синтаксична категорія.

19.Статус вставних і вставлених конструкцій в структурі простого двоскладного речення.

20.Місце однорідних членів в ускладненні речення.

21.Співвідношення семантичного та формального ускладнення простого речення.

22.Предикативність у структурі простого речення.

23.Синтаксична категорія означення у структурі простого речення.

24.Синтаксична категорія додатка у структурі простого речення.

25.Синтаксична категорія модальності простого речення.

## РЕКОМЕНДОВАНА ЛІІРАТУРА

Адамец П.К. К вопросу о сишаксической парадні машк // Языкознание в Чехословакии: Сб.Ст., 1956-1974 / Под рад Г.А. Широковой. - М.: Прогресе, 1978.- С.209-215. •

Адамец П.К. Очерк функционально-трансформационного синтаксиса русекого языка. - Прага, 1973.- 193с.

Адамец П., Грабе В. Трансформация, синтаксическая парадигматика и члені предложения. -Зіауа, 1968.- Кос.37.- С. 185-192.

Адмони В.Г. Нулевая связка, связочный глагол и грамматика зависимостей // Вопр.языкознания. -1983. -№5.- С.34-41.

Адмони В.Г. О "портативности" грамматических структур // Морфологическая структура слова в языках различных типов. - М.;Л.: Изд-во АН СССР, 1963.-С.173-179.

Адмони В.Г. Основы теории грамматики. -М.;Л.: Наука, 1964.-105с.

Адмони В.Г. Статус обобщенного грамматического значения в системе языка // Вопр.языкознания. -1975. -№1.- С.39-54.

Адмони В.Г. Структура грамматического значения и его статус в системе языка // Структура предложения и словосочетания в индоевропейских языках. -Я.: Наука, 1979.- С.6-36.

Адмони В.Г. Структурно-смысловое ядро предложения // Члені предложения в языках различных типов- М : На^ка, 1972.-С.53-72.

Адмони В.Г. Типология предложения и логико-грамматические типы // Вопр.языкознания. - 1973. -№2. -С 46-57.

Андерш Й.Ф. Типология простых дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською. - К: Наук думка, 1987.-192с.

Андерш Й.Ф.: Семантична характеристика давального відмінка в сучасній українській мові // Укр.мова і літ. в шк. - 1974. - 1\10.-С.34-40.

Арват Н.Н. До питання про семантичну типологію речення//Мовознавство. 1979.-№.-С.24-31.



Арват Н.Н. О семантике предложения // Науч. докл. высш. шк. филол. науки.- 1979.^5.-С.52-61.

Арват Н.Н. Семантическая структура простого предложения в современном русском языке. -К.:Вища шк., 1984.-159с.

Арутюнова Н.Д. О номинативном аспекте предложения // Вопр. языкознания. -1971. -N6.-С.63-73.

Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы. - М.:Наука, 1976.-383с.

Арутюнова Н.Д. Сокровенная связка: (К проблеме предикатов отношения) // Изв. АН СССР. - Серлит. и яз. - 1980.-Т.39.-Ж.-С.347-358.

Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт.-М.: Наука, 1988.-340с.

Арутюнова Н.Д., Ширяев Е.Н. Русское предложение: Бмтийный тип (Структура и значение).-М.: Рус.яз., 1983.-199с.

Аспекты семантических исследований. - М.: Наука, 1980.-356с.

Бабайцева В. В. Изучение членов предложения в школе. - М.: Просвещение, 1975.-154с.

Бабайцева В. В. Односоставные предложения в современном русском языке.-М.: Просвещение, 1968.-160с.

Балли Ш.Общая лингвистика и вопросы французского языка. -М.: Изд-во иностр.лит., 1955.-416с.

Баймульдина Г.А. К вопросу о предикативном определении: (На примере форм имени прилагательного и причастия в структуре предложения) // Изд. АН КазССР.- Сер.филол.-1980.-N2.-с.34-40.

Бархударов Л.С. Проблема предложения в трактовке различных грамматических направлений // Вопр. языкознания.- 1976.-Ю.-С.89-101.

Бенвенист З. Общая лингвистика. - М.: Прогресе, 1974.-447с.

Белошапкина В.А. Минимальные структурные схемы русского предложения // Рус.яз. за рубежом. - 1978--N5.^55-60.

Белошапкина В.А. Расширенные структурные схемы простого предложения // Рус.яз. за рубежом. - 1979.-N5.-С.5-9.

Берка К. К функции глагола "быть" с точки зрения современной формальной логики // Логико-грамматические очерки. - М.: Высш.шк., 1961 .-С. 160-180. .

Богданом П ії Сі шия  
предложения И ИШТ І !04с.

Бондарі о АіИ Гр ииг и смм< п Л.:  
Наука. 1978

Бондарко А,П Гри і і" гории и КОИМГМ і П.:  
Наука, 1971 І

БонДірКО А И ПРИНЦИПЫ фуіП ИИИВЛЬНОЙ граммміки и  
вопрош аспектологии м Неука, 1983 208с

Бондарко лн Геория морфологических категорий, -Л.:  
Наука, 1976 253і

Бондарко А М Функциональная ірамматика. -Л.: Наука,  
1984.-136с.

Бондаренко А.Ф. Категория тождества и локальности в  
структуре сложноподчиненного предложения. - Кишинев:  
Штиинца, 1988.-198с.

Бондаренко А.Ф. Моделирование структуры  
предложения: (На материале французского языка).-Кишинев: ,  
Штиинца, 1982,-134с.

Брицын В.М. Синтаксис и семантика инфинитива в  
современном русском языке. -К.: Наук.думка, 1990.-320с.

Булдыгина Т.В. Проблемы теории морфологических  
моделей. -М.: Наука, 1977.-287с.

Васильев Л.В. Семантика русекого глагола. -М.:  
Высш.шк., 1981.-184с.

Васильева М.М. Синтаксис простого предложения в  
современном французском языке. -М.: Просвещение, 1983.-109с

Виноградов В. В. Основные вопросы • синтаксиса  
предложения // Вопросы грамматического строя. -М.: Изд-во  
АН СССР, 1955.-С.389-435.

Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о  
слове.-Изд. 3.- М.: Высш.шк., 1986.-640с.

Вихованец І.Р. Прийменникова система української  
мови.-К.: Наук.думка, 1980.-286с.

Вихованец І.Р. Нариси з функціонального синтаксису  
української мови. - К.: Наук.думка, 1992.-224с.

Вихованец І.Р. Родовий відмінок на тлі синтаксичної  
деривації // Мовознавство. -1983.-N2 -С.65-71.

Вихованец І.Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній  
українській мові. - К.. Наук.думка, 1971.-120с.

Вихованец І.Р. Система відмінків української мови. - К.:  
Наук.думка, 1987.-232с.

Вихованець І.Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті. -К.: Наук.думка, 1988. -256с.

Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М СеманТико-синтаксична структура речення. -К.: Наук.думка 1983.-220с.

Всеволодова М.В., Владимирский Е.Ю. Способь вираження просторовних отношений в современно русском языке.-М.: Рус.яз., 1982.-261С

Гак В.Г. Высказывание и ситуация // Проблемь структурной ЛИНГВИСТИКИ.-1972.-М.: Наука, 1973.-С.349-372.

Гак В.Г. К проблеме соотношения языка действительности // Вопр.языкознания.-1972.-N5.-С.12-23.

Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка Морфология.-М.: Высш.шк., 1979.-304с.

Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка: Синтаксис.-М.: Высш.шк., 1981.-208с.

Гандзюк С.П. Дієслівна валентність та іменій присудок // Мовознавство.-1978.-N3.-0.62-65.

Гинзбург Е.Л. Словообразование и синтаксис.-М.: Наука, 1979.-264с.

Глебова Н.Б. Экзотерия подлежащего // Семантико-синтаксическое взаимодействие предложения и текста.- Краснодар: Изд-во Кубанск. пед. ин-та, 1985.-С. 15-21.

Городенська К.Г. Дери́вація синтаксичних одиниць.-К.! Наук.думка, 1991.-192с.

Грамматика современного русского литературного языка / Под ред. Н.Ю.Шведова.-М.: Наука, 1970.-767с.

Грищенко А.П. Внутрішня синтаксична організація простого речення // Синтаксис словосполучення і простого речення: (Синтаксичні категорії і зв'язки).-К.: Наук.думка, 1975.-С.14-16.

Дари А.С. Импликация, злипис и друше смежные явления (на материале современного французского языка). - Кишинев: Штиинца, 1986.-62с.

Добрыдень Л.И. Синтаксическая синонимика и вариативность конструкций с предлогом НА в современном украинском языке: Автореф. ...канд.филол.наук.-К., 1985.-23е.

Дудик П.С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення (Просте речення Еквіваленти речення).-К.: Наук.думка, 1973.-226с.

Ермоленко СЯ. Категорія предикативності // Синтаксис словосполучення і простого речення: (Синтаксичні категорії і зв'язки).-К.: Наук.думка, 1975.-С.5-11.

Ермоленко СЯ. Синтаксис і стилістична семантика.-К.: Наук.думка, 1982.-2 Юс.

Ермоленко СЯ. Фольклор і літературна мова.-К.: Наук.думка, 1987.-245с.

Есперсен О. Философия грамматики.-М.: Изд-во иностр.лит., 1958.-404с.

Жовтобрюх М.А. Нарис історії українського радянського мовознавства (1918-1941).-К.: Наук.думка, 1991.-260с.

Загнітко А.П. Дієслівні категорії у синтагматиці і парадигматиці.-К.: НМК ВО, 1990.-132с.

Загнітко А.П. Морфологічні категорії в системі предикатності і предикативності речення.-К.: НМК ВО, 1990.-68с.

Загнітко А.П. Рівні граматичних категорій дієслова // Структура і функції граматичних і лексичних одиниць.-К.: НМК ВО, 1992.-С7-37.

Загнітко А.П. Структура та ієрархія валентних значень дієслова.-К.: НМК ВО, 1990.-64с.

Золотова Г.А. Коммуникативні аспекти русского синтаксиса.-М.: Наука, 1982.-368с.

Золотова Г.А. О синтаксической природе современного русского инфинитива // Науч. докл. высш. шк. Филол. науки.-1979.-П15.-С43-51.

Золотова Г.А. О структуре простого предложения // Вопр.языкознания.- 1967.-N6.-С91-101.

Золотова Г.С. Очерк функционального синтаксиса русского языка.-М.: Наука, 1973.-351с.

Золотова Г.А. Синтаксический словарь: Репертур элементарных единиц русского синтаксиса.-М.: Наука, 1988.-440с.

Іваненко З.І. Односкладні речення як синонімічні паралелі двоскладних // Укр.мова і літ. в шк.-1985.^8.-С38-43.

Іваненко З.І. Система при́йменникових конструкцій адвербіального значення.-К., Одеса: Вища шк., 1981.-143с.

Іваницька Н.Л. Вивчення членів речення у 4-8 класах. -К.: Рад.шк., 1982.-144с.

Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові. -К.: Вища школа, 1986.-168с.

Илия Л.И. Членї предложения как функционально-синтаксические категории // Проблемы структуры предложения.-Л.; Наука, 1981.-С.37-41.

История лингвистических учений. Позднее средневековье.-СПб.: Наука, 1991.-265с.

Кадомцева Л.О. Українська мова: Синтаксис простого речення.-К.: Вища школа, 1986.-178с.

Карпалюк В.С. Семантико-синтаксическая структура конструкций с предикатными актантами в украинском языке: Автореф... канд. филол. наук.-К., 1988.-23с.

Кацнельсон С.Д. Общее и типологическое языкознание.-М.: Наука, 1972.-216с.

Киклевич А.К. Ассоциация, сочинение, паратаксис // Вестник Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.-Сер.4.- 1966.-№1.-0.49-56.

Клименко Н.Ф. Система афіксального словотворення сучасної української мови.-К.: Наук.думка, 1973.-186с.

Клименко Н.Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові.-К.: Наук.думка, 1984.-251С.

Клобуков Е.В. Семантика падежних форм в современном русском литературном языке: (Введение в методику позиционного анализа).-М.: Изд-во Моск.ун-та, 1986.-119с.

Кмосов Г.Н. О предикативных связках есть и это // Русский язык.-Выш.5.-Минск: Университетское, 1985.-С.45-55.

Ковтунова И.И. Поэтический синтаксис.-М.: Наука, 1986.-206с.

Ковтунова И.И. Современный русский язык: Порядок слов и актуальное членение предложения.-М.: Просвещение, 1976.-239с.

Кокорина С.И. К вопросу о грамматической семантике структурной схемы простого предложения // Снорные вопросы синтаксиса.-М.: Наука, 1974.-С.3-33.

Кокорина С.И. О необходимых компонентах реализации структурной схемы простого предложения: Автореф. ... докт.филол.наук.-М.: 1974 -25с.

Кокорина С.И. О семантическом субъекте и особенностях его выражения в русском языке.-М.: Изд-во Моск.ун-та, 1979.-77с.

Кононенко И.В. Атрибутивно-прилагательные вторичной номинации в семантической структуре простого предложения: Автореф. ... канд.филол.наук.-К., 1986.-23с.

Кротевиц Е.В. Синтаксические отношения между членами словосочетания и членами предложения // Вопросы русского языкознания / Под ред. Е.В.Кротевица.-Львов: Изд-во Львов.ун-та, 1956.-Кн.2.-С.3-18.

Кручинина И.Н. Структура и функции сочинительной связи в русском языке.-М.: Наука, 1988.-214с.

Крушельницкая К.Г. К вопросу о смысловом членении предложения // Вопросы языкознания.-1956.-№5.-С.55-67.

Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности.-М.: Наука, 1986.-160с.

Куленкова Е.Ю. Функционально-семантические особенности глаголов локативной семантики и их комплекция в тексте: Автореф. ...канд.филол.наук.-К., 1988.-24с.

Курилович Е. Деривация лексическая и деривация синтаксическая: К теории частей речи // Курилович Е. Очерки по лингвистике.-М.: Изд-во инострлит., 1962.-С.57-70.

Курилович Е. Заметки о значении слова // Курилович Е. Очерки по лингвистике.-М.: Изд-во инострлит., 1962.-С.237-250.

Кучеренко І.К. Логіко-синтаксична природа речень з однорідними членами // Мовознавство.- 1976.-144.-С.29-37.

Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія.-К.: Вид-во Київ.ун-ту, 1964.-Ч.2.-159С

Лебедева И.Б. Пространственные и временные указания в общереферентных высказываниях // Изв. АН СССР. Сер.лит. и яз.- 1984.-Т.43,-Ж.-С.304-314.

Лекант П.А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке.-М.: Высш.шк., 1974.-158с.

Лекант П.А. Типы и формы сказуемого в современном русском языке.-М.: Высш.шк., 1976.-144с.

Лещенко М.И. Виртуальный и актуальный аспекты предложения.- Минск: Высш.шк., 1988.-131с.

Ломтев Т.П. Предложения и его грамматические категории.-М.: Изд-во Моск.ун-та, 1972.-177с.

Ломтев Т.П. Структура предложения в современном русском языке.-М.: Изд-во Моск.ун-та, 1979.-191С.

Лосев А.Ф. О понятии языковой валентности // Изв. АН СССР. Серлит. и яз.-1981.-Т.40.^5.-С.403-411.

Луценко НА. Смысловая структура наклонения и употребление наклонений в русском языке // Уч.зап. Тартус. ун-та.-Т.760: Грамматическая семантика слова и предложения. - 1987.-С.30-47.

Лушай В.В. Члены предложения и виды синтаксической связи в их взаимообусловленности.-Донецк: Изд-во Донецк. ун-та, 1981.-64с.

Малашенко В.П. О конструктивной обязанности и факультативности детерминантов // Вопросы синтаксиса русского языка.-Ростов н/Д: Изд-о Рост. ун-та, 1978.-С.51-61.

Мартынов В.В. Категории языка: Семиологический аспект.-М.: Наука, 1982.-192с.

Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения // Пражский лингвистический кружок.-М: Прогресс, 1967.-С.239-245.

Мельничук О.С. Развитие структуры слов'янського речення.-К.: Наук.думка, 1966.-324с.

Мещанинов И.И. Глагол.-Л.: Наука, 1982.-271с.

Мещанинов И.И. Структура предложения.-М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1963.-104с.

Мещанинов И.И. Члены предложения и части речи.- Л.: Наука, 1978.-387с.

Мигирин В.Н. Принципы изучения членов предложения // Науч.докл.высш.шк.Филол.науки.-1961.-№3.-41-48.

Міхневіч А.Я. Проблеми семантико-синтаксичнаго даследавання беларускай мовы.-Мінск: Навука і техника, 1976.-264с.

Москальская О.И. Системный подход к синтаксису предложения // Иностран.яз. в шк.-1971.-№6.-03-15.

Москальская О.И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка).-М.: Высш.шк., 1974.-156с.

Мухин А.М. Функциональный анализ синтаксических элементов: На материале древнеиндийского языка.-М.; Я.: Наука, 1964 292с.

Мухин А.М. Синтаксис-мнѣпї анализ и проблемы уровней языка -Л.: Наука, 1980.-308с/

Мухин А.М. Структура предложений и их модели.-Л.: Наука, 1986 -230с.

Никитин В.М. Вопросы теории членов предложения.-Рязань: РГПИ, 1969.-246с.

Овсяннико-Куликовский О.Н. Синтаксис русского языка.-2-е изд.-СПб.;Изд-во ИЛ.Овсяннико-Куликовского, 1912.-322с.

Падучева Е.В. О семантике синтаксиса: Материал к трансформационной грамматике русского языка.-М.: Наука, 1974.-292с.

Пешковский А.М.- Русский синтаксис в научном освещении.-7-е изд.-М.: Учпедгиз, 1956.-511с.

Плющ М.Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення: (Навч.посібник).-К.: Вид-во Київ.пед.ін-ту, 1978.-107с.

Плющ М.Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення.-К.:Наук.думка, 1986.-175с.

Попов А.В. Синтаксические исследования.-I: Именительный, звательный и винительный.-Воронеж: Исаев, 1981.- 111с, 307с.

Потебня А.А. Из записок по русской грамматике: В 4 т.-М.: Учпедгиз, 1958.-Т.1-2.-536с; М.: Просвещение, 1968.-Т.3.-551с; 1985.-Т.4.-Вып.1.-287с; 1977.-Т.4.-Вып.2.-406с

Потебня А.А. Зстетика и поэтика.-М.: Искусство, 1976.-614с

Прокопович Н.Н. Словосочетание в современном русском литературном языке.-М.: Просвещение, 1966.-320с

Прокопович Н.Н. Глагол в предложении.-М.: Наука, 1982.-286с.

Прокопчук А.А. Сложноподчиненное предложение и текст.-Харьков: Основа, 1990.-192с

Распопов И.П. Несколько замечаний о так называемой семантической структуре предложения // Вопр.языкознания.-1981.- №4.-024-31.

Розен К. Возможен ли сравнительный индоевропейский синтаксис? // Вопр.языкознания.-1993.-№1.-05-21.

Руднев А.Г. Синтаксис современного русского языка.-М.: Высш.шк., 1968.-320с.

Руденко Д.И. Имя в парадигмах "философии языка".-Харьков: Основа, 1990.-300с

Русанівський В.М. Структура українського дієслова.-К.:Наук.думка, 1971.-317с

Русская грамматика.-М.: Наука, 1980.-Т.2.-709Сс

Русская грамматика: В 2 т.-Прага: Асасіетіа, 1979.-1092с.

Рятсеп Х.К. Структура простого предложения в эстонском языке. Ориентированное на глагол модели предложений: Автореф. ... докт.филол.наук.-Тарту, 1974.-41С

Сидоров Е.В. Проблемы речевой системности.-М.: Наука, 1987.-142с.

Скаб М.С. Семантико-грамматическая структура украинского вокатива: Автореф. ... канд.филол.наук.-К., 1988.-17с.

Скаб М.С. Семантико-синтаксичні функції українського вокатива // Мовознавство.-1987.-№5.-С.62-65.

Смерчинський С. Нариси з української синтакси у зв'язку з фразеологією та стилітикою.-Харків: Рад.шк., 1932.-283с. (Мюнхен: Вид-во Українського вільного університету, 1990.-232с; 17с).

Степанов Ю.С. Имена. Предикати. Предложения. -М.: Наука, 1981.-360с.

Степанов Ю.С. Текстовая теория русских падежей в описательном и сравнительно-историческом языкознании // Русистика сегодня: Язык. Система и функционирование.-М.: Наука, 1988.-С.31-57.

Степанова М.Д., Хельбиг Г. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке.-М.: Вмшш.шк., 1978.-258с

Сукаленко Н.И. Отражение обобщенного сознания в образной языковой картине мира.-К.: Наук.думка, 1992.-169с

Сусов И.П. Глубинные аспекты семантики предложения // Проблемы семантики.-М.: Наука, 1974.-С.58-65.

Сусов И.П. Семантика и прагматика предложения.-Калинин: Изд-во Калинин.ун-та, 1980.-50с

Сусов И.П. Семантическая структура предложения: На материале простого предложения в современном немецком языке.-Тула: Изд-во Тульск.пед.ин-та, 1973.-141с

Сусов И.П. Формальные и семантические аспекты предложения // Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков.-Л.: Наука, 1975.-С.61-68.

Тараненко А.А. Языковая семантика в ее динамических аспектах (основные семантические процессы).-К.: Наук.думка, 1989.-256С

Теньер Л. Основы структурного синтаксиса.-М.: Прогресс, 1988.-656с

Творительный падеж в славянских падежах / Под ред.С.Б.Бернштейна.-М.: Изд-во АН СССР, 1958.-379С.

Тимченко Є.К. Локатив в українській мові (з української складні).-К.: Вид-во Укр.АН, 1925.-71С

Тимченко Є.К. Номинатив і датив в українській мові.-К.: Вид-во Укр.АН, 1925.-64с

Тимченко Є.К. Акузатив в українській мові (з української складні).-К.: Вид-во Укр.АН, 1928.-118с.

Тимченко Є.К. Вокатив і інструменталь в українській мові.-К.: Вид-во Укр.АН, 1928.-118с

Теория функциональной грамматики: Введение. Актуальность. Время. Локативность. Таксис.-Л.: Наука, 1987.-348с

Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность.-Л.: Наука, 1990.-264с

Топоров В.Н. Локатив в славянских языках.-М.: Изд-во АН СССР, 1961.-379с

Тудосе В.И. О характеристике синтаксических связей в словосочетании // Языковые категории и закономерности. Пути их системного изучения.-Кишинев: Штиинца, 1990.-С.111-118.

Уфимцева А.А. Лексическое значение: Принципы семиологического описания лексики.-М.: Наука, 1986.-240с

Чешко Е.В. К вопросу о падежных корреляциях // Вопр.языкознания.- 1960.-№2.-С.50-56.

Чеснокова Л.Д. Связи слов в современном русском языке.-М.: Просвещение, 1980.-1 Юс

Чеснокова Л.Д. Семантические типы членов предложения с двойными отношениями.-Ростов н/Д: Изд-во Рост.пед.ин-та, 1973.- 104с \*

Цой А.А. Семантическая структура нераспространенных двусоставных глагольных предложений в современном русском языке.-Ташкент: Изд-во Ташкент.ун-та, 1980.-125с

Шахматов А.А. Синтаксис русского языка.-2-е изд.-Л.: Учпедгиз, 1941.-620с

Шварцконф Б.С. Современная русская пунктуация: система и ее функционирование.-М.: Наука, 1988.-192с

Шведова Н.Ю. Детерминирующий объект и детерминирующее обстоятельство как самостоятельные распространители предложения // Вопр.языкознания.- 1964.-№6.-С.77-93.

Шведова Н.Ю. О соотношении грамматической семантической структуры предложения // Славянско языкознание: VII Межд.сїезд славистов.-М.: Наука, 1973.-С.458-483.

Швец І.Р. Синтаксичні функції інфінітива в сучасній українській літературній мові.-Одеса: Вид-во Одеськ. ун-ту, 1972.-58с.

Шмелев Д.Н. Некоторые особенности в русском языке // Рус.яз. в шк,- 1962.-И4.-С.24-29.

Шмелев Д.Н. Русский язык в его функциональных разновидностях.-М.: Наука, 1977.-168с.

Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность.-Л.: Наука, 1974.-428с.

Юрченко В.С. Космический синтаксис. Бог. Человек. Слово: Лингвофилософский очерк.-Саратов: Изд-во Саратов.ун-та, 1992.-137с.

Юрченко В.С. О соотношении семантической и формальной сторон предложения // Семантика и прагматика синтаксических единств.-Халинин: Изд-во Калинин.ун-та, 1981.-С.116-123.

Ярнгина Е.С. Внражение дополнительной предикации в структуре простого предложения с обстоятельственными отношениями мотивирующего характера: Автореф. ... канд.филол.наук.-М., 1987.-19с.

## ЗМІСТ

ВСТ\ II	3
Схеми синтаксичного розбору словосполучення	4
Схема синтаксичного розбору простого речення	5
Тематичний план курсу словосполучення і просте речення	6
I. Предмет і завдання синтаксису	7
II. Синтаксичні зв'язки	11
III. Словосполучення	23
IV. Просте речення. Граматичні категорії простого речення. Речення як основна синтаксична одиниця	41
V. Класифікації речень у сучасній українській мові	55
VI. Просте речення. Граматична основа простого речення	72
VII. Традиційне і сучасне вчення про другорядні члени речення. Структура поширеного простого речення	92
VIII. Структурна схема простого речення	132
IX; Парадигма речення	143
X. Проблема односкладного речення в сучасній українській мові	151
XI. Повні та неповні речення	173
XII. Ускладнене речення	182
Методика роботи над курсовими і дипломними дослідженнями з проблем синтаксису словосполучення та простого речення	187
Рекомендована література	189